

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN TRANSILVANIA

DE

DORIN POPESCU

IV. PRELUCRAREA AURULUI ÎN TRANSILVANIA ÎNAINTE DE CUCERIREA ROMANĂ

VORBIND despre prada de război făcută de Traian în Dacia, scriitorul bizantin Johannes Lydus spune, în lucrarea sa *De magistratibus*, II, 28, că ea ar fi constat dintr-o cantitate uriașă de metale nobile, care, tradusă în unitățile noastre de măsură, ar corespunde cu 1 650 000 kg aur și 3 310 000 kg argint. Aceste cifre au fost socotite de la început ca fantastice și nu au fost luate în considerare. Dar dacă aceste cifre par imposibile, aceea de 500 000 de prizonieri, capturați cu arma în mână, pomenită de același scriitor, pare de-a dreptul absurdă¹.

Interpretînd transcripția cifrelor citate, prin chiliade în loc de miriade, ele se reduc la o zecime². Deși rămîn încă destul de importante, ele devin totuși verosimile. Cu toate acestea, nu credem că cele 165 000 kg aur, obținute în acest fel, socotindu-se că această producție era mult mai abundentă în antichitate decît în zilele noastre, ar reprezenta, așa cum s-a afirmat, producția pe timp de 30 de ani a minelor de aur din Transilvania, căci, chiar dacă filoanele erau mai bogate, metodele de exploatare erau mai primitive³.

În afară de datele rămase de la Lydus, V. Pârvan, vorbind despre bogăția dacilor, citează cunoscutul ospăț oferit de Dromihete lui Lisimah, precum și scenele de pe Columna lui Traian, în care vedem pe romani cărînd pe cai mici de munte podoabe și vase de metal — aur sau argint — din cetățile principilor daci⁴.

Nu vom insista prea mult asupra datelor pe care ni le furnizează istoria sau literatura antică. Transilvania era cunoscută ca o țară bogată în aur, încă din antichitate, și am putea zice, mai ales în antichitate. În această lucrare am vrea să examinăm dacă faima pe care a avut-o Transilvania în această privință este justificată și dacă datele pe care ni le-a transmis istoria corespund cu cele pe care ni le dă arheologia. În acest scop vom trece în revistă, firește, atît cît ne permite starea actuală a cercetărilor⁵, numeroasele descoperiri de obiecte de aur din Transilvania, începînd cu cele mai vechi și terminînd cu cele din preajma cuceririi romane.

În afară de studiile mai vechi sau mai noi ale arheologilor maghiari sau romîni⁶, s-a scris despre aurul din Transilvania în legătură cu probleme de cronologie sau de

¹ Privitor la numărul dacilor vezi C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945, București, p. 71.

² J. Carcopino, « Dacia », 1924, I, p. 28—34; J. Carcopino, *Points de vue sur l'impérialisme romain*, Paris, 1934, p. 73—86. Teza lui Carcopino este combătută de R. Syme, în « *Journal of Roman Studies* », 1930, XX, p. 55—70.

³ Cu toate metodele moderne, de exploatare, producția totală auriferă a Romîniei era în anul 1934, de pildă, de 5 465 kg; vezi I. Haiduc, *Industria aurului din România*, București, 1940, p. 7.

⁴ V. Pârvan, op. cit., p. 596.

⁵ Obiectele de aur se găsesc în numeroase muzee din Transilvania, din R. P. Ungară, din Viena sau Berlin.

⁶ A se vedea și G. Téglás, *Beiträge zum Goldbergbau des vorrömischen Daciens*, « *Ungarische Revue* », 1899 IX, p. 260 și urm.; K. Pink, *Goldstabilinge aus Dacien*, « *Numismatische Zeitschr.* », 1928, N. F. XXI, p. 1—11,

sinteză¹. Lucrarea principală pe care ne bazăm însă în acest studiu este « Repertoriul descoperirilor preistorice din Transilvania », publicat în ungurește de către M. Roska.² Deși cuprinde multe greșeli, inexactități și omisiuni, uneori greu de explicat — cităm ca exemplu numai lipsa tezaurelor de aur de la Grăniceri și Firiteaz — repertoriul lui M. Roska este totuși de o valoare de neprețuit pentru toți acei care se ocupă cu arheologia primitivă a Transilvaniei, fiindcă citează o mulțime de descoperiri, care nu ar putea fi « redescoperite » decât cu mare greutate, răspândite cum sînt în numeroasele colecții și muzee din Transilvania, din R.P. Ungară și de la Viena, sau pomenite în tot atît de numeroasele publicații ungurești.

Înainte de a da însă lista acestor descoperiri, să vedem cum își procurau locuitorii primitivi ai Transilvaniei aurul necesar prelucrării podoabelor pe care le purtau. Am văzut părerea după care extracția aurului în epocile vechi trebuie să fi fost mai intensă decât chiar în zilele noastre, deoarece filoanele erau mult mai bogate. Este o simplă afirmație în favoarea căreia nu se aduce nici un argument pozitiv.

V. Pârvan remarcă cu drept cuvînt³ că « recolta anuală pe cale minieră a trebuit să fie mult mai mică », pentru ca, la pagina următoare, să spună: « Credem că extragerea aurului nu a avut loc în Dacia prin procedee tehnice în adevăr sistematice, spărgîndu-se minereul aurifer din stîncă vie (filonul cuarțos) și apoi măcinîndu-se în praf pentru spălarea aurului, ci e mai posibil că aurul era « spălat » din nisipul aurifer al rîurilor, sau ales, ca pepite, din cuarțul aurifer dezagregat de intemperii în conurile de dejecție ale văilor ».

Acest aur, spune Pârvan mai departe⁴, era un aur *nativ*, amestecat cu mult argint, avea o culoare palidă și era numit de antici *elektron*.

Într-adevăr, nu avem pînă acum nici o dovadă despre felul cum se obținea aurul în aceste vremuri. Tot ce putem ști sînt simple supoziții, care pot avea valoare mai mult pentru teoria « spălăturii », decât pentru teoria mineritului. Astfel, și M. Roska⁵ nu face decât să presupună că unele urme de « spălat » sau de minerit ar putea să dateze, acolo unde există, încă din epocile primitive, sau acolo unde nu există, să le bănuiască pe baza descoperirilor de astăzi.

Cităm un ciocan de diorit găsit în mina de aur de la *Căruci*⁶ care ar putea constitui un indiciu atestînd exploatarea străveche a minei, precum și un topor de piatră⁷ găsit la mina de aur Musari de la Brad.

Într-adevăr, unelte de minerit trebuie să fi fost în primul rînd de piatră, deoarece, chiar atunci cînd apar unelte de metal, nu vedem printre ele nici o formă adecvată acestui scop. Topoarele de aramă cu două tășuri în cruce, atît de răspândite în toată Transilvania la sfîrșitul epocii eneolitice, pe care M. Roska le consideră ca unelte de minerit⁸, erau făcute dintr-un metal prea moale pentru a putea fi folosite la atacarea rocilor.

B. Mitrea, Il problema delle monete-anelli della Dacia, « Dacia », 1937—1940, VII—VIII, p. 147—158. Alte lucrări, care privesc mai ales descoperirile, vor fi citate în cursul expunerii noastre.

¹ J. Hampel, M. Hoernes, G. Childe, V. Pârvan, I. Nestor etc.

² M. Roska, Repertórium, Cluj, 1942.

³ V. Pârvan, op. cit., p. 595.

⁴ Ibid., p. 597.

⁵ M. Roska, op. cit., p. 360. Cităm localitățile indicate de M. Roska. Cifrele din paranteză indică numărul paginii din repertoriul său. Pentru *spălat*: Balomireasa (32), Găina (95), Pîrșul Ribiciana (238), Bocșa-Montană (204), Borlova (46), Bolvașnița (44), Turnul (243), Valea Mare (42), Lupeni (148), Lupoia (313), Mălăești (156), Petrila (223), Bistra (42), Cîmpeni (282), Lupșa (195), Ofenbaia (27), Sălciva de Jos (21), Sălciva de Sus (90), Vidra de Jos (22), Vidra de Sus (92). Pentru *exploatarea minieră*: Baia Mare (186), Capnic (117), Băiuț (209), Arăneag (271), Groși (95), Voșdoci (110), Bocșa Montană (204), Oravița (213), Someșul Rece (106), Rodna (213), Boița (125), Botez (47), Brad (50), Cristior (143), Porcra (232), Ruda (240), Săcărimb (186), Abrud (12), Breaza (50), Bucium (50), Roșia de Munte (303), Atid (79).

⁶ M. Roska, op. cit., p. 117.

⁷ « Arch. Ért. », 1899, p. 93.

⁸ Bazîndu-se pe faptul că ele s-au găsit în mine sau în apropierea minelor de aramă sau de sare, « Arch. Ért. », 1928, p. 52—53 și « Közlemények », Cluj, 1942, II/1, p. 15—17.

Nici uneltele de bronz sau de fier, care apar în epocile următoare, nu par a fi corespuns acestui scop, nici ca formă și nici ca duritate, decât cel mult pentru sfărîmarea minereului.

De altfel, cercetări mai recente au dovedit că extragerea minereului, în speță a aramei, din rocă se făcea prin dezagregare, cu ajutorul focului și al apei ¹.

★

Ne simțim obligați să prevenim de la început pe cititor că, așa cum se prezintă lucrarea de față, ea nu poate avea decât un caracter provizoriu, singurul ei merit fiind să menționeze, pe cît este posibil, toate sau aproape toate descoperirile de obiecte de aur — cu excepția monedelor — făcute în Transilvania înainte de cucerirea romană. Această prezentare va cuprinde mult mai multe descoperiri decât cele pomenite de Pârvan — care operează în « Getica » abia cu vreo 25 de descoperiri — unele dintre acestea fiind făcute după apariția lucrării sale, sau fiind neglijate de Pârvan, al cărui scop era să ne dea numai un aspect general al problemei. Este adevărat că în ceea ce privește datele pe care le avem, pentru marea majoritate a descoperirilor, ele sînt cu totul insuficiente, așa încît, în linii mari, descoperirile care pot fi utilizate nu depășesc cu prea mult numărul celor menționate de Pârvan.

Înainte de a descrie, pe cît este posibil, diferitele tipuri de podoabe de aur, vom da mai jos lista localităților unde s-au făcut descoperiri, grupate pe regiuni. Cele mai multe sînt luate din repertoriul lui Roska, așa încît vom da în paranteză și numele unguresc al localităților sub care ele figurează în acest repertoriu ².

REG. BAIA MARE

Acîș (Ákos) ³, Baia Mare (Nagybánya), Căuaș (Érkávás), Corueni (Karulyfalva) ⁴ Leleiu (Lele), Peteritea (Petörét) ⁵, Sarasău (Szarvasszó), Seini (Szinérváralja), Șieu (Sajó) ⁶ și fostul județ Sălaj, fără nume de localitate.

REG. ORADEA

Adoni (Éradony), Marca (Márkaszek), Mărghita (Margitta), Oradea (Nagyvárad), Perecei (Szilágyperecsén), Săcueni (Székelyhid), Sîntandrei (Biharszentandrás), Sărmășag (Sarmaság), Șimleul Silvaniei (Szilágyssomlyó), Șumal (Sommály), Tîrgușor (Asszonyvására), Tăuteu (Tóti) ⁷, Vadul Crișului (Rév), Vîlcăul de Jos (Magyarvalko) și fostul județ Bihor, fără nume de localitate.

REG. CLUJ

Abrud (Abrudbánya), Aiud (Nagyenyed), Aștileul Mare (Nagyesküllö), Băgău (Magyarbagó), Bistrița (Besztercze), Bogata de Sus (Felsőbogáta) ⁸, Borșa (Borsa) ⁹, Cacova

¹ Cf. I. Nestor, « Dacia », 1941—44, IX—X, p. 165—181. Vezi și C. Gooss, « Archiv des Ver. für Siebenb. Landeskunde », N. F. XII, 151.

² Am eliminat din lista pe care o dă M. Roska la p. 360—361 în repertoriul său următoarele localități: Periam și Pasul Vulcan, deoarece în textul repertoriului nu este menționat din aceste locuri nici un obiect de aur; Facsetbája, Rozsaly și Nyírsaholy, deoarece ele nu figurează în textul repertoriului; cele două din urmă nu sînt în țara noastră ca și Srediștea Mare de altfel, precum și Călan, deoarece din literatura citată nu rezultă că la Călan s-ar fi găsit obiecte de aur; Mujna și Cilnic, deoarece brățările găsite în aceste localități datează din epoca migrațiilor.

³ M. Roska rectifică în text eroarea comisă de Hoernes-Menghin în Urgesch. d. bild. Kunst., p. 23, care reproduce brățara de la Acsád în locul celei de la Acîș, dar comite aceeași eroare de reproducere

⁴ K. Pink, « Numismatische Ztschr. », 1928, XXI, p. 4.

⁵ M. Roska, op. cit., p. 222—223.

⁶ Nu figurează în lista repertoriului lui M. Roska (p. 360—361), deși figurează în text.

⁷ « Dacia », 1935—36, V—VI, p. 225—234.

⁸ I. Marțian, « Bistrița », 1920, nr. 77, p. 9; B. Mitrea, « Dacia », VII—VIII, p. 157.

⁹ « Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen », XV, p. 316 și urm., fig. 59—62; V. Pârvan, op. cit., p. 343.

(Vlădhâza, Urhâza), Cătelul Român (Magyarkecel), Cluj (Kolozsvár), Cușma (Kusma), Dîrja (Magyarderzse), Dej (Dés), Fodora (Oláhfodorháza), Gilgău (Galgó), Gherla (Szamosujvár), Ierusalim-Beclean (Jeruzsálem),¹ Mănăsturul Unguresc (Magyar-gerőmonostor), Mintiul Român (Oláhnémeti), Moigrad (Mojgrád), Moldovenesti (Várfalva), Olpret (Alparét), Rodna Veche (Óradna), Șieu Sfîntu (Sajoszentandrás), Someșul Cald (Melegsamos), Stana (Sztána), Turda (Torda), Vad (Révkolostor), Vișa (Visa), Zalău (Zilah), Dealul Vulcoi (Vulkoj) și fostele județe Maramureș și Someș, fără nume de localitate.

REG. ARAD

Alioș (Temesillésd), Arad (Arad), Beba Veche (Óbéba)¹, Birchiș (Marosbérkes), Grăniceri (Ottlaka)², Firiteaz (Féregyháza)³, Pecica (Magyarpécska), Satu-Mare (Temesnagyfalva)⁴, Vârșand (Gyulavarsánd).

REG. TIMIȘOARA

Armeniș (Örményes), Bocșa Montană (Németbogsán), Cărani (Merczifalva)⁵, Dumbrava (Igazfalva), Făget (Facsád), Mehadia (Mehádia), Receaș (Temesrékás), Remetea Mare (Temesremete)⁶, Sculia (Szigetfalva), Slatina Timișului (Temesszlatina).

REG. HUNEDOARA

Alba Iulia (Gyulafehérvár), Apoldul de Sus (Nagyapold), Cetea (Gsáklya)⁷, Chitid (Kitid), Crăciunești (Karácsonyfalva), Fizeș (Füzesd sau Nevoiaș, Nyavalyásfalva), Geoagiu (Algyógy), Jeleđintî (Lozsád), Lăpușul Inferior (Alsólápugy), Măgura (Măgura), Orăștie (Szászváros), Pancu (Pánk), Partoș (Marosportus), Pianul de Sus (Oláhpián), Sarmizegetusa (Várhely), Simeria (Piski), Totești (Totesd), Vilcelele Bune (Jóválcsel), Vălioara (Valiora), Vețel (Vecel).

REG. AUTONOMĂ MAGHIARĂ

Baraolt (Barot), Benești (Benefalva), Beșeneu (Sepsibesenyő), Brăduț (Bardoc), Copand (Koppánd), Corund (Korond), Crăciunel (Homorodkarácsonyfalva), Firtușu (Firtosvárálja), Imeni (Imecsfalva), Mădăruș (Mezőmadaras), Ocna de Sus (Felsősófalva), Porumbeni (Galambod), Răgmani (Rigmány), Reghin (Szászrégen)⁸, Saciova (Szacsva), Sînzieni (Kézdiszentlélek), Suseni (Marosfalfalu)⁹, Tălișoara (Olasztelek), Tîrgu Mureș (Marosvásárhely)¹⁰, Țufalău (Cőfalva).

¹ J. Reizner, « Arch. Ért. », 1904, p. 76–88.

² L. Márton, Az ottlakai őskori aranykincs, « Arch. Ért. », 1909, p. 405–414; V. Párvan, op. cit., p. 318, fig. 207 etc.

³ L. Márton, A féregyházi őskori aranylelet, « Arch. Ért. », 1907, p. 57 și urm.; V. Párvan, op. cit., fig. 209–211 etc.

⁴ « Arch. Ért. », 1908, p. 188.

⁵ « Arch. Ért. », 1907, p. 65, fig. 13, 14 și p. 67, fig. 15; V. Párvan, op. cit., p. 326, 327, 383, 443, 449, 759, 771 etc.

⁶ I. Bleyer, « Arch. Ért. », 1906, p. 364, fig. 1, 5 și p. 365, fig. 2, 5.

⁷ Brătară inedită la Muzeul național de antichități.

⁸ S. Ljubič, « Popis arheologickoga adjela nar. zem. muzeja u Zagrebu », Zagreb, 1889, I, p. 183.

⁹ « Dacia », 1924, I, p. 343.

¹⁰ S. Ljubič, op. cit., p. 183.

REG. STALIN

Agnita (Szentágota), Ariușd (Erösd), Biia (Magyarbénye sau Sînmiclăuș, Bethlenszentmiklos), Blaj (Balázsfalva)¹, Boarta (Mihályfalva), Boiu (Kisbun), Bunești (Szászbuda), Buzăul Ardelean (Magyarbodza)², Cașolț³, Cornățel (Hortobágyfalva), Daia (Szászdálya), Gușterița (Szenterzsébet), Jibert (Zsiberk), Orașul Stalin (Brassó, astăzi (Sztálinváros), Pipea (Pipe), Rupea (Köhalom), Șeica Mare (Nagyselyk), Sibiu (Nagyszeben), Șmig (Somogyom), Vad (Vád) și fostul județ Sibiu, fără nume de localitate⁴.

★

După ce am văzut din lista localităților de mai sus cît de mare este numărul descoperirilor obiectelor de aur din Transilvania, să încercăm să ne dăm seama, pe cît este posibil, din ce constau aceste descoperiri.

Este adevărat că datorită repertoriului lui M. Roska, putem cuprinde astăzi cu privirea un număr mult mai mare de descoperiri. Totuși, după cum am mai arătat, știrile pe care ni le dă acesta nu sînt suficiente pentru a reuși să ne prezinte un aspect clar al problemei ce ne interesează. Credem că nu greșim dacă, anticipînd, vom afirma că problema a fost bine pusă pînă acum și că mai ales concluziile lui Pârvan rămîn valabile (cu mici modificări), așa cum este cazul cu cele mai multe dintre problemele pe care le tratează în «Getica», probleme văzute just în liniile lor mari.

★

Dar să aruncăm o scurtă privire asupra descoperirilor, pe care vom încerca să le clasificăm după categorii de obiecte și, pe cît este posibil, după criterii cronologice.

După informațiile pe care le avem, cele mai vechi obiecte de aur din Transilvania s-au găsit în cunoscuta așezare cu ceramică pictată de la Ariușd, în colțul de sud-est al Transilvaniei. Este vorba de o verigă deschisă, cu capetele apropiate, neavînd nimic caracteristic (fig. 118, 1), găsită în stratul «*terramare*» inferior al așezării⁵ și de o mică bandă spiralică (fig. 118, 2), găsită în stratul superior de «*humus*», strat care aparține culturii Dealul Melcilor (Schneckenberg) de la începutul epocii bronzului.

O categorie importantă de obiecte de aur o formează acele mici *inele de bucle*, ce se găsesc de la începutul epocii de bronz și pînă la sfîrșitul ei. O datare mai precisă a acestor podoabe este foarte grea, deoarece ele apar în Transilvania de cele mai multe ori izolat, sau împreună cu alte obiecte, care nici ele nu pot fi datate mai precis. Nu există încă un studiu care să le clasifice cronologic după un criteriu stratigrafic, nu tipologic.

S-au găsit în Transilvania, în următoarele localități: Șimleu, Zalău, (fig. 118, 7), Și eu Sfîntu, Olpret (fig. 118, 5), Tîrgușor (fig. 139, 6), Săcueni, Sîntandrei, Vadul Crișului, Stana (fig. 120, 9—11), Pecica-Rovine (fig. 118, 4, 6). Vărșand, Beba Veche (fig. 123, 6, 7), Satu Mare (șapte bucăți), Sculia, Jeledinți, Alba Iulia (fig. 120, 1—4, 6—8), Aiud, Cacova (fig. 121, 1, 2, 5), Moldovenești (fig. 119, 1), Șmig (fig. 124, 6), Șeica Mare, Pianul de Sus, Sînzienți (fig. 118, 3), Orașul Stalin, (fig. 121, 6—11, 13, 14), Transilvania fără nume de localitate (fig. 119, 2, 3, 5—7) etc.

Într-o clasificare făcută acum peste 50 de ani, H. Schmidt⁶ distinge două tipuri principale de inele de bucle: unul lat-oval, A, și unul lunguiet-oval, B.

¹ M. Moga, «Apulum, Bul. Muzeului Reg. Alba Iulia», 1939—1942, I, p. 74 și fig. 2, 2.

² I. Marțian, op. cit., p. 11, nr. 117; B. Mitrea, «Dacia», VII—VIII, p. 155.

³ J. Ackner, «Mitth. d. Central-Comm.», 1860, p. 25; I. Marțian, op. cit., p. 12, nr. 134; B. Mitrea, «Dacia», 1937—1940, VII—VIII, p. 155.

⁴ Comunicat de K. Horedt. Inel format din «trei frunze legate între ele și întoarse în spirală» (inel de buclă?). La Muzeul din Sibiu, găsit probabil la Ocna Sibiului sau la Gușterița.

⁵ După M. Roska, acest obiect nu ar fi făcut din aur transilvănean; cf. «Közlemények», Cluj, 1942, II, p. 60.

⁶ H. Schmidt, «Ztschr. f. Ethnologie», 1904, XXXVI, p. 617 și urm.

Tipul *A* se împarte la rândul său în patru variante:

a) ca inelul de la Moldovenești (fig. 119, 1 sus);

b) ca celelalte două exemplare de la Moldovenești (fig. 119, 1);

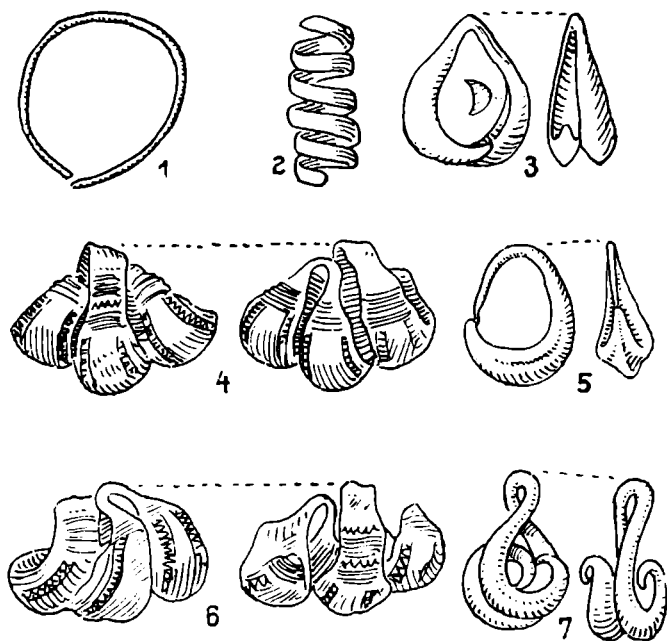

Fig. 118. — Podoabe de aur. 1—2 Ariușd; 3 Sinzieni; 4, 6 Pecica-Rovine; 5 Olpret; 7 Zalău (aprox. 1/1).

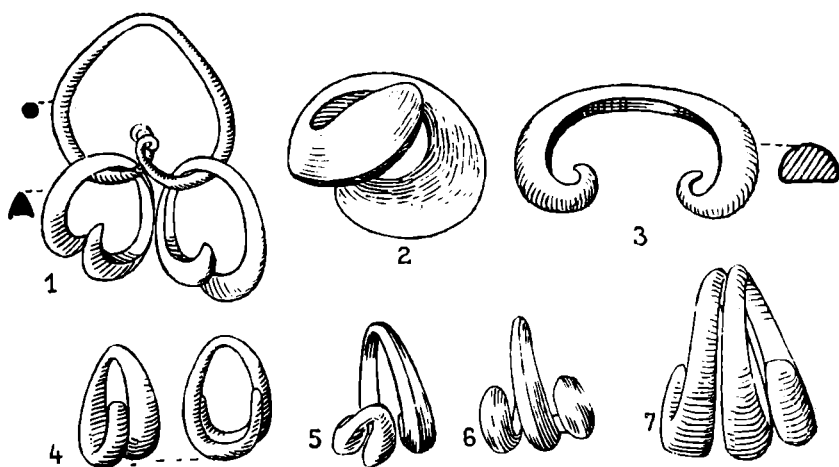

Fig. 119. — Inele de bucle din aur. 1 Moldovenești; 4 fostul județ Alba; 2—3, 5—7 Transilvania.

c) ca exemplarul de pe figura 119, 2¹;

d) ca exemplarul de pe figura 119, 3²;

Tipul *B* cuprinde, la rândul său, cinci variante:

¹ Exemplarul reprodus se găsește, după H. Schmidt, în Muzeul Național din Budapesta. El mai citează câteva exemplare identice din muzeul de la Cluj și cel de la Virșeș.

² Exemplarul reprodus era păstrat în muzeul de la Cluj. H. Schmidt mai citează câteva piese analoge din același muzeu.

- α) ca exemplarul găsit în fostul județ Alba (fig. 119, 4)¹;
 β) ca exemplarul de pe figura 119, 5 și 6²;
 γ) (H. Schmidt, figura 137);
 δ) (H. Schmidt, figura 131, a, b);
 ε) (ca exemplarul de pe figura 119, 7)³.

În afară de acestea, H. Schmidt mai distinge o categorie, C, cu partea interioară scobită, ai cărei forme seamănă cu tipurile *b* și *c*⁴. În această categorie am putea plasa inelele de la Beba Veche (fig. 123, 6—7) și de la Olpret (fig. 118, 5). Ele par a avea partea

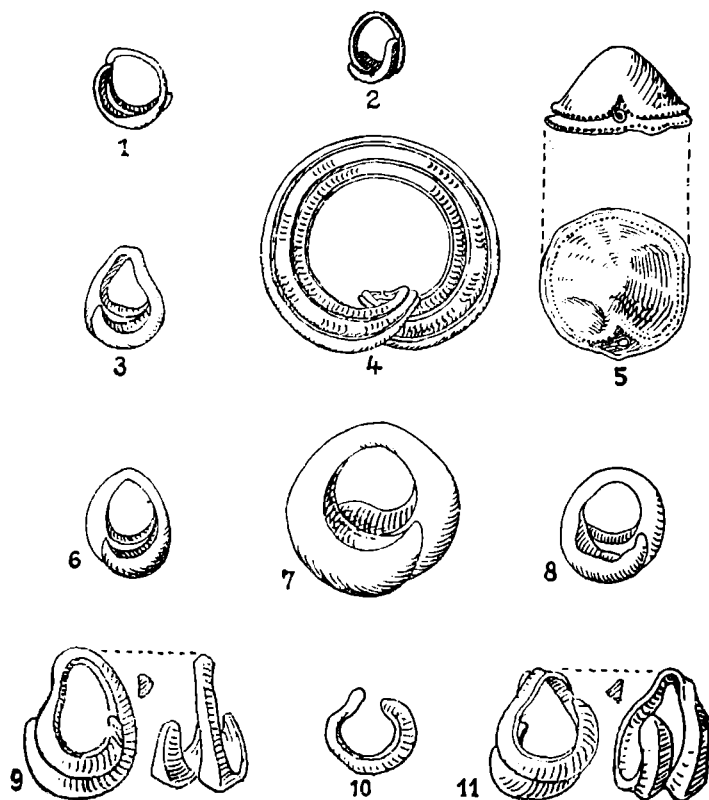

Fig. 120. — Podoabe de aur. 1—8 Alba Iulia (3/4); 9—11 Stana (1/1).

interioară scobită, sînt de formă ovală și au un capăt subțire ce se apropie de celălalt capăt, care este îngroșat aproape de vîrf. Tot scobite par a fi și inelele de la Sinzieni (fig. 118,3), și cîteva inele de la Alba Iulia (fig. 120, 1—3, 6—8). Acestea au însă ambele capete identice și răsucite la fel. Scobite și avînd o muchie mai pronunțată par a fi exemplarele de la Stana (fig. 120, 9—11). De tipul *B α* al lui H. Schmidt se apropie și exemplarele de la Șmig, prinse unul într-altul în formă de lanț. Ele au însă o formă mai lunguiață, au vîrfurile mai ascuțite și sînt puțin gîtuite spre mijloc.

¹ În afară de acest exemplar, H. Schmidt citează unul din muzeul de la Cluj, altul provenind de la Szihalom, din muzeul de la Budapesta, și cinci exemplare găsite în Transilvania, din Naturhistorisches Museum din Viena.

² Cele două exemplare reproduse sînt, după H. Schmidt, în Muzeul de la Budapesta. El mai citează trei exemplare din același Muzeu, avînd secțiunea rotundă sau în muchii. Un alt exemplar se găsește în Muzeul Municipal din Soprony și cinci exemplare din Transilvania în Naturhistorisches Museum din Viena. Vezi și J. Hampel, op. cit., p. 48, 5.

³ Tot în Muzeul din Cluj. Singurul exemplar pe care îl cunoaște H. Schmidt.

⁴ Am reprodus clasificarea lui H. Schmidt, deși ea nu mai corespunde stării actuale a cercetărilor. Nu avem posibilitatea să studiem aici forma sutelor de inele de bucle, descoperite pînă acum în diferite regiuni (nici măcar a celor descoperite în Transilvania), cu excepția celor reproduse.

În anul 1934 s-a găsit în Braşov, în sud-estul Transilvaniei, un tezaur de aur din care ni s-au păstrat opt inele de bucle şi un fel de brăţară spiralică. Patru inele (fig. 121, 6—9) se găseau într-o colecţie particulară din Bucureşti, iar celelalte (fig. 121, 10, 11, 13, 14), împreună cu brăţara, au ajuns la Muzeul de preistorie din Berlin.

Patru din aceste inele (fig. 121, 10, 11, 13, 14), par a face parte din categoria *B_α* a lui H. Schmidt, iar celelalte se apropie mai mult de tipul *B_β*². Un exemplar (fig. 121, 9) este decorat cu cercuri imprimate.

La Cacova s-au găsit trei inele de bucle (colecţia Academei R.P.R.). Ele au fost achiziţionate în anul 1929 de la un locuitor din Aiud. Se pare că au fost găsite împreună cu două inele tot de aur, numite cu un termen german «Noppenringe»¹. Cel mai mare dintre inelele de bucle (fig. 121, 1) are o greutate de 29,2 g. Al doilea (fig. 121, 5), mai subţire şi avînd un profil mai ascuţit, greutatea de 4,5 g. Al treilea, mult mai mic, seamănă cu primul (fig. 121, 2); greutatea sa este de 4,5 g. Toate trei sînt masive. Primul «Noppenring» (fig. 121, 3) are greutatea de 4,8 g, al doilea (fig. 121, 4) de 5,2 g.

În ceea ce priveşte originea şi răspîndirea inelelor de bucle, lucrurile se prezintă la fel ca la atîtea alte obiecte, care apar la începutul epocii bronzului şi sînt răspîndite mai ales în Ungaria, Transilvania, spre est pînă în Caucaz, iar spre vest în Slovacia, Boemia, Moravia etc. H. Schmidt consideră ca formă de plecare a acestor podoabe un exemplar de la Troia²; în acelaşi timp, el constată marea lor abundenţă în Transilvania³. Se ştie că inelele de bucle apar lucrate fie din bronz, fie din aur la începutul epocii bronzului şi se menţin pînă spre sfîrşitul ei⁴. Am văzut că exemplarele din Transilvania — în afară de cele de la *Beba Vecse*, care se datează la începutul epocii bronzului — nu pot fi dateate, deoarece cea mai mare parte a fost găsită izolat sau împreună cu obiecte care nici ele nu pot fi dateate.

Nu avem nici posibilitatea şi nici intenţia de a prezenta toate inelele de bucle din aur, găsite pînă acum în diferite regiuni. Vrem doar să arătăm, pe cît posibil, cîteva analogii din regiunile vecine cu Transilvania, analogii care ar putea clarifica întrucîtva problema datării acestor obiecte.

Trebuie să spunem însă de la început că, aşa cum vom vedea mai departe la alt gen de podoabe, obiectele de preţ se menţin în epocile străvechi timp de sute de ani, apărînd împreună cu tipuri mai noi, astfel încît un tezaur poate să cuprindă diferite variante ale aceluiaşi tip, variante al căror timp de confecţionare poate şi el să varieze.

Un bun exemplu pentru amestecul de tipuri îl formează tezaurul de aur de la Hangospusztá (comitatul Tolna, R.P. Ungară), în care s-au găsit patru tipuri de inele de bucle (*Ab*, *Ac*, *B_α* şi *B_β*)⁵.

Exemplarul nostru din Transilvania (fig. 119, 2), care constituie un tip mai rar, este reprezentat prin trei exemplare în tezaurul de la Hangospusztá. F. Tompa observă că acest tip aparţine după H. Schmidt tipului *Ac*, deşi, fiind scobit în interior, ar trebui să intre în categoria *C*. Asemănător cu acest tip şi cu figurile 121—124 de la Hangospusztá este şi exemplarul nostru din figura 119.

Un inel de bucle, care pare scobit, s-a găsit într-o urnă la Ebed (comitatul Esztergom, R.P. Ungară)⁶. El se datează, prin complexul în care a fost găsit în bronzul

¹ Pentru aceste inele vezi şi P. Patay, Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn, «Diss. Pann», Budapesta. 1938 ser. II, nr. 13, p. 47—48.

² H. Schmidt, op. cit., p. 623.

³ Ibid., p. 616.

⁴ Ibid., p. 623.

⁵ F. Tompa, «Arch. Ért.», 1928, p. 202—204. I. Nestor a găsit în mormintele de la Sărata Monteoru, care aparţin epocii bronzului, trei din aceste tipuri (*Ab*, *B_α* şi *B*), precum şi trei mărgelă mici de aur ca acelea găsite la Hangospusztá. F. Tompa datează acest tezaur în perioada a III-a a epocii bronzului.

⁶ «Arch. Ért.», 1892, p. 345, fig. 4. Se menţionează şi un alt exemplar, care nu este reprodus.

mijlociu. Alte exemplare de tipul C, scobit, al lui H. Schmidt, între care unul mare și ornamentat, s-au găsit probabil în comitatul Borsod, R. P. Ungară¹. Un exemplar de același tip din R.P. Ungară are o tăietură adincă în înălțime pe partea superioară, precum și cercuri imprimate².

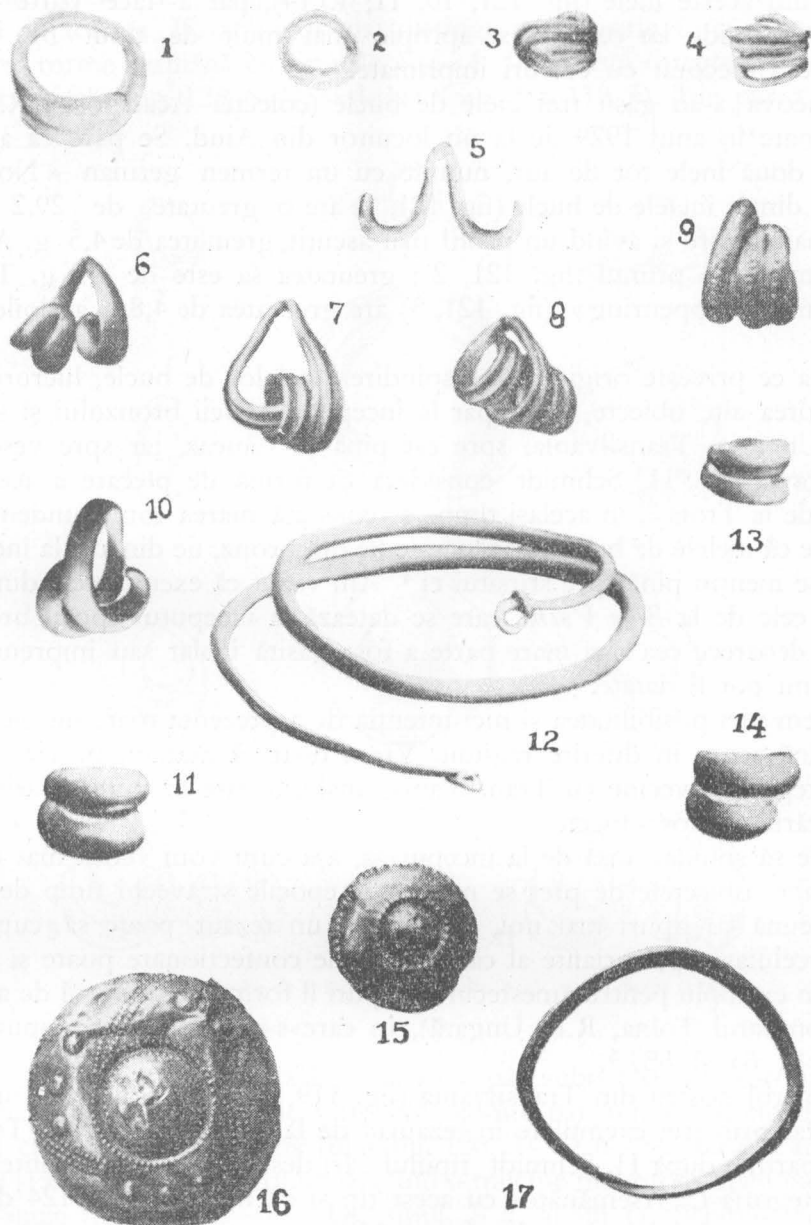

Fig. 121. — Diferite podoabe de aur. 1—5 Cacova (aprox. 1/1); 6—14 Orașul Stalin (aprox. 1/1); 15—17 Șmig.

H. Schmidt citează mai multe inele de bucle de tipul de bază A și B, precum și din varianta β, găsite în mormintele culturii Unetițe, în Boemia și Moravia³.

¹ «Arh. Ért.», 1893, p. 344.

² Ibid., 1912, p. 79.

³ H. Schmidt, op. cit., p. 622. Vezi, de asemenea, J. Schráníl, op. cit., pl. 22, 32; E. Ebert, Reallex. der Vorgeschichte, II, pl. 33 a; N. Åberg, Bronzzeitliche und früheisenzeitliche Chronologie, Stockholm, 1932, III, p. 75, fig. 153; G. Childe, The Danube in Prehistory, Oxford, 1923, pl. 14.

Perioadei de mijloc a bronzului îi aparține un exemplar simplu, scobit, de la Bjelo Brdo¹. Alt exemplar scobit este datat de F. Tompa în a sa a III-a perioadă a bronzului².

Dintre formele ornamentate ale inelelor de bucle găsite în Transilvania menționăm două exemplare de la Pecica-Rovine, probabil din cunoscuta așezare de pe Șanțul Mare. Inelele scunde și late par a fi scobite și sînt ornamentate neregulat cu linii orizontale și în zig-zag (fig. 118, 4, 6). Un exemplar asemănător de la Selëska (Trebišov, Slovacia) este datat de J. Eisner în prima perioadă a bronzului³.

Exemplarul ornamentat de la Tîrgușor (fig. 139, 6) este numit de M. Roska hallstattian, probabil din cauza motivelor ornamentale care apar și pe brățelele de bronz din această perioadă. În sfîrșit, mai menționăm un exemplar de la Alba Iulia (fig. 120, 4) de o formă deosebită și ornamentată⁴.

Nu am pomenit aici decît cîteva exemplare pentru a putea mai bine încadra cele din Transilvania⁵. Rezultă în general că inelele de bucle se găsesc mai ales în primele perioade ale epocii bronzului.

Exemplarele găsite în tezaurul de la Șmig, despre care vom vorbi mai jos, au fost datate, din cauza vasului în care au fost găsite, în prima epocă a fierului. Este adevărat însă că acest tezaur cuprinde falere de aur care ar putea fi datate și în perioada mijlocie a bronzului, ceea ce dă loc la presupunerea că el a fost îngropat în pămînt, mult timp după ce a fost confecționat⁶.

Fără a mai insista asupra inelelor de bucle, menționăm că tipul mai primitiv al acestora, avînd capetele turtite, își are originea, după toate probabilitățile, în Mesopotamia⁷. Descoperirea unui exemplar asemănător, făcut din aramă, la Cîlnic, nu departe de Alba Iulia, exemplar care pare a fi cel mai vechi din Transilvania, îl face pe K. Horedt să aducă aceste podoabe în regiunile noastre direct din mediul postripolian al mormintelor cu ocră și al culturii Fatianovo⁸.

O altă categorie în clasificarea noastră o formează acele podoabe de aur care, de la mici butoni sau nasturi pînă la discuri sau falere mai mari, frumos ornamentate, serveau la împodobitul hainelor pe care erau prinse sau cusute. Un astfel de buton simplu în formă de calotă emisferică și avînd două găuri așezate față în față (fig. 123, 8) s-a găsit în cunoscuta așezare Șanțul Mare din apropierea comunei Pecica-Rovine. Astfel de mici butoni ornamentali se găsesc atît în aur, cît și în bronz la începutul epocii bronzului⁹. Exemplarul nostru a fost găsit în nivelul al doilea inferior al așezării săpate de M. Roska, așa încît poate fi datat aproximativ tot la începutul acestei epoci.

În aceeași așezare, dar nu în săpături regulate, ci întîmplător, s-a găsit în 1938 un vâscior de lut cu două torți care cuprindea 48 mici conuri de aur goale, găurite la mijloc pentru a putea fi înșirate în formă de șirag, imitînd probabil o astfel de podoabă

¹ N. Åberg, op. cit., p. 58, fig. 93.

² F. Tompa, « 24./25. Bericht der röm.-germ. Komm. », 1934-1935, pl. 33, nr. 34.

³ J. Eisner, Slovensko v pravekú, Bratislava, 1933, fig. 4, nr. 4 și p. 294. Un exemplar frumos decorat cu spirale este reprodus de F. Tompa, op. cit., pl. 33, care îl datează în perioada a III-a a bronzului. Un alt exemplar asemănător, găsit la Bjelo Brdo, poate fi atribuit de asemenea perioadei mijlocii a bronzului; N. Åberg, op. cit., p. 58, fig. 92.

⁴ Un exemplar asemănător la J. Hampel, Bronzkor, pl. 48, nr. 4 și vol. III, p. 254.

⁵ Vezi, de pildă, două exemplare, găsite în Saxonia, la N. Åberg, op. cit., p. 76, fig. 155. Pentru R. P. Poloná, vezi E. Majewski, « Swiatowit », Warszawa, 1905, VI, p. 63 și urm. Vezi, de asemenea, G. Childe, op. cit., pl. 14 și p. 115, 191, 218, 224, 235, 242, 263, 282, 285, 286, 394, 414 (« earrings »).

⁶ În ceea ce privește posibilitatea de datare a inelelor de bucle din Transilvania, menționăm că exemplarul de la Sinzieni a fost găsit împreună cu cioburi, despre care F. László spune că erau ornamentate cu panglici și cercuri adîncite și cu praguri reliefate și le datează între neolitic și epoca bronzului (köbronzkor), « Arch. Ért. », 1914, p. 157-158. Cele șapte exemplare de la Satu Mare (Timișoara) se găsesc în Muzeul din Budapesta împreună cu numeroase obiecte de bronz: topoare, dălți, cuțite, brățări etc., cu care par a fi fost găsite împreună; « Arch. Ért. », 1908, p. 188. O bună clasificare cronologică a inelelor de bucle s-a putut obține în săpăturile de la Sărata Monteoru, lângă Buzău. Inedită.

⁷ G. Childe, « Mitteil. d. anthrop. Ges. in Wien », 1933, p. 217 și urm.

⁸ K. Horedt, « Anuarul Inst. St. clas. », Cluj, 1949, V, p. 304-307.

⁹ În apropiere, la Periam, așezare care aparține aceleiași culturi. Vezi M. Roska, op. cit., p. 222, fig. 265.

formată din dinți de animal. În afară de aceasta, văsciorul mai conținea o mică faleră de aur și două scoici *Columbella*. Mica faleră (sau nasture) este bombată și are un diametru de numai 1, 2 cm. Ea mai are două găuri pentru a putea fi cusută pe îmbrăcăminte și este ornamentată, după cum se vede în figura 122, 1, cu mici puncte reliefate.

Descoperirea se datază prin văsciorul menționat — care aparține culturii de tip Vattina — în a doua perioadă a epocii bronzului ¹.

Un mic buton în formă de calotă conică și avînd o gaură pe margine s-a găsit la Alba Iulia (fig. 120, 5), fără a cunoaște condițiile în care el a fost descoperit. Alt disc emisferic, avînd un « umbo » la mijloc, s-a găsit la Adoni ². El are diametrul de 5,3 cm și este ornamentat cu șapte cercuri concentrice punctate. Tot din Transilvania, dar fără

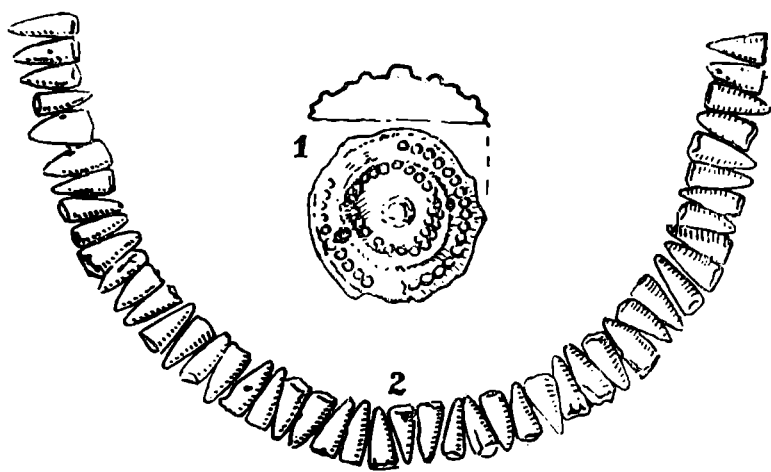

Fig. 122. — Tezaur de la Pecica-Rovine (1 aprox. 2/1; 2 aprox. 1/2).

indicarea localității, provine un mic disc de aur, bombat și avînd patru ornamente în formă de frunze reliefate, așezate în cruce (fig. 123, 4).

Trecem acum la descoperiri mai importante în care aceste podoabe apar în număr mai mare sau sînt de dimensiuni mai mari, formînd astfel tezaure bine cunoscute în literatura arheologică. Este vorba de descoperirile de la Beba Veche, Țufalău, Săcueni, Vârșand și Șmig.

Plăcile ornamentale de la Beba Veche formează o categorie deosebită, atît prin forma lor, cît și prin epoca în care se încadrează și prin condițiile în care au fost descoperite. Într-adevăr, ele fac parte dintre puținele lucruri de aur din Transilvania, despre care știm precis că au fost găsite în morminte. La Beba Veche, în Banat, aproape de frontiera ungară, s-au găsit 26 de morminte cu schelete chircite. Într-unul din aceste morminte, s-a găsit o placă de aur aproape rotundă (fig. 123, 1), trei inele de aur spiralice « Noppenringe » (fig. 123, 5), și mai multe brățări sau verigi de aur. Într-un alt mormînt, săpat mai tîrziu, s-au găsit două inele de bucle de aur (fig. 123, 6, 7), împreună cu: o ceșcuță de lut, o brățară de bronz închisă, alta spiralică, un șirag format din cinci scoici, 12 cochilii de melci și perle de pastă, un colț de mistreț, un ac de os, altul de bronz, o mică țeavă dublă de bronz și fragmentul secționat al unei sfere goale, din piatră. Cealaltă placă ornamentală a fost găsită la o distanță de 3 m de un mormînt (fig. 123, 2). Alte două morminte conțineau, pe lîngă alte obiecte, și cîte un inel de aur.

¹ Vl. Dumitrescu, în « Dacia », 1937—1940, VII—VIII, p. 128.

² Tot de aici este amintit și un lanț de aur, « Közlemények », Cluj, 1942, II, 2, p. 9 și 15.

Plăcile ornamentale sînt, după cum se vede în desene, mai mult elipsoide, avînd pe margine cîte o linie dublă formată din puncte și la ambele capete cîte un triunghi dublu, format tot din puncte.

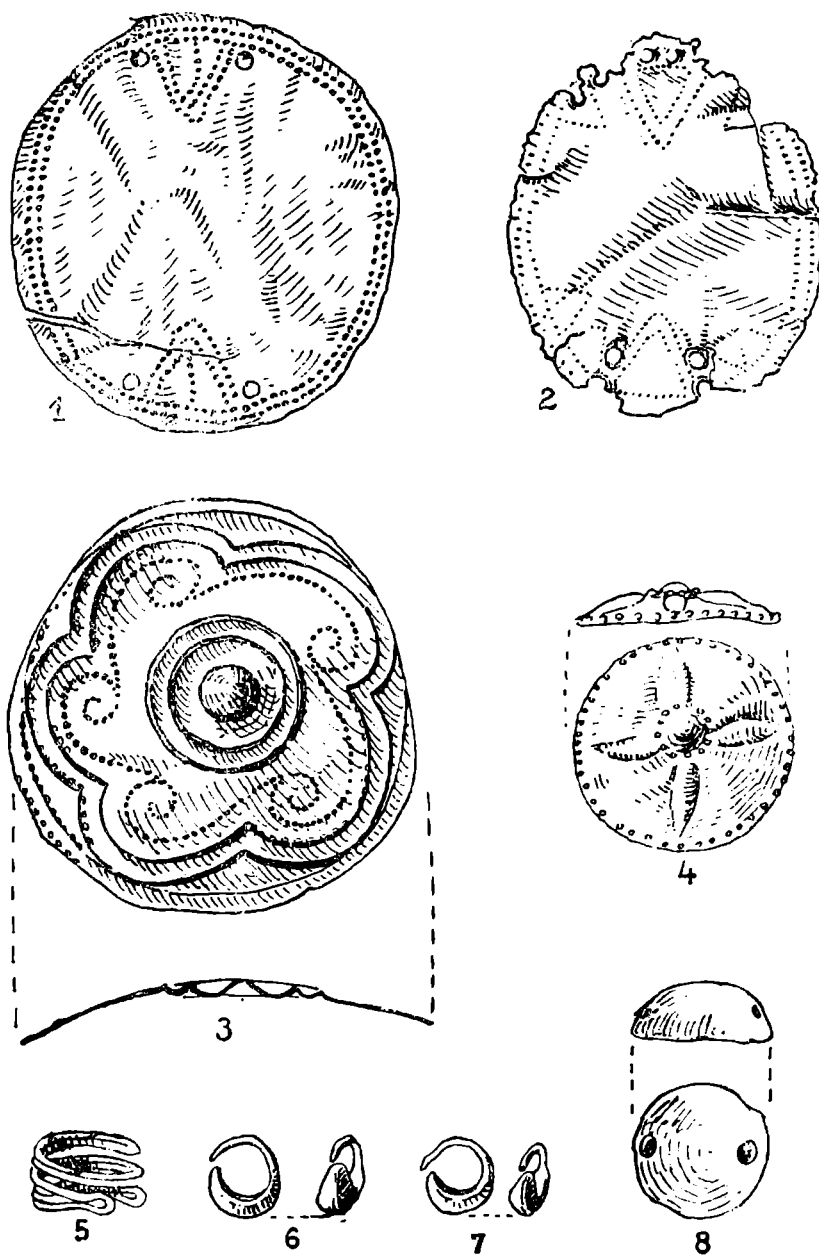

Fig. 123. — Podoabe de aur. 1, 2, 5—7 Beba Veche; 3 Vărsand; 4 Transilvania (1/1); 8 Pecica-Rovine (2/1).

V. Pârvan datează în mod greșit plăcile de la Beba Veche în epoca hallstattiană, asemuindu-le cu discurile de aur pe care le vom arăta mai jos, dar face o legătură justă între tehnica în care sînt lucrate și tehnica unui obiect de aur în formă de coarne, găsit la Gumelnița¹. G. Childe atribuie mormintele de la Beba Veche cu oarecare rezervă culturii de tip Periam², în timp ce I. Nestor se pronunță categoric

¹ V. Pârvan, op. cit., p. 342.

² G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1923, p. 216—219.

pentru această cultură, comparînd plăcile de aur cu o placă de bronz de la Periam și arătînd că podoabele de scoici și de colți de mistreți sînt caracteristice pentru

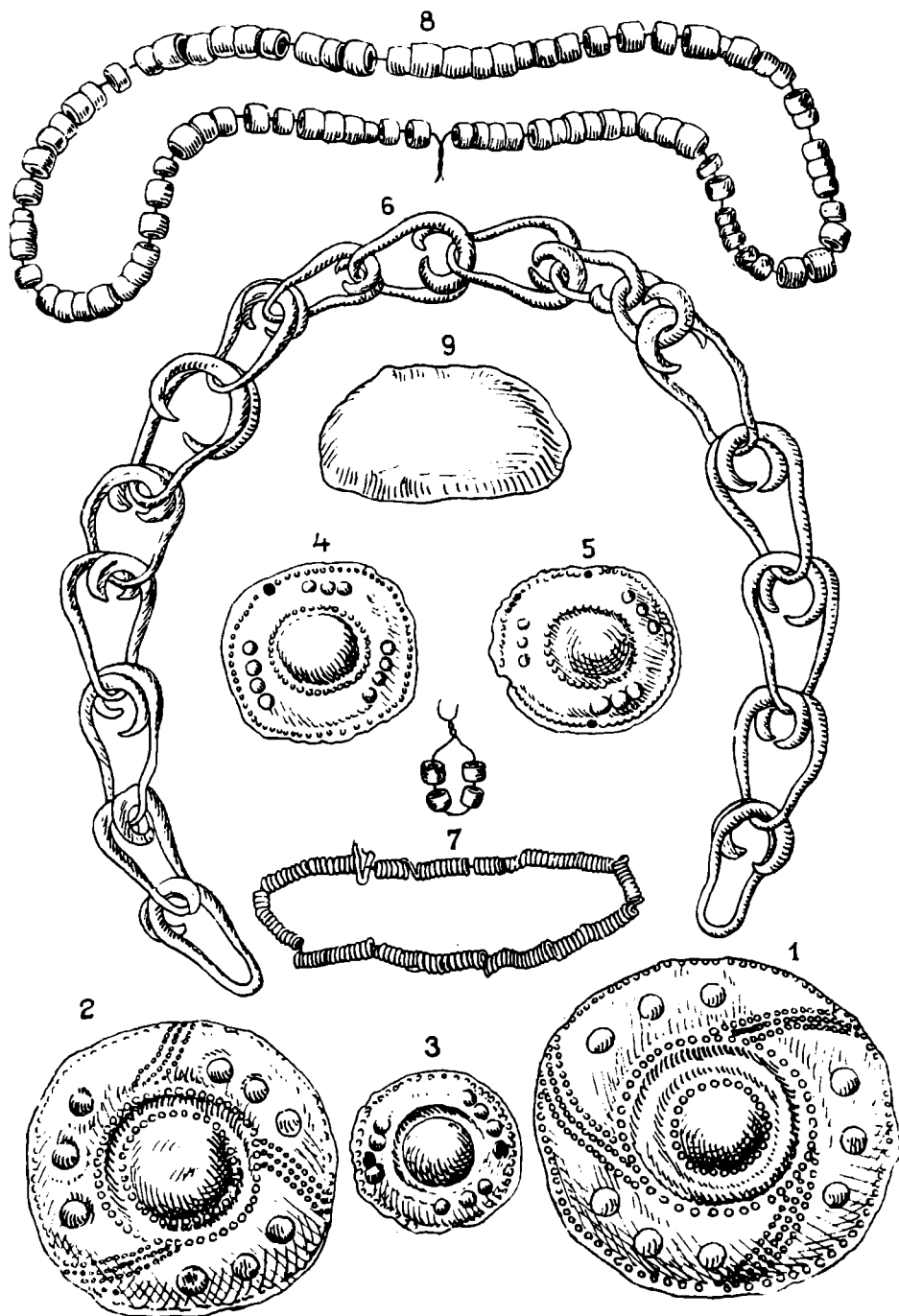

Fig. 124. Tezaurul de aur de la Smig (aprox. 2/3).

începutul epocii de bronz¹. J. Banner acceptă datarea lui I. Nestor și compară ornamentele plăcilor de la Beba Veche cu motivele ornamentale ale unor vase de la Periam și Pecica. El datează Beba Veche în prima perioadă a epocii bronzului și citează în

¹ I. Nestor, « 22. Bericht der röm.-germ. Komm. », Frankfurt a. M., 1933, p. 84.

ca acelea de la Beba Veche, precum și inele de bucle, găsite la Pitvaros și la Szöreg, care aparțin și ele culturii de tip Periam¹.

Tezaurul de la Șmig (fig. 124), descoperit în 1880, conținea, pe lângă inele de bucle prinse în formă de lanț, sîrmă spiralică de aur, perle de aur, o brățară cu secțiunea plan-convexă, aur brut, 26 de falere ornamentale și cinci mărgelile de argint². Falerele, avînd trei mărimi diferite, sînt ornamentate unele numai cu puncte reliefate așezate în cerc; altele au pe lângă aceste puncte, alte proeminente mai mari, lucrate tot «au repoussé», iar altele, pe lângă aceste două motive, au și un ornament în formă de *triquetru*, format din aceleași puncte reliefate. Ele sînt bombate, cele mai mari, care au și dimensiuni apreciabile dînd impresia unor cești de aur. Tezaurul de

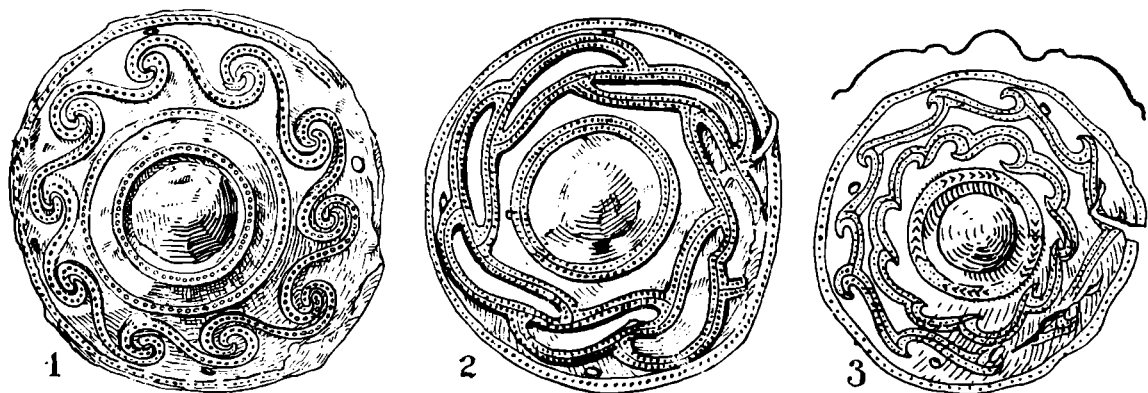

Fig. 125. - Falere de aur de la Săcueni (aprox. 3/4).

la Șmig a fost datat de V. Pârvan la sfîrșitul epocii bronzului³. După descoperirea discului de la Pecica-Rovine el a fost pus în legătură cu acesta și datat în epoca mijlocie a bronzului⁴.

Ținînd seama însă de faptul că, după informațiile pe care le avem, tezaurul de la Șmig a fost găsit într-un vas de bronz, care la rîndul lui era băgat într-unul de lut, s-a propus din nou datarea lui la sfîrșitul epocii bronzului⁵.

Trecem acum la unul din cele mai celebre trezore din Transilvania, descoperit în 1840 la Țufalău. Această descoperire, unică în felul ei, conținea mai multe securi de aur, aur brut, precum și mai multe falere ornamentale, dintre care unele, de dimensiuni mai mici, seamănă cu discul de la Pecica-Rovine, și cu unele falere de la Șmig, în timp ce exemplarele mai mari sînt ornamentate cu motive spiralice. Acest tezaur a fost considerat ca aparținînd primei epoci a fierului sau sfîrșitului epocii bronzului. De curînd s-a încercat datarea lui în perioada mijlocie a acestei epoci⁶.

În anul 1927 s-au găsit într-o vie, la Săcueni, opt falere ornamentale, dintre care nu ni s-au păstrat însă decît trei întregi și un fragment dintr-o a patra. Diametrul lor este între 8,1—9,1 cm, iar înălțimea între 2—3 cm. Toate trei se aseamănă ca formă, avînd mijlocul bombat. Ornamentația lor, deși asemănătoare ca stil și concepție, diferă totuși prin motivele ei (fig. 125). O faleră de aur (fig. 123, 3), înrudită cu cele de la Săcueni, avem de la Vârșand (Arad), unde a fost găsită izolat în cunoscuta movilă «Laposhalom», care a furnizat atîtea vestigii arheologice din diferite epoci.

¹ «Dolgozatok», Szeged, 1937, XIII, p. 232—237.

² Brățara se găsește în Muzeul din Sibiu, Ea nu este menționată de M. Roska

³ V. Pârvan, op. cit., p. 450.

⁴ D. Popescu, Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen, București, 1944, p. 132.

⁵ Vezî K. Horedt, «Mitteil. aus dem B. Brukenthalischen Museum», Sibiu, 1947, XII, p. 2.

⁶ A. Mozsolics, Der Goldfund von Velem-Szentvid, «Praehistorica», Basel, 1950, I, p. 19—20.

În sfârșit, menționăm cele trei falere de la Grăniceri (Otlaca). Diametrul lor de aproximativ 14 cm, precum și înălțimea lor, ne-ar putea face să le considerăm ca pe niște cupe, dacă nu ar avea găuri, prin care se coseau pe haine. Toate trei sînt frumos ornamentate, dar în timp ce prima (fig. 126, 1) nu are decît elemente cu motive spiralice, găsim pe a doua (fig. 126, 2), pe lîngă motive înrudite, și două păsări punctate, așezate față în față. Falera a treia (fig. 127), din nenorocire ruptă pe o porțiune, are ca ornament o întreagă compoziție, în care distingem o figură umană, o pasăre și doi cai, cuprinse toate într-un cerc. Spațiul dintre acest cerc și marginea falerei este umplut cu motive, care ar putea reprezenta, foarte stilizat, un gît de lebadă. Toată ornamentația falerelor este executată cu mici puncte.

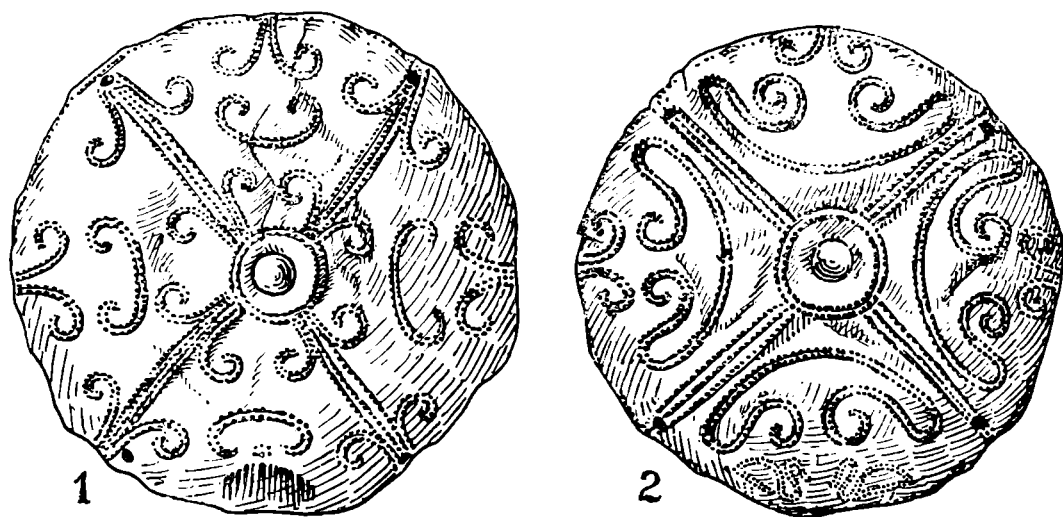

Fig. 126. — Falere de aur de la Grăniceri (aprox. 1/2).

În afară de falerele prezentate pînă aici, s-ar putea să mai existe și altele, deși faptul nu rezultă din descrierea descoperirilor care de cele mai multe ori nu este suficient de clară. Am văzut că, pe lîngă cîteva, care pot fi datate cu ajutorul complexului în care au fost găsite, cele mai multe nu pot fi datate în chip precis, fie că au fost descoperite izolat, fie că au fost găsite împreună cu obiecte care nici ele nu pot fi datate decît cu o foarte mare aproximație.

Astfel stînd lucrurile, s-a încercat datarea falerelor celor mai importante din Transilvania pe baze stilistice. Primul care a încercat, vorbind despre falerele de la Otlaca, să facă apropieri între ornamentele acestora și alte sisteme de ornamentație aparținînd epocii bronzului, a fost arheologul maghiar L. Márton¹. Lui îi revine meritul de a fi observat asemănarea ornamentației acestor falere cu cea de pe unele vase de lut aparținînd epocii de mijloc a bronzului din regiunile sud-pannonice, precum și înrudirea acestor ornamente cu motivele de pe podoabele de aur din mormintele cu groapă simplă de la Micena. L. Márton și-a dat seama însă în același timp că, cu toată asemănarea între aceste sisteme de ornamentație, falerele de la Grăniceri se deosebesc totuși prin tehnica ornamentației, precum și prin unele elemente figurale. Astfel, vedem pe falera a doua motivele arhaice întrerupte deodată prin reprezentarea unui element ornamental hallstattian, pasărea punctată, iar falera a treia prezintă în întregime o ornamentație hallstattiană. În concluzie, L. Márton datează aceste falere la sfîrșitul epocii bronzului, recunoscînd însă în ornamentația lor un fel de renaștere miceniană.

¹ « Arch. Ért. », 1909, p. 405—414.

Această părere a fost acceptată atât de V. Pârvan, cât și de alți cercetători¹. În ceea ce privește ornamentația falerelor de aur din Transilvania, trebuie să facem totuși o distincție între diferitele exemplare. Astfel, numai punctarea ornamentelor, pe care V. Pârvan o consideră tipică hallstattiană, o găsim și pe plăcile de la Beba Veche, care aparțin, după cum am văzut, începutului epocii bronzului. Aceași punctare o găsim de altfel și pe obiecte de bronz din prima jumătate a acestei epoci. Falera de la Vârșand se apropie mai mult, ca sistem de ornamentație, de cele de la Săcueni, care se deosebesc de cele de la Grăniceri. Discul al treilea de la Grăniceri se distinge de celelalte două prin ornamentația sa absolut unică, iar falera mică din Transilvania (fig. 123, 4) este iarăși cu totul deosebită de celelalte. Totuși, în afară de plăcile de la Beba Veche, toate celelalte au în general aceeași caracteristică structurală, fiind bombate și avînd la centru un « umbo » reliefat.

Într-o lucrare relativ recentă², tezaurul de la Țufalău a fost datat, mai ales pe baza asemănării unuia dintre topoarele de aur cu un topor de bronz din depozitul de la Apa³ — depozit care aparține perioadei B a epocii bronzului — în partea de mijloc a epocii bronzului. Credem că această datare este justă, cu atât mai mult cu cât micile falere de la Țufalău sînt aproape identice cu cea de la Pecica-Rovine, care, după cum am văzut, poate fi datată în aceeași perioadă, și cu cât, cu ocazia săpăturilor de la Vârșand, executate în anul 1949, s-a găsit un mic depozit de bronzuri din perioada B a epocii bronzului, care datează cultura din această așezare și deci și discul de aur de aici în această perioadă.

Discurile mai mari de la Țufalău prezintă o asemănare de neîgăduit cu cel de la Vârșand și mai ales cu unul din discurile de la Săcueni; astfel încît, pe baza acestor considerații, este foarte probabil că cea mai mare parte a falerelor ornamentale de aur din Transilvania — cu excepția, poate, numai a celor de la Șmig — trebuie datată în perioada mijlocie a bronzului. Cele de la Șmig ne arată, în cazul în care tezaurul trebuie datat la sfîrșitul epocii, că ele au avut o viață lungă, fiind păstrate din generație în generație.

Capitolul cel mai important în arta aurului preistoric din Transilvania îl formează fără îndoială brățărilor. Aceste obiecte constituie în vremurile despre care vorbim, în afară poate numai de vasele de aur, pe care le găsim însă în număr foarte mic, produsul cel mai important al artei aurului și podoabele cele mai de preț atât ale femeilor, cât și ale bărbaților. V. Pârvan le-a clasificat, distingînd mai multe tipuri, pe care le vom prezenta la rîndul nostru, adăugînd altele la exemplarele pe care le citează și prezentînd chiar cîteva tipuri noi, pe care V. Pârvan nu le menționează, sau care au fost descoperite după apariția lucrării sale.

Brățărilor făcute dintr-o bară cu secțiunea quadrangulă, care se subțiază spre capetele ei, aceste capete atingîndu-se uneori sau chiar încălecindu-se, constituie tipul cel mai simplu. Ele apar în diferite mărimi, fiind considerate brățări numai atunci cînd sînt

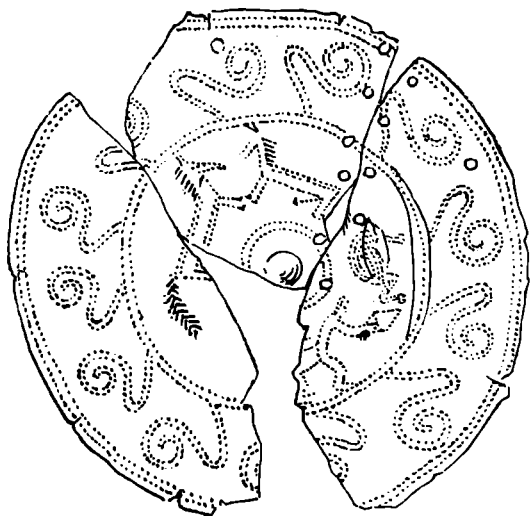

Fig. 127. — Falera de aur de la Grăniceri (aprox. 2/5).

¹ V. Pârvan, op. cit., p. 328; I. Nestor, op. cit., p. 121.

² A. Mozsolics, op. cit.

³ Dorin Popescu, în « Dacia », 1937-40, VII-VIII, p. 119-125.

suficient de mari pentru a putea fi purtate pe braț. O astfel de brățară neregulată în greutate de 42,5 g, s-a găsit la Cetea și este păstrată în colecțiile Muzeului național de antichități (fig. 140, 2). Cinci exemplare s-au găsit în cunoscutul tezaur de la Firiteaz (Timișoara) împreună cu brățări de alt tip, pe care le vom menționa mai jos (fig. 128). Una dintre acestea (fig. 128, 3) este ornamentată cu linii și puncte. În general,

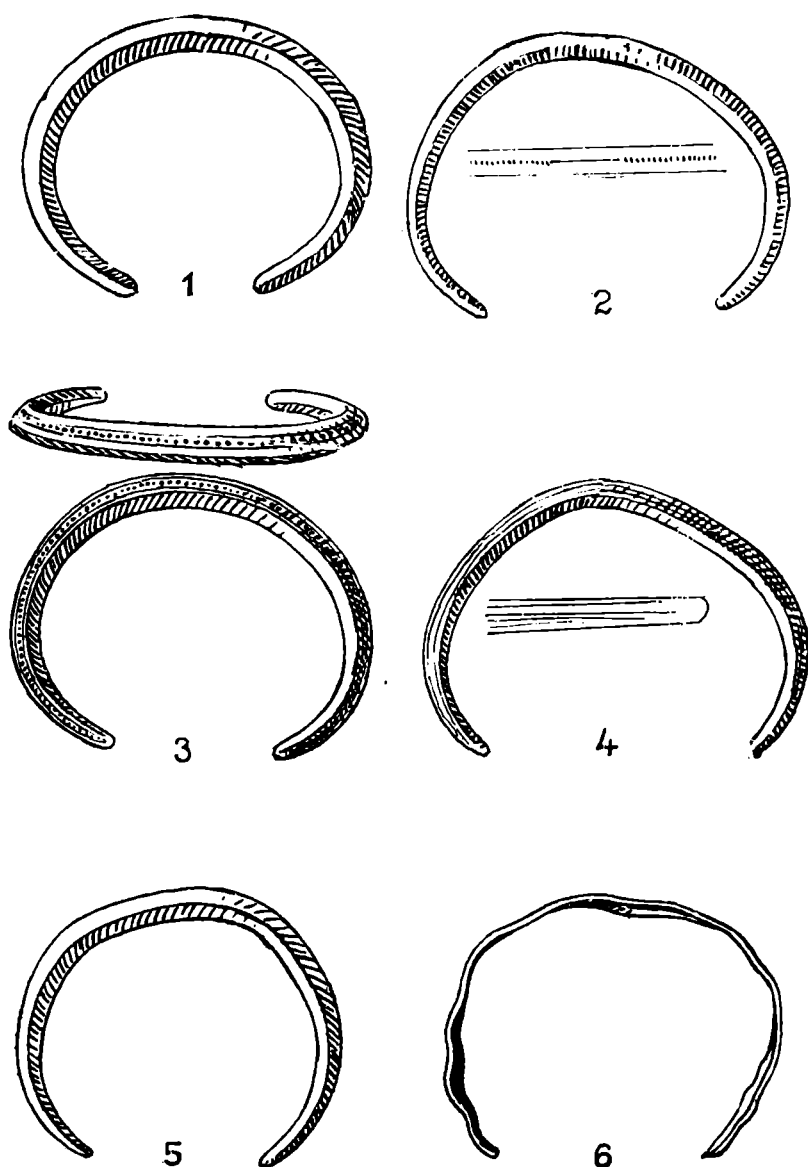

Fig. 128. — Brățări de aur de la Firiteaz (aprox. 1/2).

brățările cu secțiune cuadrangulă apar făcute din bronz la începutul epocii hallstattiene. Ele sînt foarte numeroase și în aur¹, dar mai ales de dimensiuni mici, așa încît nu puteau fi purtate ca brățări. Acestea sînt socotite de obicei ca făcînd parte din categoria obiectelor de aur ce serveau ca obiecte de schimb, înlocuind moneda, care încă nu exista. Pe baza acestei ipoteze s-a căutat să se pună diferitele lor greutăți în legătură cu anumite sisteme de greutăți antice².

¹ « Arch. Ért. », 1937, p. 52.

² Ibid.

Tot în această categorie de brățări simple putem pune și o brățară de aur (fig. 121, 17) care provine, după cît se pare, din cunoscutul tezaur de la Șmig, pe care l-am amintit mai sus¹. Semănînd cu brățările simple cu profil quadrangular, are însă secțiunea mai rotunjită, plan-convexă, care spre vîrfuri devine tot quadrangulară. Acest tip de brățări apare adeseori în depozitele de bronzuri împreună cu tipul precedent.

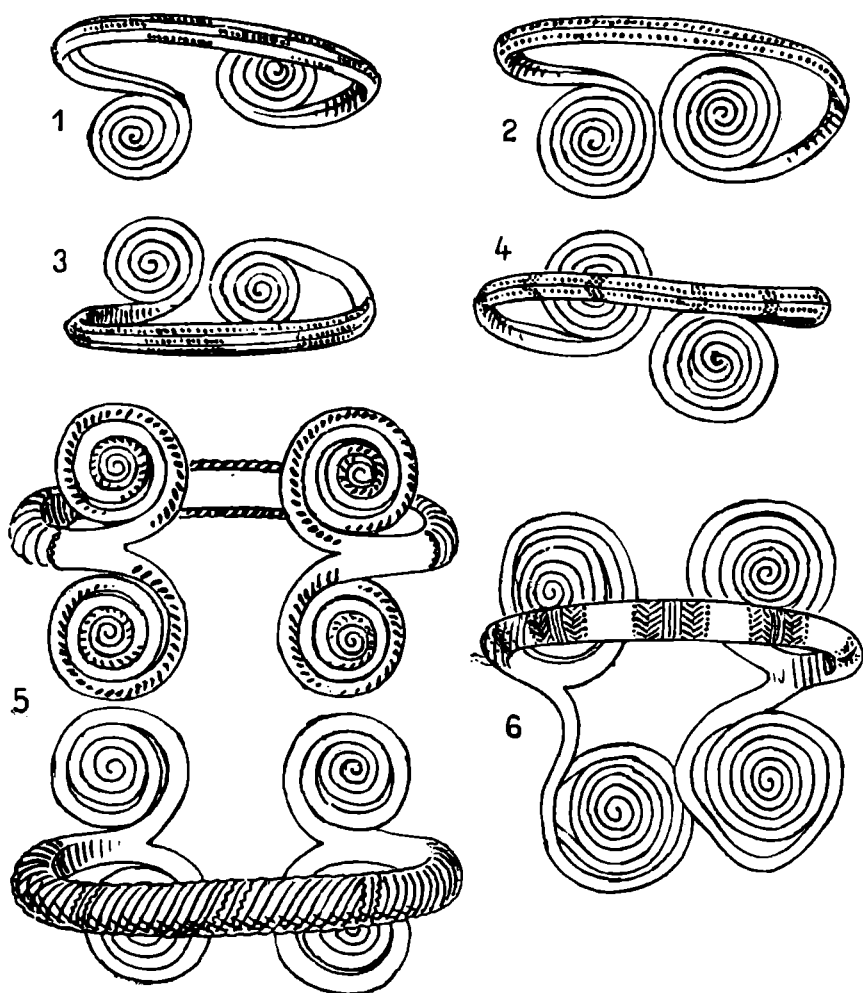

Fig. 129. -- Brățări de aur de la Firiteaz (2/3).

Tot aici amintim un fragment de sîrmă de aur, plată și îngustă, îndoită în formă de brățară și găsită tot la Firiteaz (fig. 128, 6).

Brățări cu capete spiralice. În tezaurul de la Firiteaz, care conținea în total 16 brățări de aur, există și patru exemplare ale căror capete se termină în cîte o spirală. Bara brățărilor, mai groasă și în muchii, se subțiază spre capete și se rotunjește, formînd cîte o spirală. Toate patru exemplarele sînt decorate pe suprafața superioară cu puncte, în felul brățării din categoria precedentă, prezentînd însă ușoare variații în ceea ce privește modul în care sînt așezate ornamentele (fig. 129, 1—4). Brățări cu capete spiralice există, făcute din bronz, încă din perioada mijlocie a epocii bronzului. Ele sînt sau late și plate, sau înguste cu spirale mari. Podoabe spiralice apar încă de la începutul acestei epoci chiar din aramă, cum sînt de pildă acele spirale în formă de

¹ În Muzeul din Sibiu. Nu este menționată de M. Roska.

ochelari, și se mențin pînă tîrziu în epoca hallstattiană, cînd apar sub diferite forme, ca de exemplu fibulele-ochelari. O brățară mică de bronz, foarte asemănătoare cu cele de la Firiteaz, s-a găsit în depozitul de la Rákospalota, în centrul R. P. Ungare. Acest depozit se datează în perioada B sau C a lui P. Reinecke¹.

Brățări cu capete bispiralice de tip Firiteaz. În același tezaur de la Firiteaz s-au mai găsit trei brățări de aur de un tip diferit, dar înrudit cu cel precedent. De astădată, brățările au cîte două spirale mari la fiecare capăt. Bara brățărilor, rotunjită pe partea superioară și plană pe cea interioară, se subțiază spre capete și se rotunjește la spirale. Una dintre ele (fig. 129, 5) are suprafața superioară puternic crestată ca și cînd ar fi răsucită, iar după fiecare grup de 12 creștături netede urmează cîte două crestăte în formă de dinți. Celelalte două brățări sînt netede și ornamentate cu grupuri de linii și puncte incizate (fig. 129, 6).

Ca și brățările din grupa precedentă, cu cîte o singură spirală la capete, brățările cu capetele bispiralice apar și ele în Europa, făcute din bronz, încă în perioada mijlocie a epocii bronzului². Avînd diferite variante, ele sînt destul de răspîndite; totuși, nu cunoaștem exemplare identice cu cele de la Firiteaz.

Terminînd cu acest tezaur, în care, în afară de brățări pare să fi fost și sîrmă de aur, să vedem cum a fost datat de către diferiții autori care s-au ocupat cu el. Începem cu părerea lui L. Márton, care îl publică cel dintîi.

Savantul maghiar cunoaște marea răspîndire a brățărilor cu capete spiralice, lucrate atît din bronz, cît și din aur, și-și dă seama că ele apar în diferite părți ale Europei și mai ales în nord, încă de la începutul epocii de bronz. După ce pune în legătură exemplarele de la Firiteaz și cunoscutele tezaure de la Fokoru și Michalkov, conchide că ele trebuie datate mai ales pe baza ornamentației lor punctate, pe care o pune în legătură cu ornamentele de pe obiectele importate din Italia. După părerea sa, tezaurul de la Firiteaz nu poate fi datat înaintea secolului al VIII-lea î.e.n.

M. Ebert combate părerea lui L. Márton, pe motiv că brățările cu capete spiralice de la Firiteaz nu pot fi asemănate cu cele de la Fokoru și Michalkov, ci mai degrabă cu exemplarele mai vechi din nord. Afară de această, spune M. Ebert, brățări cu cîte o singură spirală la capăt se cunosc în epoca de bronz ungară și sînt datate de P. Reinecke în perioada a II-a a acestei epoci. În consecință, M. Ebert datează tezaurul de la Firiteaz « în mijlocul epocii de bronz ungare mai vechi »³.

Părerea lui V. Pârvan nu se deosebește prea mult de cea a lui L. Márton și vom reveni asupra ei în cele ce urmează.

În ceea ce privește părerea celorlalți autori care s-au ocupat cu acest tezaur, G. Childe îl așază în a VI-a sa perioadă⁴. P. Reinecke îl atribuie cercului său « thraco-cimmerian »⁵, iar I. Nestor îl consideră ca datînd de la sfîrșitul epocii bronzului sau începutul celei hallstattiene⁶.

Vedem dar că părerile sînt împărțite. Într-adevăr, după cum am văzut, toate brățările de la Firiteaz pot aparține, atît ca formă cît și ca ornamentație, epocii de bronz mijlocii⁷. Totuși, contrar celor afirmate de M. Ebert⁸, brățara de la Fokoru are legătură cu cele de la Firiteaz și, în primul rînd, cu cele unispiralice. Afară de aceasta, brățările sînt, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor, ca și inexistente în

¹ « Arch. Ért. », 1889, p. 241, pl. VII, 3; J. Hampel, op. cit., pl. 87, 5; I. Nestor, op. cit., p. 124, n. 510.

² « Arch. Ért. », 1907, p. 64.

³ « Jahreshefte des österr. arch. Inst. », 1908, XI, p. 275.

⁴ G. Childe, op. cit., p. 385.

⁵ I. Nestor, op. cit., p. 124, n. 510.

⁶ Ibid., p. 124.

⁷ Ibid., n. 510.

⁸ M. Ebert, op. cit., p. 275.

epoca mijlocie a bronzului transilvănean. În schimb, brăţările simple cu secţiune cuadrangulă, ca acelea de la Firiteaz, le găsim făcute din bronz în Transilvania, în depozite de la începutul epocii hallstattiene, iar ornamentaţia în grupuri şi cu motive ca acelea de pe brăţara cu capete bispiralice de la Firiteaz apare tot pe brăţările de bronz ale acestei perioade¹ în Transilvania¹.

Din acelaşi tip al brăţărilor de aur cu capete bispiralice fac parte şi două brăţări foarte asemănătoare, găsite la Oradea. Ele sînt ornamentate cu aceleaşi motive « în câpriori » şi au fost, după cît se pare, descoperite împreună cu alte două brăţări cu capete bispiralice, care, chiar dacă au ornamente asemănătoare, au corpul în formă de bandă lată, canelată. Din aceeaşi descoperire fac parte şi vreo 20 de brăţări de aur simple, de tip Cetea, cinci inele pe care le vom numi de tip Brăduţ, şi o brăţară care pare a fi formată dintr-o bandă lată, planconvexă².

Tezaurul de la Oradea a fost datat în prima perioadă a fierului, fiind înglobat în cercul de cultură al fibulelor de bronz « cu posamenterie »³.

Brăţări cu capete bispiralice de tip Aciş-Săcueni. Trecem acum la alte două tipuri de brăţări de aur, care nu se deosebesc prea mult de tipul precedent şi pe care le vom numi de tip Aciş şi de tip Săcueni. Brăţările care fac parte din această categorie nu sînt identice, dar au totuşi unele caracteristici comune. Ca şi brăţările de la Firiteaz, ele au capetele terminate tot în cîte două spirale. Se deosebesc însă de acestea prin faptul că au corpul puternic profilat, avînd pe el dungi reliefate, şi sînt ornamentate, în general, cu creştături care iau uneori forma unor mici proeminenţe.

Brăţara de la Aciş a fost găsită în 1855, după cît se pare izolat (fig. 130, 2). Tot izolat pare să fi fost găsite şi brăţările de la Săcueni (fig. 130, 1) şi Perecei (fig. 131).

Prin faptul că şi aceste brăţări au fost găsite izolat, problema datării lor este tot atît de anevoioasă ca şi în cazul brăţărilor de la Firiteaz. În general, ele au fost tratate împreună cu acestea din urmă. În afară de Transilvania, au mai fost găsite cîteva brăţări de aur de acest tip în regiunile învecinate, ungare. Astfel, la Hajduszoboszló, s-a găsit o brăţară de acest gen, după cît se pare împreună cu o brăţară de aur simplă, de tip Cetea, cu secţiunea cuadrangulă⁴. O altă brăţară, găsită la Biharkeresztes⁵, pe care o putem considera ca făcînd parte tot din categoria Aciş-Săcueni, are corpul format din şiruri de proeminenţe aproape pătrate. Şi aceasta a fost găsită împreună cu cinci brăţări de aur simple de tip Cetea. Faptul că atît brăţara de la Hajduszoboszló, cît şi cea de la Biharkeresztes au fost găsite împreună cu brăţările simple amintite — care apar de obicei în depozitele noastre de bronz la începutul epocii hallstattiene — este un indiciu

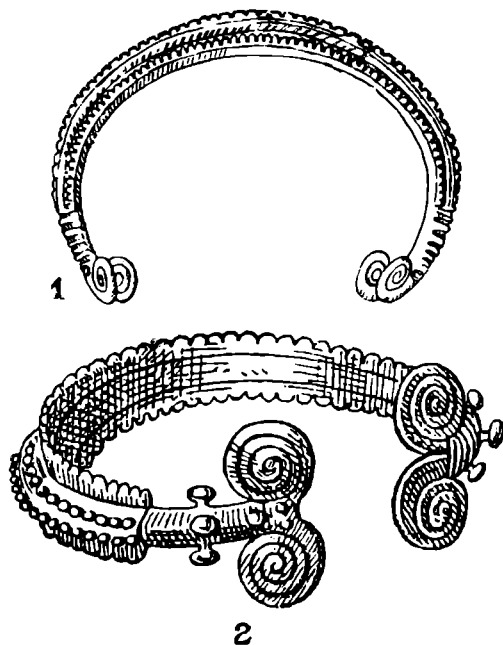

Fig. 130. — Brăţări de aur; 1 Săcueni (3/4); 2 Aciş (1/1).

¹ I. Nestor, op. cit., p. 124—125.

² A. Mozsolics, op. cit., pl. XVII şi XVIII, 1—4.

³ Ibid., p. 35 şi 37.

⁴ « Arch. Ért. », 1898, p. 44, fig. b; p. 51 şi 52.

⁵ « 24/25. Bericht der röm.-germ. Komm. », pl. 30, 16.

pentru încadrarea lor cronologică. Un alt indiciu cronologic ne oferă și descoperirea de la Ofehértó¹ (Szabolcs), unde găsim o brățară din categoria care ne interesează, asociată cu alte brățări de diferite tipuri, toate însă aparținând în perioada de tranziție dintre epoca bronzului și cea hallstattiană.

Exemplare izolate, care par a face parte din această categorie, s-au mai găsit între altele unul chiar în Transilvania, într-un loc numit în ungurește Bányhegy² (Dealul Mieilor), altul pe teritoriul R. P. Ungară, în regiunea Debrecen³ și altul la Acsád (Sza-

bolcs)⁴. Un exemplar foarte apropiat de tipul Acîș-Săcueni s-a găsit la Kyritz în Brandenburg⁵.

În afară de brățările cu capete spiralice menționate pînă aici, M. Roska mai citează una cu capetele terminate în cîte două spirale, găsite la Marca.

Brățări cu capete semilunare.

Cele mai frumoase produse ale artei aurului în Transilvania epocii comune primitive le formează fără îndoială acele brățări ale căror capete se lătesc în formă de semilună. Se cunosc mai multe brățări de acest tip, găsite în Transilvania. Cele mai cunoscute însă — deoarece au fost adeseori reproduse — sînt: o brățară provenind dintr-un loc necunoscut din Transilvania, cunoscută sub numele de brățara din colecția Kárász (fig. 132)⁶, alta găsită la Biia (fig. 133) și alta descoperită la Pipea (fig. 134).

Toate trei au corpul plin și frumos ornamentat, avînd ca motiv

caracteristic comun șiruri de linii formate din mici semicercuri, la fiecare cap al semicercurilor fiind cîte un mic cerculeț. La exemplarul de la Biia aceste semicercuri sînt oarecum unghiulare, semănînd cu mici triunghiuri.

În afară de aceste trei exemplare, a căror formă este bine cunoscută din reproduceri, M. Roska mai menționează cîte o brățară cu capete semilunare⁷, găsite la Abrud, la Tîrgu Mureș, la Oradea, și jumătatea unei astfel de brățări, găsită la Făget în Banat.

În lucrarea sa asupra perioadei timpurii a epocii La Tène în Ungaria, L. Márton pomeneste, pe lîngă cele amintite de M. Roska, un exemplar din Bihor⁸.

¹ « Arch. Ért. », 1923—26, p. 243.

² « Praehist. Ztschr. », 1912, IV, p. 189.

³ « 24./25. Ber. der röm-germ. Komm. », pl. 50, 27.

⁴ J. Hampel, op. cit., pl. 47, 2, 3 a, 4 a.

⁵ Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit, I, 5, pl. 4/6; vezi și I. Nestor, op. cit., p. 124, n. 510.

⁶ « Arch. Ért. », 1880, XIV, pl. 35 și V. Párvan, op. cit., fig. 230.

⁷ Brățări pe care M. Roska le considera celtice.

⁸ L. Márton, Die Frühlatènezeit in Ungarn, « Archaeol. Hungarica », Budapesta, 1933, XI, p. 90—91. Vorbînd despre exemplarele aparținînd acestui tip, care se găsesc în Muzeul Național din Budapesta, L. Márton spune: « În Muzeul Național Maghiar se găsesc, în afară de exemplarul de la Magyarbénye [Biia] și de acela din colecția Kárász, încă mai multe brățări de același fel: unul de la Abrudbánya [Abrud], altul din comitatul Bihor (Bihor), și un exemplar mai mic de la Nagyvárad [Oradea]. Acestea sînt înec simple, late, cu capetele lățite lunular, care însă la exemplarul penultim au fost îndreptate

Tot în această categorie de brățări intră și brățara de la Bilje (Bellye, Iugoslavia), considerată pe nedrept ca o formă evoluată a tipului Biia-Pipea. Corpul acestei brățări este mult mai lat decât al celorlalte, iar capetele, drepte, se încovoie puternic la vîrfuri ¹.

După cum am văzut, în afară de exemplarul de la Tîrgu Mureș, a cărui formă exactă însă nu o cunoaștem, și aceste brățări au fost găsite izolat. Astfel, la încadrarea lor cronologică ne izbim de aceleași greutăți, de care ne-am izbit la încadrarea tipurilor precedente. În general, și aceste brățări au fost studiate împreună cu cele cu capete spiralice și cu tipul următor — pe care îl vom numi Boarta sau Dálj — fiind cuprins în categoria tezaurelor de tip Fokoru-Michalkow-Dálj.

V. Pârvan derivă toate aceste brățări din tipul cu patru spirale de la Firiteaz, considerînd tipul Boarta-Dálj ca pe cel mai nou ².

Brățara de la Boarta. Tezaurul de la Boarta ³ a fost găsit în anul 1891. În afară de brățară (fig. 135, 1) el mai cuprinde următoarele obiecte de aur:

— un buton cu o urechiușă pe partea inferioară (fig. 135, 5);

— trei perle în formă de tuburi cu aripi (fig. 135, 2);

— cinci perle mici în formă de tubușoare pe care sînt cîte patru hemisfere mici sudate (fig. 135, 3) și

— 128 de perle mici inelare (fig. 135, 4).

Spre deosebire de brățările de tip Biia-Pipea, corpul brățării de la Boarta este plat, în formă de bandă, avînd însă trei coaste reliefate, semănînd cu corpul a două brățări de la Oradea iar capetele în formă de semilună sînt mult mai mici. Ornamentația foarte simplă este compusă din puncte incizate.

În afară de exemplarul de la Boarta, s-ar părea că unele brățări citate de L. Márton ⁴ și anume, cele din Bihor, Oradea, Făget și Tîrgu Mureș, ar putea aparține eventual acestui tip, nu tipului Biia-Pipea.

În sfîrșit, un exemplar foarte asemănător este cel din cunoscutul tezaur de la Dálj, în Slavonia ⁵.

Brățări cu capete de animal. Un tip deosebit de brățări de aur găsite în Transilvania îl formează brățările ale căror capete se termină într-un cap de taur, sau, în orice caz,

prin ciocănire. O jumătate de brățară de o formă asemănătoare a ajuns acum cîțiva ani în comerț ca «toporaș de aur», provenind probabil de la Facset [Făget]. Și în asociere cu celebra brățară hallstattiană de la Marosvásárhely [Tîrgu Mureș] cu capete de taur, s-a găsit un astfel de exemplar, mai simplu, care nu a ajuns însă în posesia Muzeului Național Maghiar. Muzeul Transilvaniei posedă, de asemenea, din această variantă mai grosolană două exemplare de proveniență necunoscută . . . »

¹ «Arch. Ért.», 1880, XIV, p. 216; V. Pârvan, op. cit., 323 etc.

² V. Pârvan, op. cit., p. 339.

³ I. Nestor, «Eurasia Septentrionalis Antiqua», Helsinki, 1934, IX, p. 175—186. Printr-o eroare de care autorul nu este responsabil, a fost indicat ca loc de descoperire al acestui tezaur Mihăieni în loc de Boarta. Aceeași greșeală și la L. Márton, op. cit., p. 91.

⁴ L. Márton, op. cit., p. 90—91.

⁵ «Jahreshefte d. österr. arch. Inst.», Wien, 1908, XI, p. 259—276.

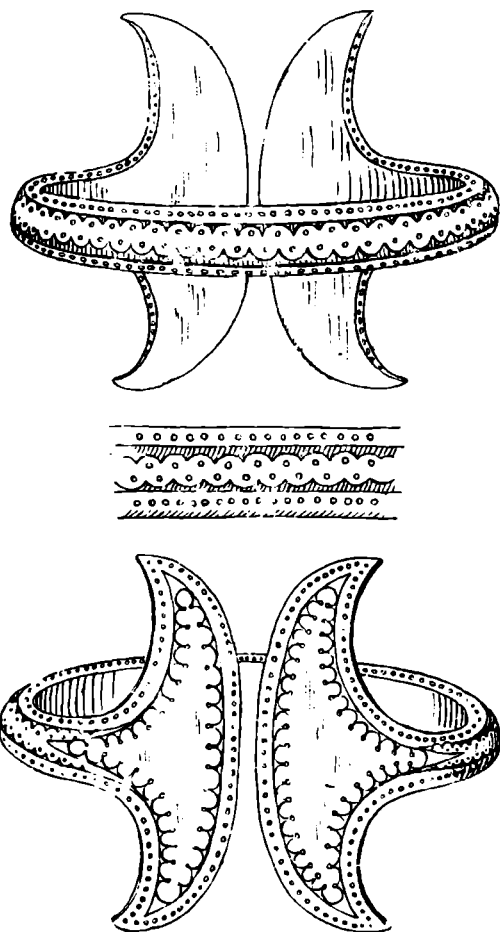

Fig. 132. — Brățară de aur descoperită într-un loc necunoscut din Transilvania.

de bovideu. Corpul acestor brățări este gros și împodobit cu șiruri de mici proeminențe. La Tîrgu Mureș s-au găsit două exemplare (fig. 136) dintre care unul este deteriorat, lipsindu-i coarnele de la capetele de taur. Se pare că ele erau încrustate cu argint, iar exemplarul întreg era decorat pe partea interioară cu meandri incizați¹.

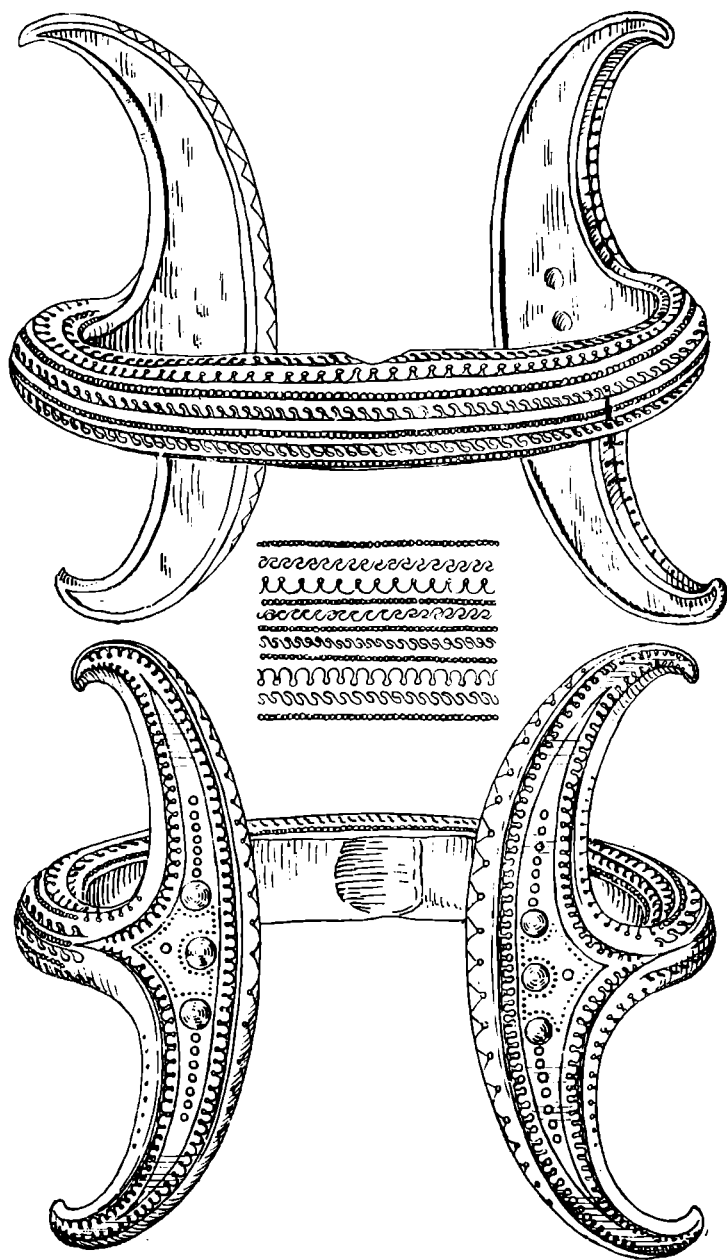

Fig. 133. - Brățara de aur de la Biia.

O brățară de aur, găsită la Apoldul de Sus, pare a fi avut un capăt terminat într-un cap de bou, iar celălalt într-un cap de berbec².

¹ « Kalauz a régiségtárban », Budapest, 1912, pl. 8, 3 și p. 124.

² « Archiv des Ver. für siebenbürg. Landeskunde », 1876, XIII, p. 335.

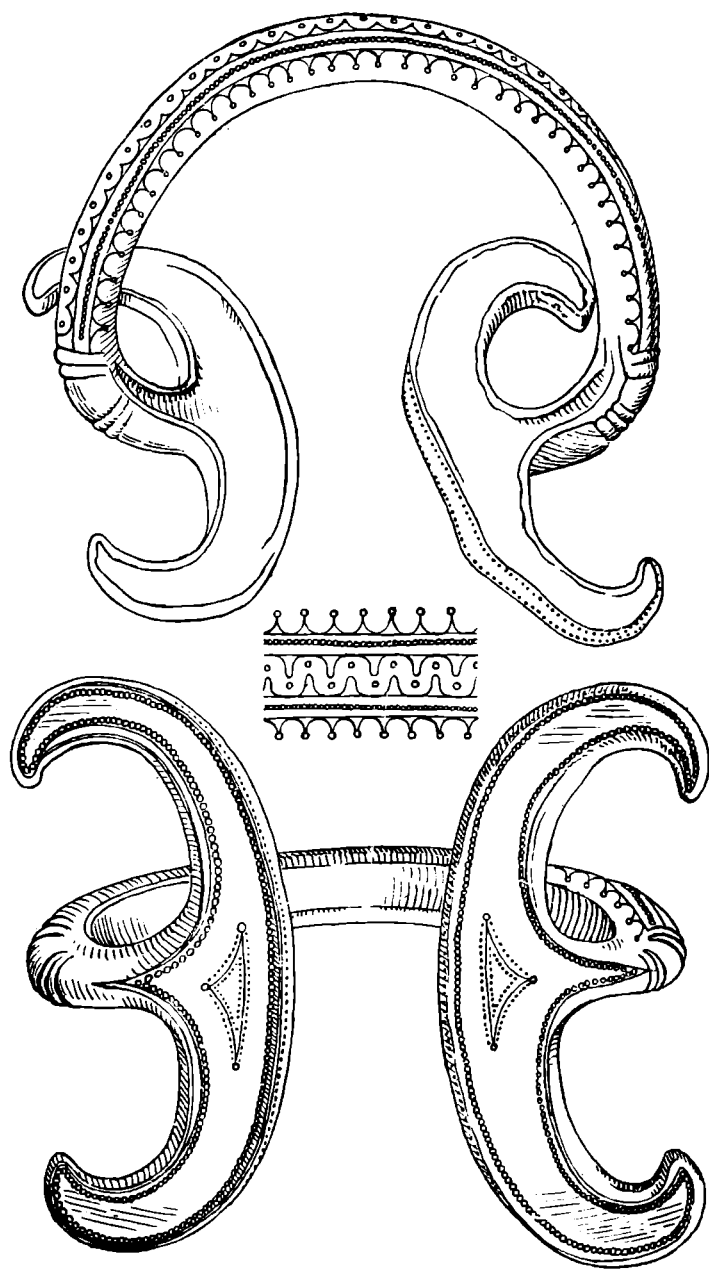

Fig. 134. — Brățara de aur de la Pipea.

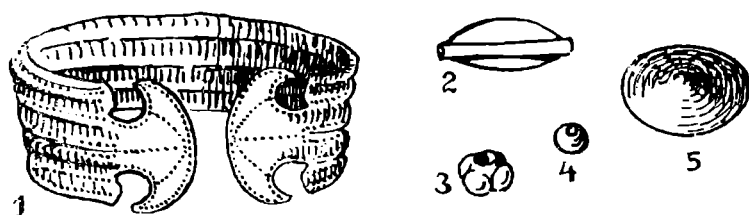

Fig. 135. — Tezaurul de aur de la Boarta.

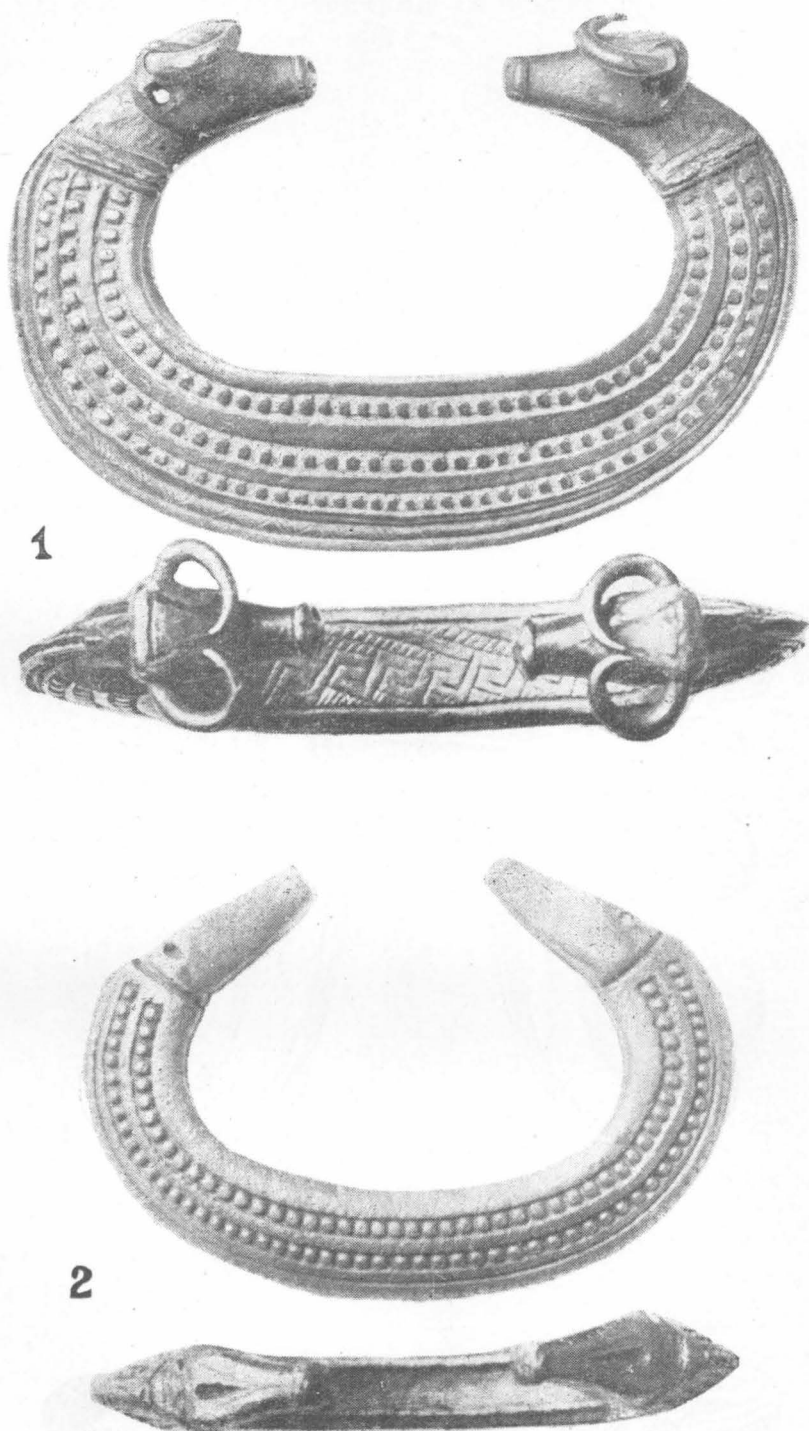

Fig. 136. — Brățări de aur de la Tirgu Mureș.

Tot în această categorie de brățări este situată și o brățară găsită la Vad, ale cărei extremități se termină în capete de cal ¹, avînd indicat și frîul pe ele ².

Brățările cu capete de bovideu au fost puse în legătură cu așa-numiții idoli lunari hallstattieni (Mondidol) de lut, cu care au o asemănare incontestabilă ³. În orice caz, fie că au terminațiile spiralice, fie că le au semilunare, sau în cap de animal, brățările de tip Firiteaz (cu patru spirale), Acîș-Săcueni, Biia-Pipea, Boarta (poate mai puțin) și Tîrgu Mureș au avut, desigur, o semnificație religioasă, chiar dacă cu timpul ea s-a pierdut, terminațiile păstrînd doar un caracter ornamental. Această semnificație rezidă în reprezentarea coarnelor sacre, de berbec, poate, în cazul spiralelor, ⁴ ale taurului la cele cu cap de bovideu, sau a cornului lunar la cele cu capete semilunare. La brățara de la Vad, terminată în capete de cai, această semnificație s-a pierdut, capetele de cal înlocuind capul animalelor sacre.

Într-o lucrare mai veche, în care insistam asupra caracterului apotropaic al brățărilor de tip Biia-Pipea și Boarta, punînd ipoteza că brățările cu capete semilunare ar reprezenta, întinse, toporul dublu, spuneam următoarele: «Înainte de a termina, se naște o întrebare. Din punct de vedere psihologic este oare posibil să se dea unei brățări sensul unui amulet? Dacă admitem că au existat amulete-pandantive, purtate pe haine, credem că puteau să existe și amulete-brățări. Mîna și brațul cereau nu numai să fie apărate, dar ele executau și gesturile rituale. Presupunînd că aceste brățări fac parte dintr-un costum de ceremonie, caracterul lor ar putea fi ușor înțeles» ⁵.

Terminînd cu acest grup de brățări de diferite tipuri, dar înrudite între ele, se pune problema anevoioasă a încadrării lor cronologice. În afară de brățările cu cap de bovideu, toate celelalte au fost tratate de obicei împreună cu tezaurele de la Fokoru, Michalkov și Dálj, fiind cuprinse în cercul de cultură «thraco-cimmerian al lui P. Reinecke» ⁶. A repeta discuțiile ample care s-au iscat în jurul acestor trei tezaure celebre, ar fi fastidios. Ne mulțumim să indicăm concluziile lui I. Nestor, el fiind ultimul care s-a ocupat cu acest gen de tezaure.

Dar mai înainte vom reproduce pe scurt și părerea lui V. Pârvan asupra acestor brățări: «Brățara de la Dálj (pl. XVI, fig. 3) — spune V. Pârvan — reprezintă un tip dacic simțitor mai tîrziu ca brățările de tip Firighiaz-Fokoru etc. Între ea și acestea din urmă stau brățările de aur masiv: de la Pipea, în Tîrnava Mică (fig. 228), din colecția Kárász (fig. 230), de la Biia, tot în Tîrnava Mică (fig. 229), alta din Ardeal (loc necunoscut) și de la Bellye în comitatul Tolna (fig. 232; cf. și pl. XVI, fig. 6).

Toate aceste brățări sînt o derivare și o simplificare a tipului 3 de la Firighiaz (cu patru spirale)» ⁷.

Deci, în concepția lui V. Pârvan, brățara de tip Boarta-Dálj formează ultima etapă în evoluția acestui mare grup de brățări de aur. La aceeași concluzie va ajunge și I. Nestor, cu deosebirea că el nu derivă brățara de la Boarta din brățările cu capetele bispiralice, ci din unele brățări de bronz mai vechi, ale căror capete se lătesc ⁸ și al căror corp are mai

¹ J. Arneht, *Die antiken Gold- und Silbermonumente*, Wien, 1850, p. 23, nr. 27.

² L. Márton, «Dolgozatok», 1933—34, IX—X, p. 127, n. 56. Vezi mai ales P. Gössler, *Der Silberring von Trichtingen*, «Festschr. d.d. arch. Inst.», Berlin, 1929, lucrare pe care nu am putut-o consulta decît sub forma unui extras mai mic în «Heimatblätter vom oberen Neckar», 1929, nr. 60 și 61; vezi, de asemenea, J. Strzygowsky, «Germania», 1930, XVI, p. 262—263.

³ Vezi și G. Kyrle, «Jahrbuch für Altertumskunde», Wien, 1912, VI, p. 240. Unul din acești «idoli», găsit la Soprony, amintește de aproape brățările noastre; vezi N. Åberg, *Bronzezeitliche u. früheisenzeitl. Chronologie*, II, Hallstattzeit, Stockholm, 1931, p. 41, fig. 72.

⁴ «Arch. Ért.», 1923—1926, XL, p. 242.

⁵ «Anuarul Com. Mon. Ist.», Secția p. Transilvania, Cluj, 1932—1936, IV, p. 17.

⁶ P. Reinecke, «Zeitschr. f. Ethnologie», 1899, XXX, p. 512—527; «Germania», 1925, IX, p. 50—54.

⁷ V. Pârvan, op. cit., p. 339.

⁸ I. Nestor, «Eurasia Septentrionalis Antiqua», 1934, IX, p. 179—180.

multe coaste¹. În afară de aceasta, I. Nestor admite în linii mari considerațiile lui P. Reinecke asupra cercului de cultură « thraco-cimmerian » datat în perioada *C* a epocii hallstattiene, precum și reminiscentele mai vechi central-europene, care se întâlnesc în acest grup, socotind însă brățara de tip Boarta-Dálj, spre deosebire de M. Ebert, drept cea mai nouă dintre toate, databilă însă pe la 600 î.e.n., în orice caz înainte de venirea sciților².

În lucrarea sa despre La Tène-ul timpuriu, L. Márton se ocupă și de brățările de aur cu capete semilunare, înglobând în aceeași categorie atât pe cele de tip Biia-Pipea, cât și pe cele de tip Boarta. Reluând o observație a lui J. Hampel, după care micii butoni de pe aceste brățări (Biia, Bellye) sînt de fapt capete de cuie, el le aseamănă cu cele de pe plăcile de argint de la Titel, fără a atribui însă acestui fapt o prea mare importanță. În concepția savantului maghiar, brățările cu capete semilunare fac parte dintr-o serie de evoluție, care se termină cu brățările de argint dacice cu capete de șerpi. Continuînd analiza stilistică a ornamentației, el găsește aceleași motive pe vase de lut aparținînd La Tène-ului, la noi, dar mai ales în Germania de sud. Asemănarea lor ar fi mai izbitoare cu ornamentele imprimate de pe anumite vase din Bretania. L. Márton este de părere că aceste ornamente au ajuns la noi mai degrabă direct din sudul grecesc, decît prin intermediul celților, le recunoaște pe forme hallstattiene și admite că originea lor ar putea să-și aibă rădăcinile în ceramica încrustată cu alb a epocii bronzului din sudul teritoriului R. P. Ungară. Totuși, savantul maghiar consideră brățările de aur cu capete semilunare ca aparținînd La Tène-ului timpuriu³.

Examinînd cu atenție ornamentele celor trei brățări mai cunoscute din Transilvania, cea de la Biia, cea de la Pipea și cea din colecția Kárász, vedem că motivul principal îl formează rîndurile de arcuri sau semicercuri legate, avînd pe vîrf cîte un cerculeț. Acest motiv îl găsim atât pe brățara de la Biia, cât și pe cea de la Pipea, iar pe cea din colecția Kárász, puțin modificat, în sensul că cerculețul este așezat la mijlocul semicercurilor, fiind însă totuși în fața vîrfurilor unui alt șir de semicercuri. Ambele motive le găsim în regiunile noastre încă din bronzul mijlociu atât pe ceramică cît și pe obiecte de bronz. Cităm ca exemplu un topor de luptă din depozitul de la Apa, în nord-vestul Transilvaniei datat în perioada *B* a bronzului, pe care se văd clar ambele motive⁴. Același motiv al semicercurilor, avînd de astădată însă trei puncte sau cerculețe pe vîrf și cîte unul la mijloc, îl găsim și pe un topor de luptă din cunoscuta descoperire de la Gaura (Valea Chioarului) din aceeași regiune, datat în aceeași perioadă⁵. Exemplele pe care le-am putea da sînt numeroase; ne mărginim însă să mai menționăm numai cîteva, pentru a dovedi frecvența și persistența acestor motive. Astfel, găsim linia de semicercuri cu cerculețe pe vîrf pe un topor de luptă cu ceafa prelungită din regiunea Komárom (R.P. Ungară)⁶. Motivul înrudit al semicercurilor cu cîte un punct la mijloc îl găsim pe o spadă din Ungaria⁷, aparținînd tot bronzului mijlociu⁸. Semicercurile cu puncte pe vîrf le mai găsim pe spada de la Podhering⁹, de sigur mai nouă decît cea precedentă, precum și pe o spadă cu mînerul în formă de cupă din R. P. Ungară¹⁰, spadă ce poate fi datată în Hallstatt *A*. Vedem dar că ambele motive, ale semicercurilor cu puncte sau cerculețe pe vîrf sau la mijloc, apar în regiunile noastre încă în perioada mijlocie a bron-

¹ Ca, de pildă, la J. Hampel, op. cit., pl. 185, 4. Vezi un exemplar de aur pl. 47, 2 (fără coaste). Vezi, de asemenea, I. Nestor, op. cit., p. 179.

² I. Nestor, op. cit., p. 178 și urm.

³ L. Márton, op. cit., p. 90—93.

⁴ « Dacia », 1937—1940, VII—VIII, pl. III.

⁵ J. Hampel, op. cit., pl. 83 b.

⁶ Ibid., pl. 80, 1 a și 1 c.

⁷ Ibid., pl. 85, 1.

⁸ Cf. I. Nestor, « Sargetia, Bul. Muzeului Jud. Hunedoara », Deva, 1937, I, p. 194.

⁹ J. Hampel, op. cit., pl. 92, 4.

¹⁰ Ibid., pl. 25, 3.

zului și pot fi urmărite pînă în epoca hallstattiană. De la noi ele au trecut și în alte ținuturi, ca de pildă la Micena, unde găsim semicercurile cu un punct la mijloc pe o podoabă de aur dintr-un mormînt cu groapă simplă¹. Paralel cu aceste motive și poate la originea lor găsim rîndurile de semicercuri simple, duble sau triple, fără puncte pe vîrfuri sau la mijloc, tot în bronzul mijlociu, de pildă pe brățările de bronz din Austria². De cele mai multe ori însă și aceste semicercuri au deasupra vîrfurilor o linie de puncte.

Un alt ornament pe care îl vedem pe brățara de la Biia și despre care vorbește L. Márton, socotindu-l de origine grecească³, așa numitul « cîine alergător » (laufender Hund) sau spirala întoarsă, derivă tot din ornamentele asemănătoare de pe bronzurile perioadei mijlocii a epocii bronzului. Dar ornamente asemănătoare cu cele de pe brățările de aur se găsesc, după cum remarcă de altfel și L. Márton, și pe ceramica acestei perioade. Adăugăm că mai ales liniile de semicercuri sînt foarte frecvente pe vasele din cîmpurile de urne ale Olteniei de pildă⁴. Exemplele găsite pe ceramică sînt nenumărate. Întreaga ornamentație a vaselor din această perioadă a bronzului este înrudită și se menține pînă în epoca hallstattiană, cînd găsim liniile de arcuri sau semicercuri de pildă pe vase de la Dubovăț, în Banatul sîrbesc⁵.

Brățara de aur de la Bellye⁶, deși nu face parte din cele găsite în Transilvania, aparține aceluiași grup de brățări cu capete semilunare și anume, după cîte se pare, nu de la sfîrșitul acestei serii, ci de la începutul ei. Corpul ei în dungi sau coaste longitudinale și capetele mult încovoiate par a evoca brățările late cu capete spiralice din bronzul mijlociu. S-ar putea ca micșorarea arcuirii acestor capete să indice o evoluție a acestor tipuri, evoluție ce va culmina cu tipul Dálj-Boarta, ultimul din această serie. În ceea ce privește ornamentația brățării de la Bellye, ea este compusă din motive pe care le găsim pe toate în bronzul mijlociu. Așa sînt liniile de semicercuri, un fel de spirale în S, culcate, semănînd cu « cîinele alergător » și un ornament în formă de două volute unite (Schalenspirale)⁷. Chiar și liniile curbe făcute din puncte fine le găsim pe o centură de bronz de la Uioara, de la sfîrșitul epocii bronzului⁸.

Mai rămîne de analizat un ultim element ornamental al brățărilor cu capete semilunare. Este vorba de acei butoni reliefati, despre care L. Márton spune că sînt capete de cuie și pe care îi găsim pe brățările de la Bellye și Biia. Se pare că originea acestui ornament plastic trebuie căutată tot în bronzul mijlociu. Pe o centură de bronz, găsită la Tetétlen (Hajdu, R.P. Ungară), publicată de M. Roska⁹ și datată în bronzul mijlociu¹⁰, găsim acești mici butoni lucrați însă « au repoussé », ca și pe unele discuri de aur de la Șmig și pe brățara de la Dálj¹¹. De altfel, chiar L. Márton spune că acești butoni își au originea în ornamentarea vaselor și centurilor de bronz de la sfîrșitul acestei epocii¹², iar plăcile de la Titel, la care se referă, au și ele butoni făcuți tot « au repoussé »¹³.

Credem deci a fi arătat pe scurt și fără a fi insistat prea mult că ornamentația brățărilor de aur cu capete semilunare își are originea în motivele care împodobeau cera-

¹ N. Åberg, *Vorgeschichtliche Kulturkreise in Europa*, pl. 9, nr. 52.

² K. Willvonseder, *Die mittlere Bronzezeit in Österreich*, 1937, II, pl. 28, 4; 35, 4; 36, 2, 3; 40, 6; 45, 9 etc.

³ L. Márton, op. cit., p. 92.

⁴ De la Cîrna, de exemplu. Săpături VI. Dumitrescu. Inedite în Muzeul Național de Antichități. A se vedea în privința acestor ornamente și M. Wosinszky, *Az öskor mészbetűes disztésű agyagművészége*, Budapesta, 1904, pl. 84; 100, 2; 111, 8.

⁵ M. Wosinszky, op. cit., pl. 97, 5, 6.

⁶ « Arch. Ért. » 1880, p. 216; V. Pârvan, op. cit., fig. 232.

⁷ A se vedea, de exemplu, sabia de la Apa, în « Dacia », 1937—1940, VII—VIII, p. 119 și urm. și pl. I. Aceleași ornamente se pot găsi și pe ceramica bronzului mijlociu.

⁸ N. Åberg, op. cit., pl. 14, 1.

⁹ În « Dolgozatok », Szeged, 1928, IV, fig. 5.

¹⁰ Ibid., 1935, XI, p. 223—226.

¹¹ « Jahresh. d. österr. arch. Inst. », 1908, XI, p. 261, fig. 116.

¹² L. Márton, op. cit., p. 80.

¹³ Ibid.

mica și obiectele de bronz din perioada mijlocie a acestei epoci și că aceste motive pot fi urmărite, deși cu oarecare greutate, pînă în perioadele mai noi ale epocii hallstattiene. Butonii făcuți « au repoussé » îi găsim chiar la Hallstatt, pe centuri sau alte obiecte de bronz ¹. La fel găsim și semicercurile cu cîte un cerculeț la mijloc sau pe vîrf, chiar dacă ele uneori prezintă diferite variante ².

În consecință, credem că se poate afirma că brățărilor de aur cu capete semilunare de tip Biia-Pipea aparțin încă vremurilor hallstattiene, chiar dacă motive din ornamentația lor se găsesc în epoca La Tène și nu numai în La Tène-ul timpuriu și mai îndepărtat de regiunile noastre, ci chiar în La Tène-ul mijlociu și chiar în centrul Transilvaniei ³.

În ceea ce privește brățărilor de tip Boarta-Dălji, tezaurul de la Boarta este datat de I. Nestor scurt timp înainte de venirea sciților în Transilvania, iar tezaurul de la Dălji, în Slavonia, în La Tène-ul timpuriu ⁴.

Într-adevăr, se pare că brățara de aur de tip Boarta este ultima în seria brățărilor de aur din Transilvania prezentate pînă aici. Totuși, după cum a arătat I. Nestor, și ea își are originea încă în unele brățări de bronz cu capetele lățite din epoca bronzului ⁵.

Brățara de la Șona. În 1920 s-a găsit la Șona, lângă Mediaș, o brățară de aur, avînd partea superioară a corpului crestată vertical pînă aproape de capete, care devin netede și rotunde (fig. 137, 5). Ea a fost datată just în perioada Hallstatt A, fiind asemănată cu brățărilor de bronz crestate, care apar în această perioadă ⁶. Brățara de la Șona trebuie asemănată însă în primul rînd cu inelele de aur care deși au dimensiuni prea mici pentru a putea fi purtate ca brățări, imită perfect forma acestora. Astfel de inele ⁷ s-au găsit și în tezaurul din Maramureș pe care îl vom prezenta mai jos.

Brățara de la Recaș s-a găsit pe la începutul veacului nostru. Ea este masivă și de culoare galbenă (fig. 137, 6). Se deosebește de cea de la Șona prin faptul că are partea superioară crestată vertical pînă la capete. Altfel intră, însă, în aceeași categorie a brățărilor crestate. După cum menționează și H. Schroller ⁸, s-ar putea să fie însă mai nouă decît cea de la Șona. Exemplare asemănătoare s-au găsit și în tezaurul de la Ofehértó, împreună cu o brățară de tip Acîș-Săcueni ⁹.

Brățara de la Orașul Stalin. Înainte de a încheia seria brățărilor care aparțin, după părerea noastră, epocii bronzului sau celei hallstattiene, amintim o brățară de aur de la Orașul Stalin, găsită împreună cu inelele de bucle menționate mai sus. Ea este formată din două spire de sîrmă groasă, care se subțiază spre vîrfuri, unde se îndoaie în formă de ochi, avînd și cîte un mic inel aproape de indoitură (fig. 121, 12).

Brățara de la Cornățel. S-a găsit izolat în 1913 la Cornățel, pe Valea Văcărelului. Este făcută tot din sîrmă groasă, subțiată spre vîrfuri, ca aceea de la Orașul Stalin, și este compusă tot din două spire, avînd și un vîrf îndoit în formă de ochi, iar celălalt rupt (fig. 140, 8). De brățară atîrnă două inele de bucle ornamentate. Diametrul brățării este de 49 mm × 43 mm, iar greutatea, împreună cu cele două inele — 55,5 g.

¹ Ed. v. Sacken, *Das Grabfeld von Hallstatt*, Wien, 1868, p. 9—11.

² *Ibid.*, pl. 9, 4; 10, 3 și 6.

³ A se vedea pe un vas de lut de la Apahida semicercuri cu mici cercuri pe vîrf. Il. Hunyady, « *Diss. Pann.* », Budapesta, 1942, ser. II, nr. 18, pl. 54, 5.

⁴ « *Eurasia Septentrionalis Antiqua* », 1934, IX, p. 180—181.

⁵ *Ibid.*, p. 179.

⁶ H. Schroller, « *Nachrichten der deutschen anthrop. Ges.* », 1927, II, p. 57, 58. El citează ca analogii brățări de bronz în: J. Hampel, op. cit., pl. 89, 14; 109, 21; 126, 18 și 20, și un exemplar din Austria în « *Mitteil. d. anthrop. Ges.* », Wien, 1916, XLVI, pl. 3. A se vedea de asemenea « *Dacia* », 1935—1936, V—VI, p. 226, fig. 1, 2. O brățară de aur asemănătoare la J. Hampel, op. cit., pl. 48, 3.

⁷ *Ibid.* pl. 51, 4.

⁸ H. Schroller, op. cit., p. 57.

⁹ « *Arch. Ért.* », 1923—1926, XL, p. 243.

Nu putem data cu precizie aceste două brățări asemănătoare, dar avînd în vedere faptul că ambele au fost găsite împreună cu inele de bucle, se pune întrebarea dacă ele nu ar putea aparține mai degrabă epocii mijlocii a bronzului.

Trecem acum la cîteva brățări de aur care aparțin unor epoci mai noi.

Brățări cu capete conice de tip Aiud-Blaj. În cîteva morminte « scitice » din Transilvania se găsește o podoabă în formă de brățară, făcută dintr-o bară subțire rotundă și

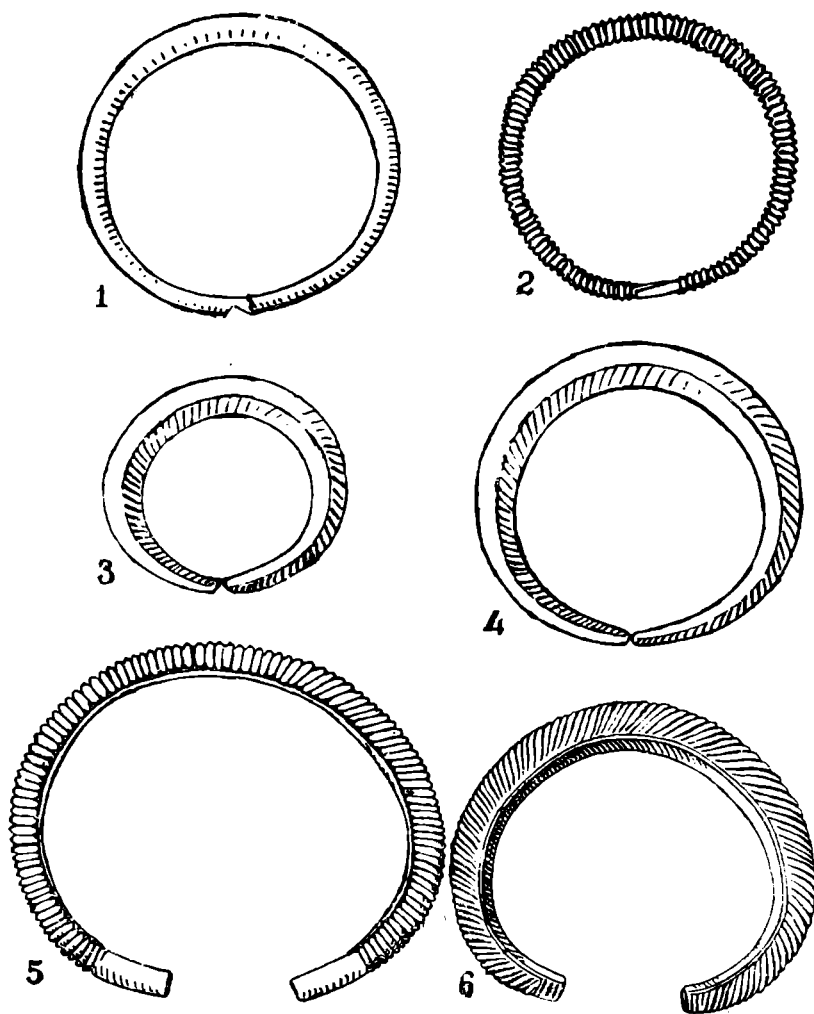

Fig. 137. — Brățări de aur. 1—4 Maramureș; 5 Sona; 6 Recaș.

avînd capetele terminate în cîte un mic con. Fragmentul unei astfel de podoabe s-a găsit într-un mormînt la Aiud, împreună cu alte lucruri între care și o brățară identică, dar făcută din bronz. O altă brățară de aur de acest tip s-a găsit într-un mormînt de la Blaj (fig. 138, 14), iar altele de bronz la Tîrgu Mureș și Simeria¹, la Chintău² și la Teiuș³.

Aceste podoabe, care uneori erau purtate ca brățări par a fi fost mai ales inele de bucle ce se purtau în părul de lîngă ureche. Ele nu sînt de factură scitică. Se găsesc

¹ « Apulum, Bul. Muz. Reg. Alba Iulia », 1939—1942, I, p. 76.

² « Eurasia Septentrionalis Antiqua », 1937, XI, p. 175, fig. 13 c.

³ « S.C.I.V. », 1950, I, p. 126.

și în regiuni iliro-hallstattiene, fiind cunoscute și din mormintele Hallstatt C de la Statzendorf, în Austria Inferioară¹.

Brățările de la Totești. La Totești, în ținutul Hațegului, s-au găsit două brățări de aur masiv, terminate în chip de capete de animal, pe care G. Téglás le aseamănă cu cunos-

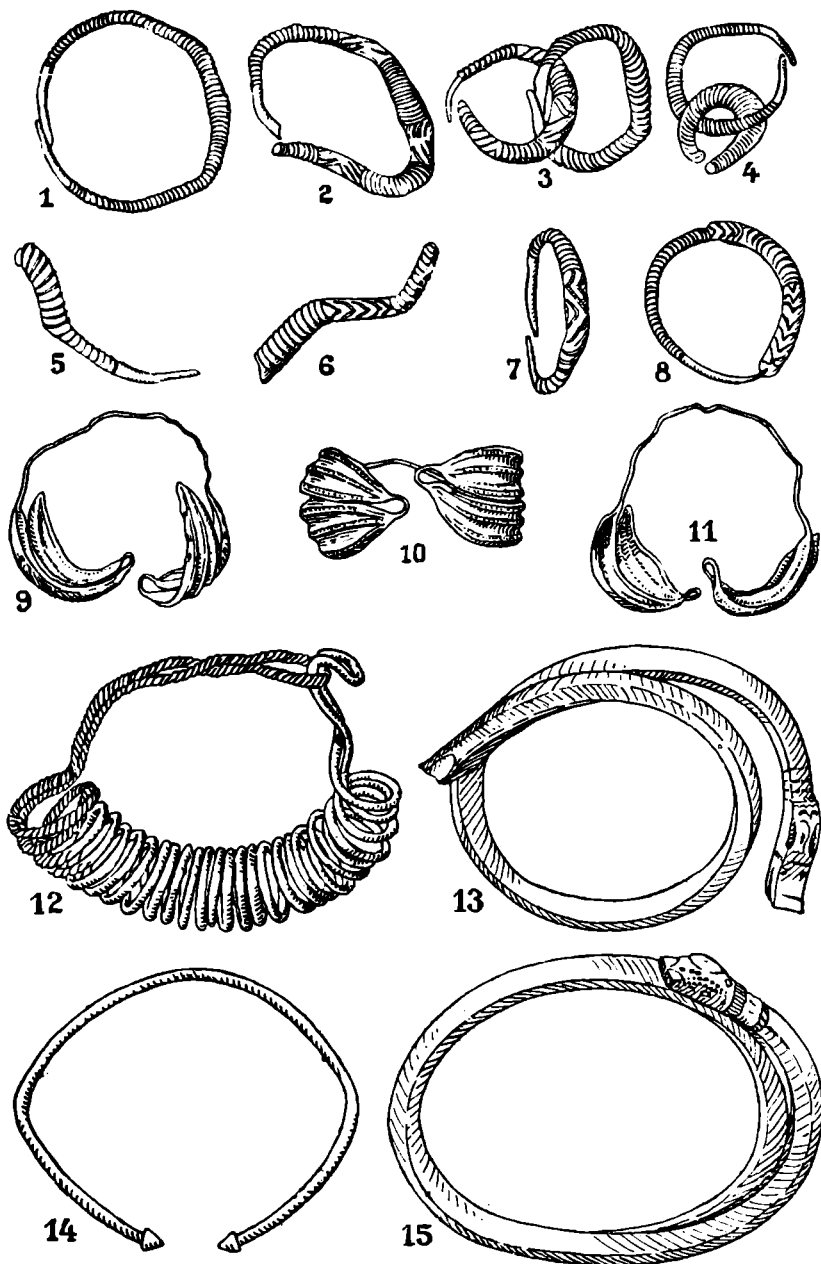

Fig. 138. - Diferite podoabe de aur. 1-8 Brăduț; 9-11 Sărmășag; 12 Transilvania; 13,15 Totești; 14 Blaj.

cutele brățări spiralice de argint ale dacilor, terminate în capete de șarpe². V. Pârvan nu admite această părere, ci derivă brățările de la Totești din acele mici inele de aur scitice

¹ I. Nestor, « 22. Bericht der röm.-germ. Komm. », Frankfurt a. M., 1933, p. 142, n. 575. Vezi și D. Popescu, « Transilvania », Sibiu, 1943, 74, p. 16. Terminațiile conice devin foarte frecvente în epoca La Tène; ele se găsesc la fibule, zăbale, brățări etc. de bronz sau de argint.

² « Arch. Ért. », 1889, p. 59 și urm.

terminate în cap de animal care se găsesc mai ales pe teritoriul R. P. Ungară¹. Credem că G. Téglás are totuși dreptate, căutînd analogii în tezaurele de argint dacice din La Tène-ul tîrziu, dar nu numai în brățărilor spiralice, ci și în brățărilor groase de argint ale căror capete se încăleacă și uneori se termină în capete de animale stilizate². Într-o lucrare mai nouă, N. Fettich înglobează brățărilor de la Totești în cercul de cultură al podoabelor de argint și citează ca analogii «spirale» asemănătoare de argint, găsite la Sástelek-Pénzeshegy, împreună cu opt monede din Apollonia resp. Dyrrhachium. Pe baza acestei descoperiri el datează și brățărilor de la Totești în secolul al II-lea î.e.n.³.

Înainte de a încheia capitoul brățărilor de aur din Transilvania, mai amintim cîteva exemplare a căror formă nu o putem preciza, deoarece nu sînt reproduse. De la Armeniș este pomenită o brățară în patru muchii, probabil de tip Cetea; de la Orăștie — trei brățări «netede» și una «crestată»; în sfîrșit, o brățară de la Dej, una de la Apoldul de Sus și patru brățări «spiralice» de la Pecica. O brățară cu secțiune cuadrangulă pare a fi fost găsită la Alba Iulia⁴ și alta asemănătoare, ornamentată cu puncte și linii, în apropierea Porților de Fier⁵.

★

Am trecut în revistă pînă aici trei mari grupuri de obiecte de aur: acela al inelelor de bucle, al falerelor ornamentale și al brățărilor. Vom trece acum la o categorie de podoabe foarte răspîndite, aceea a unor inele în formă de brățări, prea mici pentru a putea fi purtate la braț. Ele sînt considerate în general ca monede *anulare*, dar credem că puteau fi purtate și ca inele de bucle. Într-o descoperire din Maramureș s-au găsit vreo 50 de astfel de inele de diferite tipuri. Tipul cel mai obișnuit este cel cu secțiunea cuadrangulă (fig. 137, 3, 4), despre care am mai vorbit. 42 de exemplare făceau parte din acest tip, iar șapte erau crestate pe tot corpul (fig. 137, 2), spre deosebire de brățărilor de la Șona și Recaș care sînt crestate numai pe partea superioară. În sfîrșit, un inel avea suprafața netedă și secțiunea rotunjită (fig. 137, 1). 14 inele cu patru muchii, prinse în formă de lanț, s-au găsit în 1854 la Totești (Hunedoara) (fig. 139, 8).

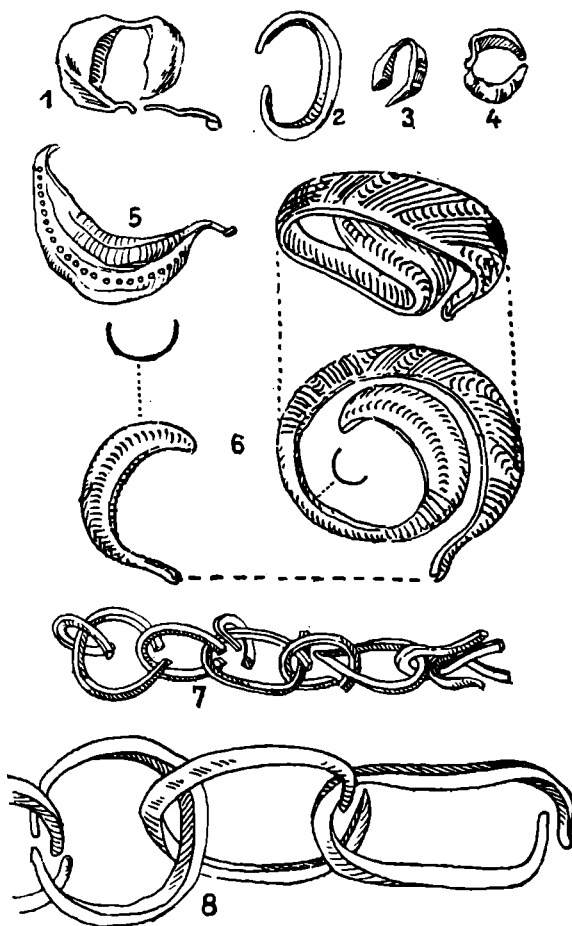

Fig. 139. -- Diferite podoabe de aur: 1-4 Borșa; 5 Vețel (aprox. 1/1); 6 Tîrgușor (1/1); 7 Slatina; 8 Totești.

¹ V. Pârvan, op. cit., p. 545.

² Vezi de exemplu «Arch. Ért.», 1886, p. 391, sau V. Pârvan, op. cit., p. 539, fig. 373, sau «Dacia», 1945-47, XI-XII, p. 52, fig. 3, 1. Vezi pentru brățărilor de la Totești și M. Párducz, «Archaeol. Hungarica», 1941, XXV, p. 61.

³ N. Fettich, Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst, «Archaeol. Hungarica», Budapesta, 1951, XXXI, p. 168 și pl. XXI, 2 și 3. S-ar părea însă că aceste brățări care sînt cunoscute și ca provenind din regiunea Hațeg, să fi fost găsite împreună cu verigile de aur cu secțiune cuadrangulă de la Totești, care cu greu ar putea fi date în această epocă. Credem totuși că datarea lui N. Fettich este justă.

⁴ «Arch. Ért.», 1891, p. 83.

⁵ Ibid., 1894, p. 185.

În afară de exemplarele citate pînă aici, pe care le putem identifica, credem că, după informațiile literare, putem să aribuim tot acestei categorii inele găsite la:

Bogata, Corneni, Fodora Romînă, Mărghita, Aștileul Mare, Vîlcăul Unguresc, Birchiș și Slatina Timișului, Fizeș și Măgura, Turda, Tîrgu Mureș, Cașolt, Buzăul Ardelean.

Inele crestate, care ar putea aparține tipului al doilea, sînt citate de la:

Baia Mare, Seini și Tîrgu Mureș.

În sfîrșit, pentru a termina cu podoabele de formă anulară, menționăm mai multe, care în literatură sînt desemnate ca inele sau verigi și care aparțin sau aparțineau — deoarece unele au fost topite sau pierdute — tot categoriilor de mai sus:

Cățelul Romîn, Gilgău și Gherla, Oradea, Dalci, Cușma și Rodna Veche, Crăciunești, Lăpugiu de Jos, Pancu, Sarmizegetusa, Porumbeni, Partoș, Agnita, Jibert, Boiul Mic, Corund, Gușterița, Pianul de Sus, Sibiu, Baraolt, Beșinău, Hărman.

Credem că tot aici trebuie menționate și așa-numitele lanțuri sau ochiuri de lanț care de multe ori nu sînt altceva decît mici inele prinse unul într-altul sau poate inele de bucle. Ele s-au găsit la:

Șumal, Dîrja, Alioș, Vălioara, Bistrița, Pianul Romîn.

Pentru a reveni asupra inelelor cu secțiune cuadrangulată și asupra celor crestate, menționăm încă o dată că ele trebuie datate în aceeași epocă ca și brățările de aceeași formă, adică la începutul epocii hallstattiene ¹. Trei verigi cu secțiune cuadrangulată, descoperite la Căuaș, par a fi fost găsite împreună cu un depozit de obiecte de bronz, care se datează tot în această vreme ².

Inele de tip Brăduț. De aproape înrudite cu inelele crestate sînt și inelele de la Brăduț, crestate și ele, dar cu motive mai variate (fig. 138, 1—8). 25 de exemplare s-au găsit în 1858 împreună cu două celturi, două seceri, un fragment de spadă și două cazane de bronz cu atașele mînerelor în formă de cruce. Aceste obiecte însoțitoare au permis datarea întregii descoperiri în perioada Hallstatt A ³. Tot într-un depozit de bronz s-au găsit și cele cinci inele asemănătoare de la Tăuteu (fig. 140, 3—7), ceea ce permite încă o dată datarea acestor podoabe în aceeași perioadă ⁴. 18 inele de acest fel, prinse în formă de lanț, s-au găsit la Apoldul de Sus (fig. 140, 1). În sfîrșit, se pare că tot astfel de inele s-ar fi găsit și la Tălișoara ⁵.

Tezaurul de la Sarasău. Unul din cele mai mari tezaure de aur din Transilvania îl formează tezaurul găsit în 1847 la Sarasău, în Maramureș. Se pare că întreaga descoperire avea o greutate de 9 funzi ⁶, și că tezaurul conținea opt spirale de aur plate, ornamentate, două inele și vreo 400 de mărgelile de aur de diferite mărimi ⁷. Spiralele au o formă cu totul deosebită, pentru care nu găsim analogii. Credem că și ele serveau ca podoabe care erau prinse în păr lîngă urechi (fig. 141, 1). Părvan le datează după ornamentația lor — triumphiuri hașurate avînd unul sau mai multe cerculețe pe vîrf — în a sa perioadă a IV-a a bronzului sau Hallstatt I. Credem că ornamentația nu este caracteristică numai pentru această epocă. Totuși, tezaurul poate fi datat cu ajutorul celor două inele, dintre care unul are secțiunea cuadrangulată (fig. 141, 2), iar celălalt este crestă verticală (fig. 141, 7), ambele aparținînd tipurilor descrise mai sus.

¹ Vezi și J. Hampel, op. cit., pl. 48, 1—3; « Arch. Ért. », 1891, p. 321, fig. 10—12, sau V. Părvan, op. cit., p. 334, fig. 222.

² « Arch. Ért. », 1896, p. 191—192.

³ « Arch. Ért. », 1889, p. 326; V. Părvan, op. cit., p. 308; « Praehist. Ztschr. », 1935, p. 49 și urm.

⁴ Vl. Dumitrescu, în « Dacia », 1935—1936, V—VI, p. 225 și urm.

⁵ Vezi și « Arch. Ért. », 1899, p. 326 și 1891, p. 321, fig. 6 și 13.

⁶ Nu 9 kg, cum se menționează de obicei. Vezi Fl. Rómer, « Arch. Közlemények », 1865, V, p. 37—45.

⁷ M. Roska vorbește de șapte spirale plate; J. Hampel, op. cit., II, p. 137, de 12 spirale și V. Părvan, op. cit., p. 327, de 15 spirale. M. Roska și J. Hampel menționează și un celt de bronz care ar fi fost găsit împreună cu obiectele de aur, dar acesta nu este menționat în articolul lui Fl. Rómer.

Tezaurul de la Cărați. Mai puțin important decât cel precedent, tezaurul de la Cărați, aproape de Firiteaz, conținea mai multe podoabe făcute din sîrmă de aur îndoită dublu, în felul inelelor spiralice « Noppenringe », și avînd cîte unul din capete crestate pe o

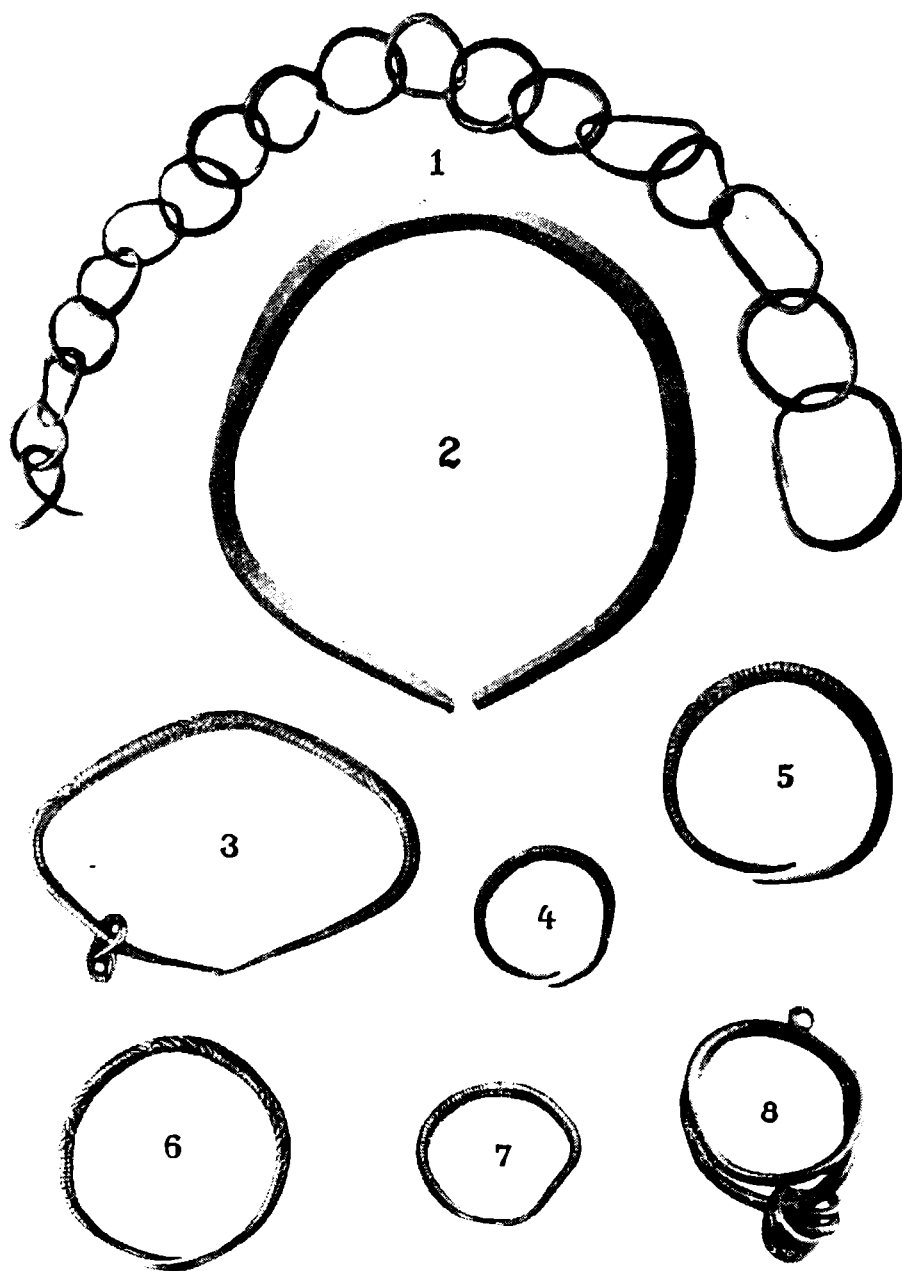

Fig. 140. — Diferite podoabe de aur. 1 Apoldul de Sus; 2 Cetea (aprox. 1/1); 3—7 Tăuteu (1/1); 8 Cornățel.

porțiune mai mare. Nu știm la ce serveau aceste podoabe. Sîrmă de aur apare adesea în tezaurele transilvănene sau ungare, de cele mai multe ori însă sub formă de ghemuri. Cele două podoabe de la Cărați reproduse (fig. 142, 2, 3) puteau servi prin forma lor regulată și ca brățări sau coliere. La fel pare a fi și o a treia podoabă la care sîrma este însă desfășurată (fig. 142, 1). În afară de acestea, s-a mai găsit o placă de aur elipsoidală, semănînd cu o frunză de laur, ornamentată cu puncte « au repoussé »

(fig. 142, sus). L. Márton, care o publică ¹, aseamănă ornamentația de pe această placă cu aceea de pe fibulele cu ochiuri (Schleifenfibel) de la Michalkow și Fokoru și o datează în consecință în legătură cu aceste tezaure. Credem că placa de la Cărani este o diademă de forma celor din mormintele cu groapă simplă de la Micena ², chiar dacă ornamentația lor este diferită. Am avea deci și aici o influență a elementelor miceniene în arta aurului din ținuturile noastre.

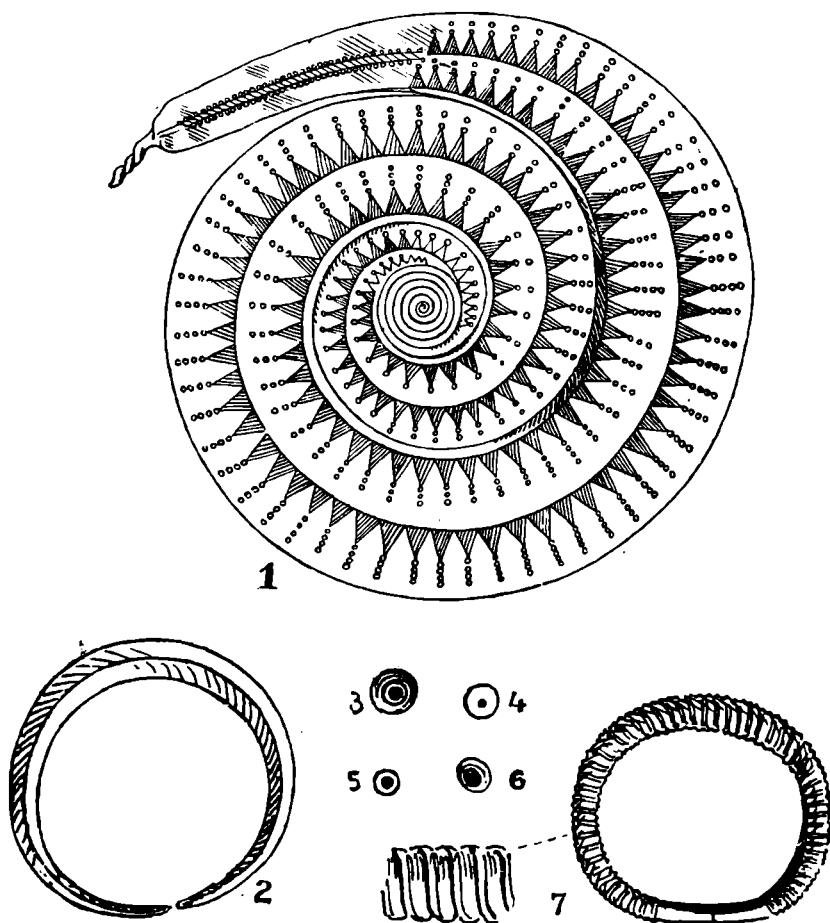

Fig. 141. — Tezaurul de aur de la Sarasău (aprox. 1/1).

Diadema (?) de la Alba Iulia. Cu oarecare rezervă am putea așeza tot în categoria diadelmelor — presupunând că este într-adevăr din vremea comunei primitive — o placă eliptică, neornamentată, găsită la Alba Iulia (fig. 142, 4). Placa are câte o gaură la fiecare capăt prin care se putea trece sîrma, cu care era prinsă în jurul capului.

Tezaurul de la Borșa. De la Borșa (Maramureș) provin mai multe obiecte de aur, între care un fel de cercel format din două semiove legate între ele, patru inele cu secțiune quadrangulă și două «ochiuri de lanț» (fig. 139, 1—4).

Tezaurul de la Veșel. M. Roska citează mai multe obiecte de aur, găsite la Veșel, lângă Deva. Un singur obiect, care este reprodus, poate fi identificat ca fiind jumătatea unui cercel de forma celui de la Borsă. Obiectul este decorat cu mici cercuri (fig. 139, 5).

¹ În « Arch. Ért. », 1907, p. 65—68. A se vedea și V. Pârvan, op. cit., p. 326—327.

² Vezi G. Karo, op. cit., pl. 17 și 36—40; H. Richly, Die Bronzezeit in Böhmen, Wien, 1894, pl. 25, 4; The Swedish Cyprus Expedition, Plates, I, pl. 78—81, 87, 146; II, pl. 8, 156 etc.

Tezaurul de la Sărmășag. La muzeul din Cluj se găseau 15 obiecte de aur provenite de la Sărmășag. Din nenorocire, nu știm nimic mai precis despre aceste obiecte. M. Roska spune că 11 erau în formă de «frunze», iar cinci în spirale. Se pare că niște obiecte, reproduse fără nici o explicație¹, fac parte din acest tezaur. Ele sînt formate dintr-un fir care se leagă la ambele capete de cîte două «frunze» în formă de barcă (fig. 138, 9—11)².

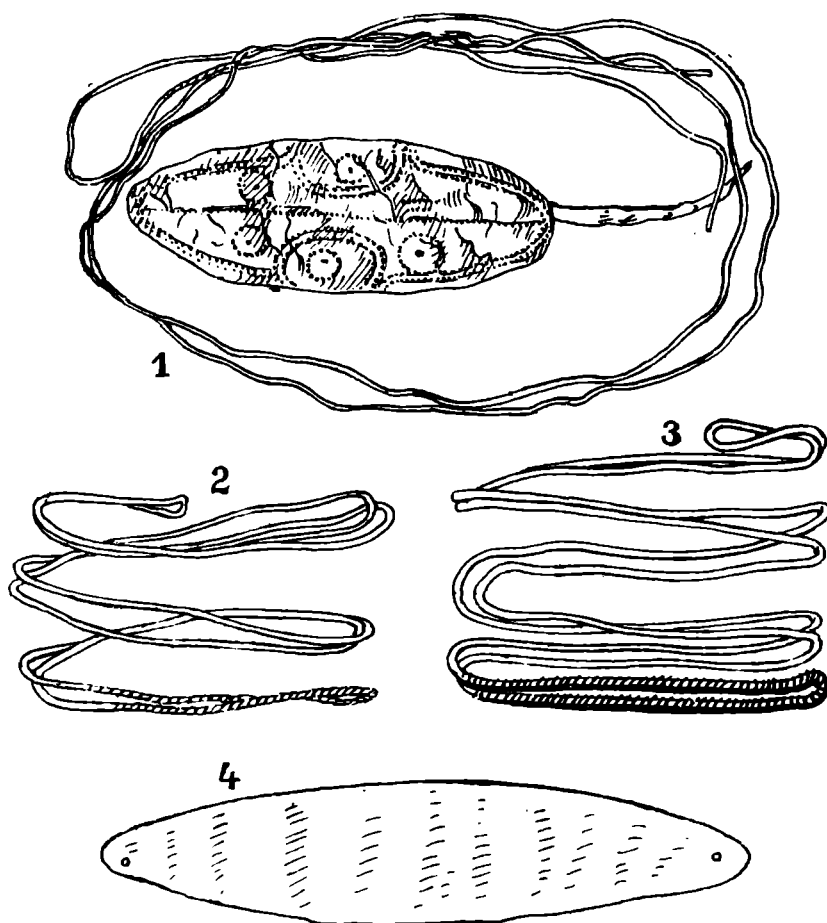

Fig. 142. Podoabe de aur. 1—3 Cărați; (2 = 2/3); 4 Alba Iulia (1/1).

În ceea ce privește sirma de aur, M. Roska o pomeniște în repertoriul său din mai multe locuri:

Dumbrava (Igazfalva) și Mehadia,
Simeria într-un tezaur mai mare,
Șeica Mare,
Ocna de Sus etc.³

Numeroase ghemuri de sirmă de aur s-au găsit în tezaurul de la Ofehértó din R. P. Ungară, tezaur care am văzut că se datează la începutul epocii de fier⁴,

¹ « Arch. Ért. », 1901, p. 250.

² Se pare că originea acestor podoabe în formă de barcă trebuie căutată în Mesopotamia. Vezi Ec. Dunăreanu-Vulpe, *Considérations sur certaines formes caractérisant l'âge du bronze de l'Europe sud-orientale*, Gamber, Paris, 1930, p. 47, și G. Childe, *L'Orient préhistorique*, Payot, Paris, 1935, pl. XX, c.

³ Și în depozitul de la Suseni, « Dacia », 1924, I. p. 343.

⁴ « Arch. Ért. », 1923—1926, p. 244, fig. 80.

precum și la Felsőzsid, avînd unul din capete terminat într-o placă mai lată, din care se desfac mai multe fire, prinse în formă de lanț. Și acest tezaur este datat de F. Tompa la începutul epocii hallstattiene¹. Podoabe de sîrmă în felul celor de la Cărani s-au mai găsit într-un depozit de bronzuri la Lhotka, în Boemia² etc.

★

În afară de brățări, produsele cele mai importante ale artei aurului « preistoric » în Transilvania le formează vasele de aur. Ele apar în număr mai mic decît brățările și în forme mai puțin variate. Patru vase s-au găsit în Bihor, fără a li se cunoaște locul precis de descoperire, iar un alt vas provine de la Biia, localitate cunoscută și pentru brățara de aur găsită acolo. În afară de aceste cinci vase, M. Roska mai citează o strachină de aur ce s-ar fi găsit la Ierusalim-Beclean, fără a da însă o indicație mai precisă³.

Vasele din Bihor, lucrate, după Pârvan⁴, în tradiția bronzului IV, ornamentate cu butoni « au repoussé », cu « perle » și cu caneluri — în afară de unul, care este neted (fig. 143)⁵ — sînt cu totul izolate în Transilvania și nu pot fi puse în legătură decît cu vasele de bronz din depozitele de la sfîrșitul epocii de bronz sau începutul celei hallstattiene. Totuși, nici una din ceștile de bronz găsite în Transilvania sau în regiunile vecine ungare și slovace⁶ nu este identică cu cele de aur din Bihor, deși forma lor este asemănătoare și sînt lucrate în aceeași tehnică. Ele se aseamănă într-cîtva și cu cele patru cești de aur găsite împreună cu alte lucruri la Budapest-Angyalföld⁷. Dar și acestea se deosebesc de vasele noastre prin forma lor mai înaltă și prin ornamentația lor și, mai ales, prin toarta lor. Una singură se apropie de cele trei cești canelate din Bihor, avînd și ea puternice caneluri de corp. Tezaurul de la Angyalföld este datat de F. Tompa în prima perioadă hallstattiană⁸. P. Reinecke înglobează și ceștile din Bihor în cercul său « thraco-cimmerian »⁹. G. Childe datează tezaurul de la Angyalföld, ca și F. Tompa, în Hallstatt A¹⁰, în timp ce I. Nestor îl pune în legătură cu vasele de bronz de la Fizeșul Gherlei. În concepția sa, tezaurul de la Angyalföld fiind un tezaur « thraco-cimmerian », depozitul de la Fizeșul Gherlei trebuie datat și el cel puțin la începutul secolului al VIII-lea î. e. n.¹¹. Vasele de aur din Bihor, sînt, după I. Nestor, o reminiscență a celor de bronz reapărute în arta « thraco-cimmeriană » a aurului¹². Într-un studiu asupra vaselor de aur germanice din epoca bronzului, vasele din Bihor împreună cu cel de la Biia sînt înglobate în grupul tracic al tezaurilor de la Michalkow și Vîlcii-Trîn în care ar putea să intre și una din ceștile de la Angyalföld¹³.

¹ « Arch. Ért. », 1928, p. 204—207.

² H. Richly, op. cit., pl. 17, nr. 35; vezi și pl. 50, nr. 28.

³ În ceea ce privește vasul de aur găsit, după M. Roska, la Sînmiclăuș, este vorba de fapt de vasul de la Biia, care a fost găsit aproape de Sînmiclăuș. Cele două localități sînt situate aproape una de alta, iar vasul este cunoscut în literatură ca vasul de la Biia.

Reproducem aici, în traducere românească, extrasul inventarului Muzeului din Sibiu, comunicat de K. Horedt, « nr. 160/1895 »: R. Simonis predă o cupă antică din tinichea de aur, găsită, după cit se pare, la Magyar Bénye [Biia] ... care ar trebui achiziționată. 1895 Z 158, 4 iulie. Se scrie judecătorului (Hofrichter) Bonfert în B. Szt. Miklos [Sînmiclăuș], să se intereseze în această privință la presupusul descoperitor al unei cupe preistorice, Nicolae Gherman, țaran în Magyar Bénye. Se spune că acolo nu există un Nicolae Gherman. După informația preotului Joh. Hann din Waszid (1908) care cunoștea personal istoria descoperirii, această cupă a fost găsită în albia Tîrnavei, la B. Szt. Miklos, de către un locuitor care săpa după pietriș ».

⁴ V. Pârvan, op. cit., p. 414—415.

⁵ Figurile pe care le reproducem sînt desenate după fotografiile vechi, publicate de J. Hampel, op. cit., pl. 246.

⁶ Vezi harta de răspîndire a acestor vase la I. Nestor, în « Praehist. Ztschr. », 1935, XXVI, p. 48.

⁷ « Arch. Ért. », 1928, p. 54—62.

⁸ Ibid., p. 61.

⁹ « Germania », 1925, p. 50—51. Vezi și I. Nestor, Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien, « 22. Bericht der röm.-germ. Komm. », Frankfurt a. M., 1933, p. 123.

¹⁰ G. Childe, op. cit., p. 292.

¹¹ « Praehist. Ztschr. », p. 55.

¹² Ibid., p. 57.

¹³ « Altschlesien », 1934, V, p. 182—183.

Vasul de aur de la Biia. Vasul de la Biia (recte Sînmiclăuș) se deosebește cu totul ca înfățișare de cele din Bihor. Forma lui evocă o pungă de piele, iar spre deose-

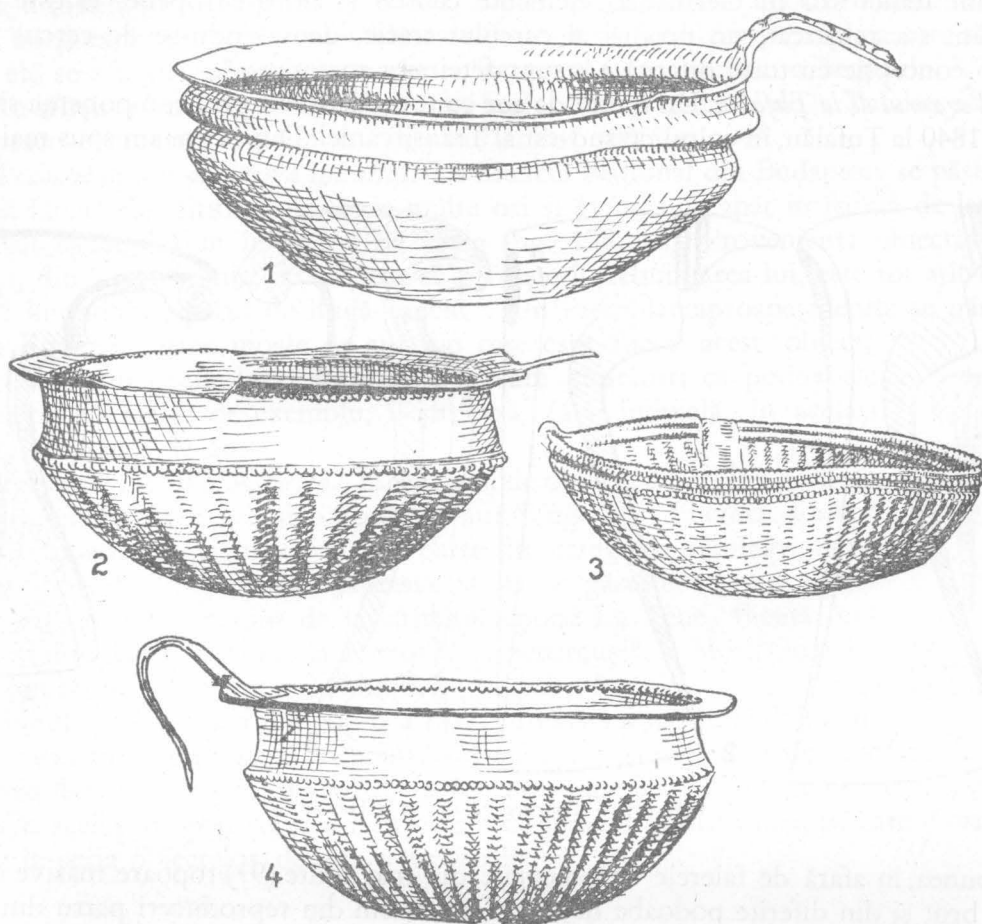

Fig. 143. — Vase de aur din Bihor.

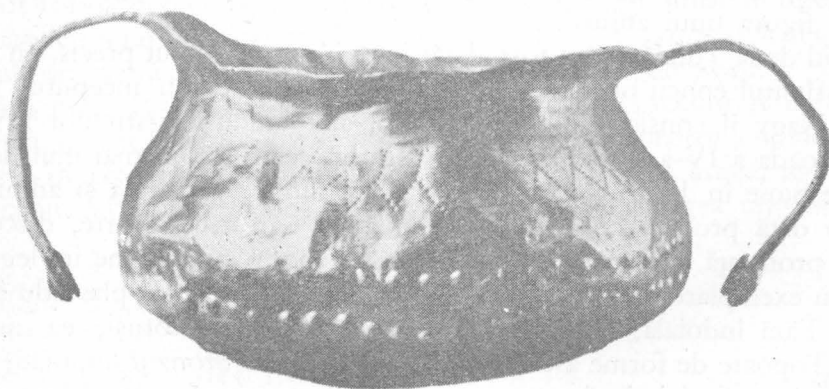

Fig. 144. — Vasul de aur de la Biia.

bire de ceștile din Bihor el are două torți, al căror capăt este liber ca și la cele precedente dar este format din cîte o dublă spirală (fig. 144), care ne amintește capetele brățărilor de la Firiteaz¹. Ca și vasele din Bihor, vasul de la Biia este înglobat de P.

¹ V. Pârvan, op. cit., p. 330.

Reinecke în cercul său « nord-thraco-cimmerian »¹. Evocînd prin forma și prin ornamentele sale de pe fund (butoni înconjuțați de cercuri concentrice, atît de obișnuiți în nordul Italiei sau în Germania) elemente central și nord-europene, el este totuși, după cum s-a remarcat, un produs al cercului tracic, deosebindu-se de cercul nordic printr-o concepție cu totul diferită a « suprafeței și a spațiului »².

Tezaurul de la Țufalău. Un tezaur de aur cu totul deosebit prin componența sa a fost găsit în 1840 la Țufalău, în colțul de sud-est al Transilvaniei. După cum am spus mai sus, el

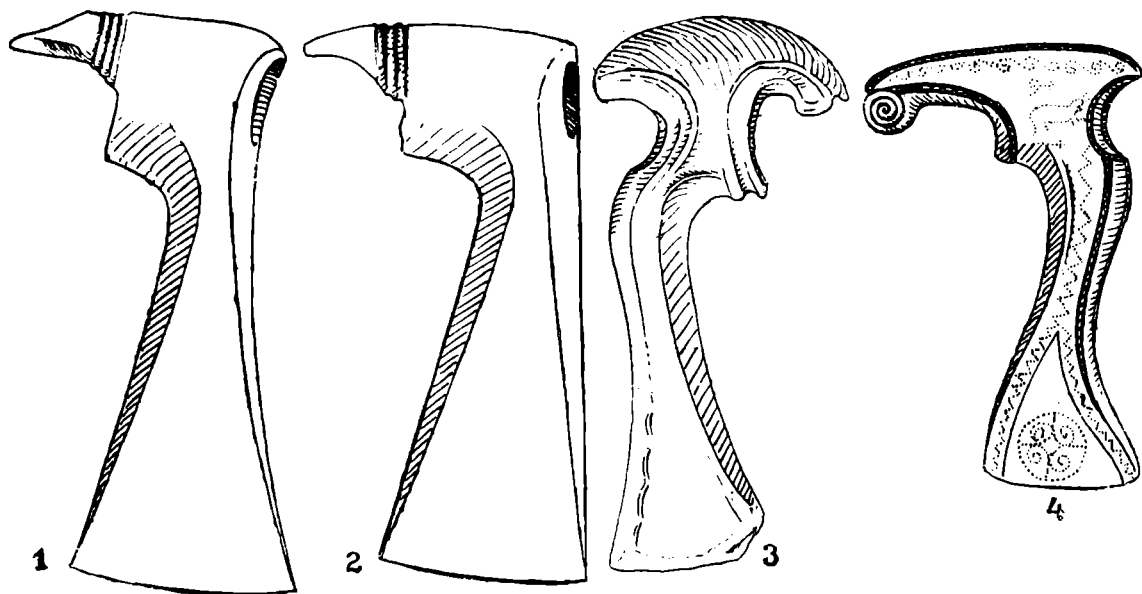

Fig. 145. — Topoare de aur de la Țufalău.

se compunea, în afară de falerele ornamentale, din mai multe (9?) topoare masive de aur, din aur brut și din diferite podoabe de aur. Cunoaștem din reproduceri patru din aceste topoare (fig. 145). Toate patru au gura de înmănușare transversală și au forme diferite, semănînd însă cîte două între ele. Unul este ornamentat cu motive punctate, între care se distinge chiar figura unui animal.

Tezaurul de la Țufalău nu a fost datat încă în mod absolut precis. În general, el a fost situat la sfîrșitul epocii bronzului, perioadă care coincide cu începutul epocii hallstattiene. G. Nagy îl consideră chiar mai nou, atribuindu-l agatirșilor³. V. Pârvan îl datează în perioada a IV-a a bronzului⁴. I. Nestor, referindu-se mai mult la falerele de la Țufalău, le pune în legătură cu celelalte falere din Transilvania și admite și pentru Țufalău, ca o dată probabilă, epoca hallstattiană⁵, iar mai departe, discutînd forma topoarelor se pronunță mai precis pentru această epocă și le pune în legătură, ca și G. Childe⁶, cu exemplarele de la Drajna sau de la Domănești etc., plasîndu-le la sfîrșitul acestei serii⁷. Fără îndoială, această datare pare a fi justă; totuși, ea nu este încă absolut certă. Topoare de forme asemănătoare apar încă în bronzul mijlociu, iar discurile ornamentale, nu pot fi nici ele datate cu precizie. Descoperirea micii falere de la Pecica-

¹ « Germania », 1925, p. 51.

² « Altschlesien », 1934, V, p. 183.

³ « Arch. Ért. », 1913, p. 313. Tezaurul a fost publicat din nou de A. Mozsolics, A cőfalvi (Tufalău) aranylelet, « Antiquitas Hungarica », 1949, p. 14—27 și 27—29.

⁴ V. Pârvan, op. cit., p. 386.

⁵ I. Nestor, op. cit., p. 120.

⁶ G. Childe, op. cit., p. 388—389.

⁷ I. Nestor, op. cit., p. 131.

Rovine¹, asemănătoare cu cele de la Țufalău și Șmig, aruncă oarecare îndoială asupra datării acestora din urmă². Totuși, după cum am văzut mai sus, faptul că tezaurul de la Șmig a fost găsit într-un vas de bronz, îl plasează la sfârșitul epocii bronzului. Astfel, cea mai bună explicație a prezenței falerelor de acest tip în diferite complexe este să admitem că ele se mențin sub diferite variante în cursul întregii epoci a bronzului³.

În sfârșit, menționăm că P. Reinecke înglobează și tezaurul de la Țufalău în cercul său « thraco-cimmerian », datându-l în jurul anilor 700 î. e. n.⁴.

Podoabă de aur din sîrmă spiralică. La Muzeul Național din Budapesta se păstrează o podoabă făcută din sîrmă îndoită de multe ori și avînd un capăt în formă de laț, prins de celălalt capăt, îndoit în formă de cîrlig (fig. 138, 12). Proveniența obiectului este, probabil, din Transilvania, iar în ceea ce privește întrebuințarea lui, este tot atît de probabil că împodobește părul de lingă urechi⁵. Un exemplar aproape identic se găsește în colecția Egger⁶. Sîrma moale de aur din care este făcut acest obiect, precum și faptul că unul dintre capetele sale are creștături ca podoabele de sîrmă de la Cărani, de exemplu, îl situează, fără îndoială, în același grup de podoabe de aur⁷.

Fibula de aur de la Remetea. În tezaurul de obiecte de argint găsit în 1905 la Remetea, figurează și o fibulă de aur⁸ (fig. 146) Lucrată din aur palid, sau poate numai aurită ea face parte din categoria fibulelor derivate din fibula de tip Nauheim. Această fibulă se găsește în mai multe tezaure geto-dace de argint de la sfârșitul epocii La Tène, făcută însă tot din argint. Astfel o găsim la Hetiur⁹, la Senereuș¹⁰, la Merii Goala¹¹. Făcută din bronz, o găsim la Poiana¹².

Fibulele de acest tip apar în a doua jumătate a secolului I î. e. n. și se mențin probabil pînă la începutul secolului următor¹³. Ele sînt lucrate din argint, bronz sau fier. Exemplarul de aur de la Remetea pare a fi unicul făcut din acest metal. El este în același timp și cel mai nou obiect de aur din Transilvania, pe care îl mai putem îngloba în seria obiectelor de aur « preistorice ».

★

Am trecut în revistă pe scurt acele categorii de obiecte de aur din Transilvania despre a căror formă putem să ne dăm seama, fie că sînt reproduse în diferite publicații, fie că informațiile literare ne permit să o bănuim. Ne-a mai rămas o categorie de descoperiri, destul de numeroase, pentru a căror identificare nu avem la dispoziție decît datele pe care ni le furnizează repertoriul lui M. Roska, precum și literatura pe care acesta o citează. Din nenorocire, aceste date nu sînt suficiente pentru a ne permite să înglobăm diferitele obiecte în grupuri sau categorii distincte. De aceea, le vom menționa pe scurt, accentuînd încă o dată că lucrarea noastră nu poate avea un caracter definitiv,

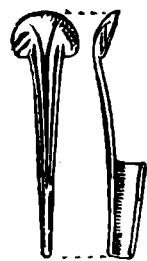

Fig. 146. — Fibulă de aur de la Remetea (aprox. 3/4).

¹ « Dacia », 1937—40, VII—VIII, p. 127 și urm.

² I. Nestor, « Revista Istorică Romînă », 1941—42, XI—XII, p. 435.

³ « Dacia », 1937—40, VII—VIII, p. 127 și urm.

⁴ « Germania », 1925, p. 52.

⁵ « Arch. Ért. », 1891, p. 322 și 352; I. Pârvan, op. cit., fig. 309.

⁶ Ibid., 1891, p. 321, fig. 2.

⁷ Menționăm, totuși, un obiect asemănător, făcut însă din argint și care trebuie datat mult mai tîrziu (sfîrșitul epocii La Tène ?), chiar dacă nu face parte din tezaurul despre care vorbește Kubitschek, « Jahrbuch für Altertumskunde », Wien, 1911, V, p. 72 și fig. 42.

⁸ « Arch. Ért. », 1906, p. 364 și fig. 1, 5; p. 365, fig. 2, 5; V. Pârvan, op. cit., fig. 372, 5.

⁹ Ibid., 1886, p. 388.

¹⁰ Ibid.

¹¹ « Dacia », 1937—40, VII—VIII, p. 186, fig. 3, 2, 3.

¹² Ibid., 1927—1932, III—IV.

¹³ II. Hunyady, Kelták a Kárpátmedencében, « Diss. Pann. », Budapesta, 1944, ser. II, nr. 18, p. 86. Vezi și M. Párducz, « Arch. Hungarica », 1941, XXV, p. 61—62.

care să epuizeze în întregime subiectul, ci este sau, cel puțin, sperăm să fie, un imbold pentru acei cărora le stă în putință să publice în întregime materialul încă puțin cunoscut.

Amintim în primul rînd printre tezaurele mai mari tezaurul hallstattian de la Moigrad, care cuprindea mai multe piese între care par a fi fost și brățări¹. Un alt tezaur, găsit la Simeria, cuprindea 83 de mărgelă din aur, 21 de fragmente de sîrmă de aur și 61 de bucăți de aur informe. La Benești, lângă Sîntana de Mureș, par a se fi găsit mai multe giuvaeruri de aur, mărgelă și arme; la Băgău un giuvaer în formă de placă, o altă placă mică și un inel; la Vîlcelele Bune — o bară (verigă?) de aur; la Chitid — tot bare de aur și tetradrahme de aur; la Vad — un buton de aur; din fostul județ Sălaj, fără loc de descoperire, sînt menționate două giuvaeruri de aur; la Mădăraș, s-ar fi găsit o bară în formă de corn; la Saciova — două fragmente dintr-un ac de aur; la Senereuș, mai multe obiecte de aur dintre care și o fibulă (?); la Orașul Stalin — un colier și două fibule; la Daia Săsească — un ornament de spadă (?); de la Firtuseni este menționată o zăbală de aur, iar de la Copand — chiar un cărucior de aur. Este posibil ca unele din aceste obiecte să dateze din alte epoci.

Lanțuri și ochiuri de lanțuri sînt menționate de la Șumal, Dirja, Alioș, Vălișoara și Bistrița.

Un colier și o spirală de aur sînt citate de la Mintiul Român. Un pandantiv de aur s-ar fi găsit la Rupea și alte trei la Măderat. De la Imeni sînt amintiți cercei de aur arhaici. Inventarul muzeului de la Cluj, unde se păstrau pînă acum cîțiva ani, precizează că este vorba despre o pereche de cercei arhaici, grecești, în formă de cap de leu. Alți cercei de aur sînt proveniți de la Geoagiul de Jos, Vișa și de la Cluj.

În sfîrșit, literatura mai menționează o spirală de aur din sîrmă în patru muchii, găsită la Bocșa Montană; o altă spirală cu vîrfurile plate, găsită la Bundorf și alte spirale de sîrmă de aur găsite la Crăciunel.

★

Cu cele scrise pînă aici am terminat înșirarea descoperirilor de obiecte de aur «preistorice» din Transilvania. Vom face deci o mică recapitulare, cu care prilej vom completa pe alocuri prezentarea noastră de pînă aici.

Am văzut că nu avem nicăieri dovada precisă a exploatării miniere a aurului, iar în ceea ce privește «spălatul», nu putem decît să-l bănuim în ținuturile în care este practicat și azi. De altfel, nu găsim aceste urme precise nici în restul Europei, deși aurul este primul metal pe care-l cunoaște omul².

Aurul transilvănean are o culoare palidă, verzuie, din cauza cantității mari de argint pe care o conține, în medie de 25—26 %. În unele cazuri, izvoarele literare precizează că este vorba de aur transilvănean³.

Este foarte probabil că marea majoritate a descoperirilor conține obiecte făcute din aur găsit în Transilvania, aceasta fiind, alături de Irlanda, de Spania și de Macedonia împreună cu Tracia și insula Thasos, una din provinciile cele mai bogate în aur ale antichității⁴. De aici s-au răspîndit produsele artei aurului spre Ungaria vecină și spre nordul Europei, ajungînd însă chiar și pînă în Egipt, unde pare a se fi găsit un obiect din aur transilvănean datat în timpul dinastiei a II-a⁵.

¹ De la Moigrad mai sînt menționate cîteva obiecte de aur din diferite epoci. Proveniența lor și chiar calitatea lor antică este contestată. Vezi P. Patay, «Arch. Ért.», 1944—1945, p. 24—25. Vezi și N. Fettich, în «Arch. Hungarica», Seria nouă, vol. XXXII, 1953, p. 56 și urm.

² M. Ebert, *Reallex. der Vorgeschichte*, I, p. 421.

³ Astfel, pentru inelele de la Brăduț, de pildă, se precizează că ele conțineau 75 % aur și 25 % argint. Inelele de la Totești conțineau 0,736 aur și 0,259 argint.

⁴ M. Ebert, *Reallex der Vorgeschichte*, IV, 2, p. 376.

⁵ I. Nestor, op. cit., p. 34, n. 111.

Vorbind despre inelul de aur găsit în stratul inferior de la Ariușd, M. Roska precizează că obiectul nu este făcut din aur transilvănean ¹.

În ceea ce privește tehnica artei aurului din Transilvania, ea este destul de simplă, și în general, analogă tehnicii bronzului. Nu găsim, cel puțin atât cât ne putem da seama din datele care ne stau la dispoziție, proceduri mai complicate, cum ar fi ornamentația cu niello, granulație, filigran, placaj cu argint sau alte metale etc. Într-un singur caz, pe una din brățările cu cap de aur de la Tîrgu Mureș, pare să se fi practicat incrustația cu argint.

În general, ornamentele sînt executate în tehnica numită « au repoussé », care constă în a produce proeminente sau linii reliefate împinse de pe reversul plăcii de aur, sau sînt executate cu instrumente fine de bronz, care fac să apară pe obiect linii sau puncte fine, incizate.

Alături de tehnica ciocănitului, mai veche, apare încă la începutul epocii bronzului turnarea aurului ². Multe din inelele de bucle, de pildă, pot să fi fost și turnate, dar obiectele mai de preț par a fi fost lucrate în tehnica ciocănitului.

Trecînd în revistă diferitele obiecte de aur din Transilvania, am distins întîi categoria destul de bogată a *inelelor de bucle*. Am văzut că clasificarea lui H. Schmidt nu poate avea decît o valoare tipologică, diferitele forme apărînd uneori în același tezaur. Fără a le putea data cu precizie, credem că aceste mici podoabe aparțin începutului și mijlocului epocii bronzului. Doar cele găsite în tezaurul de la Șmig ar putea fi datate în epoca hallstattiană, presupunînd că acest tezaur aparține într-adevăr acestei epoci.

A doua categorie mare au format-o în expunerea noastră *falerele ornamentale*.

Am văzut că dacă ele pot fi datate la începutul sau la mijlocul epocii bronzului, pe una dintre falerele de la Grăniceri (Otlaca) apare ca ornament pasărea considerată mai mult hallstattiană, cu toate că celelalte poartă ca motive ornamentale numai elemente vechi ce se regăsesc pe ceramica bronzului mijlociu. Totuși credem că și aceasta trebuie datată în bronzul mijlociu.

În afară de analogii care s-au constatat pentru falerele noastre în mormintele « cu groapă simplă » de la Micena, I. Nestor a atras atenția și asupra unor ornamente asemănătoare ce se găsesc pe obiecte de bronz din nordul Europei. Astfel, el citează — pentru asemănarea cu ornamentele de pe una din falerele de la Săcueni — motivele de pe un vas de atîrnat din bronz (Hängebecken, Hängedose) de la Fjellerup, iar pentru una din falerele de la Grăniceri — motivele de pe o centură de bronz găsită tot la Fjellerup sau pe una de la Holback Ladegard în Seeland ³.

În afară de analogiile citate de I. Nestor se mai pot cita multe altele din nordul Europei. În general, ornamentația falerelor de la Săcueni și Vărșand, de pildă, este înrudită de aproape cu cea de pe bronzurile și mai ales de pe vâscioarele de atîrnat din nord, aparținînd perioadelor Montelius V și VI. Acestea au fost considerate ca nu indiciu pentru datarea falerelor noastre în Hallstatt B și C și o dovadă despre legăturile strînse care au existat între Transilvania și nordul Europei, legături pe care le accentuează F. Tompa în studiul său despre comerțul aurului « preistoric » ⁴.

A treia și cea mai importantă categorie au format-o *brățările* de aur. Am deosebit în această categorie mai multe tipuri principale. Am văzut că tezaurul de la Firiteaz cuprinde trei din aceste tipuri: brățara simplă cu secțiunea cuadrangulă, brățara cu cîte o singură spirală la fiecare capăt și brățara cu cîte două spirale la fiecare capăt. Toate trei își au corespondentele lor în perioada mijlocie a bronzului central european.

¹ M. Roska, op. cit., p. 79.

² M. Ebert, Reallex. der Vorgeschichte, IV, 2, p. 388.

³ I. Nestor, op. cit., p. 121.

⁴ « Arch. Ért. », 1937, p. 49—56.

Primele două tipuri se regăsesc aproape identice în bronz în această epocă. Totuși, găsim o brățară cu cîte două spirale la fiecare capăt, semănînd ca formă cu cele cu capete unispiralice de la Firiteaz în tezaurul de la Fokoru, iar în tezaurul de la Michalkow, găsim chiar brățara cu capete bispiralice, deși, după cît se pare, într-o formă degenerată. Vedem dar că nimic nu ne permite să datăm tipurile de la Firiteaz într-o anumită perioadă a bronzului sau a Hallstatt-ului. Totuși, credem, că, avînd în vedere faptul că anumite forme se mențin în cursul mai multor perioade și că brățara cu secțiunea cuadrangulară, făcută din bronz, apare la noi de obicei în depozitele de la începutul Hallstatt-ului, putem considera tezaurul de la Firiteaz ca aparținînd acestei perioade. O indicație în plus pentru această ipoteză o formează și felul ornamentelor în «căpriori», aranjate în grupuri, de pe unele din brățările cu capete bispiralice, ornament care apare și pe brățările de bronz de la începutul epocii noastre hallstattiene.

Pentru datarea brățărilor cu capete bispiralice de tip Acîș-Săcueni, ne-am bazat pe faptul că pe teritoriul R. P. Ungară, la Hajduszoboszló, la Biharkeresztes și la Ófehértó, aceste brățări au fost găsite împreună cu alte tipuri de brățări, care apar de obicei în depozitele de la începutul Hallstatt-ului.

O problemă încă puțin lămurită din punct de vedere cronologic o formează și brățările cu capete semilunare de tip Biia-Pipea. Am considerat brățara de la Bellye, contrar părerii generale, ca o formă mai veche a acestui tip, socotind că ea reamintește încă, prin trupu ei lat și profilat, brățări de bronz din bronzul mijlociu, cum ar fi, de pildă, unele din tumulii Boemiei de sud și de vest ¹. Capetele foarte încovoiate ale brățării de la Bellye ar fi în acest caz o reminiscență a spiralelor duble de la capetele unora din brățări. În ceea ce privește brățara din colecția Kárász, cea de la Pipea și cea de la Biia, am văzut că ele au un element ornamental comun. Acest element este rîndul de semicercuri avînd cîte un cerculeț pe fiecare vîrf. El apare pe corpul brățării de la Pipea, pe corpul și pe capetele celei din colecția Kárász și într-o formă unghiulară tot pe capetele brățării de la Biia. Pe corpul brățării din colecția Kárász, două rînduri de semicercuri sînt așezate față în față, iar cerculețele de la vîrfuri sînt puțin distanțate.

Căutînd acest ornament, analog sau foarte înrudit, am văzut că el apare în regiunile noastre pe ceramică sau pe obiecte de bronz în perioada mijlocie a bronzului și poate fi urmărit pînă în epoca hallstattiană. Uneori, ornamentul nostru este compus din rînduri de semicercuri unite, fără cerculețe pe vîrf, alteori au acest cerculeț sau un punct pe fiecare vîrf, iar alteori au cerculețul la mijlocul semicercului, acest cerculeț fiind așezat cîteodată în fața vîrfurilor semicercurilor din față.

În unele cazuri găsim aceste semicercuri avînd chiar două sau trei puncte pe vîrfuri, ca de pildă pe o secure de luptă din bronzul mijlociu, găsită la Someșeni (Cluj) ².

În afară de analogiile citate mai sus, putem menționa, pentru prima perioadă a epocii hallstattiene, ornamentul în semicercuri, avînd deasupra lor un rînd întreg de puncte, pe lama unui cuțit de bronz din depozitul de la Tăuteu ³. Într-un singur caz găsim rîndul de semicercuri chiar și pe un celt de bronz, în depozitul de la Kajnyikfalva în Bihor ⁴. Aceleași semicercuri le găsim pe obiecte de bronz de la Komjánh (Liptó) ⁵, pe corpul unei fibule de la Bodrogkeresztúr (Zemplén) ⁶, pe discul de la mînerul unei spade ⁷, pe o fibulă de la Kurd (Tolna) ⁸ etc.

¹ J. Schráníl, op. cit., pl. 25, 1, 6, 8.

² I. Nestor, «Marburger Studien», 1938, pl. 71.

³ «Dacia», 1935—36, V—VI, p. 228, fig. 3, 1.

⁴ J. Hampel, op. cit., pl. 206, 13.

⁵ Ibid., pl. 66, 1, 2; 120, 23; 121, 2, 3.

⁶ Ibid., pl. 96, 7.

⁷ Ibid., pl. 198, jos.

⁸ Ibid., pl. 213, 31.

Pe același tip de fibulă « cu scut » găsim semicercurile cu punct pe vîrfuri în marele depozit de la Gușterița ¹ sau la Lhota Zaborna lângă Dobris, în Boemia, aparținînd sfîrșitului epocii bronzului ².

Vedem, așadar, că ornamentele de pe brățărilor de aur cu capete semilunare se regăsesc pe o arie destul de mare, începînd din perioada mijlocie a bronzului și pînă în epoca hallstattiană. Găsim rîndurile de semicercuri chiar și pe brățara de aur cu capete bispiralice de la Kyritz ³ în Brandenburg, iar mai departe în nord, ușor modificate, pe vâscioarele de atîrnat din perioadele Montelius V și VI ⁴.

În consecință, credem că nu este nici un motiv să datăm brățărilor de aur de tip Biia-Pipea în epoca La Tène și nici chiar la începutul acestei epoci. Ele pot fi foarte bine datate în epoca hallstattiană, fără a putea preciza însă în care perioadă. Poate că o analiză mult mai amănunțită decît am făcut-o noi a acestor forme și motive ornamentale ne-ar duce la rezultate mai precise. Totuși, credem că brățărilor noastre nu trebuie plasate mai tîrziu de perioadele B și C ale epocii hallstattiene.

L. Márton ⁵ amintește că la Tîrgu Mureș s-ar fi găsit împreună cu o brățară cu capete de taur și o brățară cu capete semilunare mai « simplă ». Din nenorocire, nu știm dacă această brățară aparținea tipului Biia-Pipea sau tipului Boarta. Totuși, faptul că cele două brățări s-au găsit împreună ar constitui un ușor indiciu cronologic: anume, dacă admitem legăturile ce se fac între brățărilor cu capete de taur și așa-numiții idoli lunari de tip Kalenderberg sau Statzendorf-Gemeinlebarn, ele nu pot fi datate decît în Hallstatt B, sau cel mai tîrziu, C ⁶.

Afară de aceasta, trebuie să menționăm și legătura care s-a făcut între brățărilor de aur cu capete de animal din Transilvania și colierul de argint de la Trichtingen, în Württemberg. O ușoară înrudire între aceste podoabe este de netăgăduit și credem că ea există și între brățărilor de tip Biia-Pipea și cele cu capete de animal. În acest caz, colierul de la Trichtingen ⁷, datat în La Tène-ul timpuriu, nu poate fi decît o formă derivată din brățărilor noastre de aur. Chiar faptul că el este făcut din argint este un indiciu că trebuie să fie mai nou decît brățărilor de aur, căci nu putem presupune că obiecte de argint, înrudite stilistic cu obiecte de aur, să nu fie mai noi decît acestea.

În ceea ce privește brățărilor cu capete semilunare de tip Boarta-Dálj, V. Pârvan ⁸ și I. Nestor ⁹ au fără îndoială dreptate cînd consideră acest tip ca ultimul în evoluția brățărilor de aur cu capete spiralice sau semilunare. Dálj se datează în primele timpuri ale epocii La Tène prin fibula de bronz menționată de I. Nestor ¹⁰, iar tezaurul de la Boarta ar putea fi coborît și el pînă în această vreme. În acest sens, amintim că într-o descoperire din La Tène II, făcută la Curtuișeni, în nord-vestul Transilvaniei, s-au găsit și trei nasturi de bronz în felul celui de aur de la Boarta, dar mai mari și avînd pe partea inferioară urma unei urechiușe de fier ¹¹.

De altfel, formele brățărilor de aur cu capete semilunare evoluează și se transformă. Un exemplar bogat împodobit, la care capetele sînt transformate într-un fel de palmete, s-a găsit la Aliseda (prov. Cáceres) în Spania, pîrînd a fi de origine orientală, poate feniciană. El este datat în secolul al VI-lea î. e. n. ¹². Este greu să ne pronunțăm

¹ În Muzeul Sibiu. Vezi K. Horedt, « Mitteil. aus dem Brukenthalischen Museum », Sibiu, 1947, XII, fig. 1.

² J. Schráníl, op. cit., pl. 33, nr. 36.

³ L. Lindenschmidt, *Altertümer unserer heidnischen Vorzeit*, I, fasc. V, pl. 4, nr. 6.

⁴ Ibid., II, fasc. IX, pl. 1, 1, 2 și 3.

⁵ L. Márton, op. cit., p. 91.

⁶ R. Pittioni, *Urgeschichte*, Leipzig-Wien, 1937, p. 178—179.

⁷ F. A. van Scheltema, *Die Kunst unserer Vorzeit*, Leipzig, 1936, pl. 33, 2.

⁸ V. Pârvan, op. cit., p. 339.

⁹ I. Nestor, « *Eurasia Septentrionalis Antiqua* », 1934, IX, p. 181.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Vezi M. Roska, op. cit., p. 80, fig. 97, 1—3; « *Közlemények* », Cluj, 1942, II, 2, p. 37, fig. 3, 1—3.

¹² M. Ebert, *Reallex. der Vorgeschichte*, I, pl. 27, a.

dacă a existat vreo legătură între această brățară și brățărilor noastre, dar faptul este posibil, așa după cum este posibil să fi existat o legătură și între acestea și o brățară mult mai veche, cu capete semilunare împreunate și avînd la mijloc o rozetă, găsită în al patrulea mormînt «cu groapă simplă» de la Micena ¹.

Trecînd la brățărilor cu cap de taur, amintim asemănarea lor, remarcată de F. Tompa, cu brățărilor de tip Acîș-Săcueni și, în speță, cu exemplarul de la Biharkeresztes ².

În ceea ce privește brățărilor de la Șona și Recaș, nu am citat decît cîteva exemplare asemănătoare. La acestea se mai pot adăuga alte brățări de bronz găsite în Transilvania: cîteva la Dragomirești, în Maramureș ³; altele la Uriul de Sus ⁴; altele la Leleiu ⁵ la Șieu ⁶ etc.

Trecem mai repede peste celelalte tipuri de brățări de aur găsite în Transilvania. Oprindu-ne un moment la podoabele făcute din sîrmă de aur, în felul celor de la Cărați, cităm două descoperiri făcute pe teritoriul R. P. Ungară, în care găsim aceste podoabe. Una este cea de la Békésszentandrás ⁷, iar cealaltă cea de la Bodrogszadány ⁸. Aceasta din urmă s-a găsit într-o situlă de bronz, din care nu s-a păstrat decît un fragment. Pe baza acestui fragment de vas, F. Tompa datează descoperirea în jurul anilor 800 î. e. n. În general, F. Tompa crede că atît podoabele de sîrmă de aur, cît și inelele cu secțiune cuadrangulată trebuie datate în prima și a doua perioadă a epocii hallstattiene ⁹.

Au urmat apoi în expunerea noastră vasele de aur, asupra cărora nu mai insistăm, și la urmă, diferitele descoperiri greu de identificat.

Într-o lucrare citată mai sus, A. Mozsolics ¹⁰, pornind de la un grup de obiecte de aur vechi hallstattiene, descoperite în vestul teritoriului R. P. Ungară, dă sugestii importante și în ceea ce privește unele descoperiri din Transilvania. Astfel, autoarea datează tezaurul de la Țufalău în perioada mijlocie a epocii bronzului, bazîndu-se pentru aceasta în primul rînd, după cum am amintit mai sus, pe analogia uneia dintre securile de aur de la Țufalău și anume a celei cu spinarea arcuită și prelungită, cu una dintre securile de luptă de la Apa, care a fost datată în bronzul mijlociu. Credem că autoarea are dreptate în această nouă datare a celebrului tezaur de aur. În sprijinul acestei datări aducem și faptul că falerile cele mici de la Țufalău sînt aproape identice cu aceea de la Pecica, iar cele mari, după cum bine observă A. Mozsolics, sînt înrudite stilistic cu cele de la Săcueni și Vârșand, aceasta din urmă fiind datată de noi tot în bronzul mijlociu. Chiar și faptul că, după cît se pare, tezaurul de la Țufalău conținea și inele de bucle, pledează pentru această datare, întrucît podoabele amintite sînt fără nici o îndoială, mai frecvente în această perioadă decît la sfîrșitul epocii bronzului. A. Mozsolics insistă iarăși, cu drept cuvînt, asupra influenței miceniene în arta aurului din regiunile noastre, spunînd că tezaurul de aur de la Țufalău și depozitul de bronzuri de la Apa trebuie să fie contemporane cu mormintele «cu groapă simplă» de la Micena ¹¹.

Într-un studiu mai recent, A. Mozsolics ¹² spune din nou că tezaurul de aur de la Țufalău trebuie datat în perioada Tószeg C a epocii bronzului Ungar și că această perioadă este încă în parte contemporană cu perioada B a lui P. Reinecke.

¹ G. Karo, op. cit., pl. 42.

² F. Tompa, «24/25 Ber. d. röm.-germ. Komm.», 1934—1935, p. 107.

³ M. Roska, op. cit., fig. 71, 6—8.

⁴ Ibid., fig. 107, 10—15.

⁵ Ibid., fig. 170.

⁶ «Dacia», 1937—1940, VII—VIII, p. 146, fig. 1, 4—5.

⁷ «Arch. Ért.», 1937, p. 55, fig. 24.

⁸ Ibid., p. 54.

⁹ Ibid., p. 55.

¹⁰ A. Mozsolics, op. cit. Unele concluzii la care am ajuns independent și care se apropie de cele ale autoarei, sînt, atunci cînd nu cităm pe autoare, redactate încă în 1948.

¹¹ A. Mozsolics, op. cit., p. 19 și urm. Menționăm că autoarea crede că falerile de tipul celor de la Țufalău se aplicau pe bronz sau pe os (p. 23).

¹² «Acta Archaeol.», Budapesta, 1952, II, fasc. 1—3, p. 62.

Continuându-și considerațiile asupra unor tezaure de aur, autoarea amintește că, atît tezaurul de la Țufalău, cît și cel de la Șmig, au conținut, pe lîngă diferite obiecte de aur, și aur brut. Aceasta constituie o dovadă că obiectele de aur se lucrau pe loc ¹.

În ceea ce privește spirala de la Cărani, A. Mozsolics o aseamănă cu o spirală de la Ógyalla (Komárom) și derivă aceste podoabe din cunoscutele inele spiralice de la începutul epocii bronzului (Noppenringe), cu care prezintă într-adevăr o vădită asemănare ².

Inelele deschise, cu secțiune cuadrangulată, A. Mozsolics le cuprinde în cercul fibulelor «cu posamenterie» ³ și înclină să le considere monede anulare ⁴. În același cerc intră și brățările de aur cu capete spiralice de tip Firiteaz, care se găsesc de obicei împreună cu inelele amintite. Cele de tip Săcueni par a fi ceva mai noi. În general, se pare că toate aceste tezaure pot fi datate în perioada B a epocii hallstattiene ⁵.

★

Vorbind despre arta aurului în regiunile noastre, V. Pârvan spune următoarele: «Prin urmare, între sec. IX și VII î.e.n. înainte de venirea în masă a scythilor în Carpați și la Dunăre, geții dezvoltau aici o artă proprie a aurului, ale cărei produse umpleau tot centrul și nordul Europei, concurînd cu arta etruscă a bronzului și argintului» ⁶.

Iar mai departe, vorbind despre dispariția aurului în epoca La Tène, tot V. Pârvan spune: «Ceea ce însă trebuie să mire mai mult ca lipsa chihlimbarului e lipsa aurului în La Tène-ul getic. Dacia, țara aurului, cu nenumăratele ei comori și depozite de obiecte de aur din bronzul IV și chiar din Hallstatt, cu o artă particulară a aurului, ridicată între anii 1200 și 700 î.e.n. la o rară perfecție tehnică și distincție stilistică, este în La Tène cel mult bogată în argint» ⁷.

Considerațiile lui V. Pârvan sînt, fără îndoială, juste, chiar dacă trebuie să întindem datele fixate de el în timp atît în sus cît și în jos. Într-adevăr, am văzut — și ne referim aici numai la Transilvania — că găsim un obiect de aur încă în epoca eneolitică, la Ariușd, unde găsim apoi un alt obiect la începutul epocii bronzului. Tot la începutul acestei epoci apar plăcile ornamentale de la Beba Veche, butonul de aur de la Pecica-Rovine și, probabil, și o parte din inelele de bucle. În perioada mijlocie a bronzului intră, fără îndoială, o altă parte a acestor inele, apoi conurile și discul de aur de la Pecica-Rovine, uimitorul tezaur de la Țufalău și falerele de aur.

În ceea ce privește limita de jos a perioadei fixate de V. Pârvan pentru dezvoltarea artei aurului în Dacia, ea trece fără îndoială prin toate perioadele hallstattiene și poate fi coborîtă cu tezaurul de la Boarta poate pînă în primele timpuri ale La Tène-ului, iar cu brățările de la Totești și cu fibula de la Remetea, pînă spre sfîrșitul acestei epoci. Fără îndoială, în aceste vremuri arta aurului este pe cale de dispariție. Ea se manifestă încă pe unele obiecte de argint geto-dace, ca de exemplu marile brățări spiralice care au capetele aurite.

Marea masă a obiectelor de aur din Transilvania intră însă fără îndoială în perioadele hallstattiene ale cronologiei lui P. Reinecke. În perioada A se pot plasa probabil brățările de tip Cetea, numeroasele inele de același tip, brățările și inelele crestate, inelele de la Brăduț, Tăuteu și Apoldul de Sus etc. Se pare că și brățările cu capete spiralice de la Firiteaz și Oradea, sau cele de tip Acîș-Săcueni intră în parte în această perioadă, în parte în perioada B.

¹ A. Mozsolics, op. cit., p. 29.

² Ibid. p. 15 și 32.

³ Ibid., p. 29.

⁴ Ibid., p. 31.

⁵ Ibid., p. 32 și urm. Dacă acceptăm părerea lui I. A. Elnițki că cimrierii nu au ajuns niciodată în ținuturile noastre, denumirea de cerc thraco-cimmerian trebuie reconsiderată («Vestnik drevnei istorii», 1949, nr. 3, p. 14—27).

⁶ V. Pârvan, op. cit., p. 341—342.

⁷ Ibid., p. 558—559.

În sfîrșit, o mare parte a descoperirilor, brățări cu capete de taur, cu capete semilunare, vase de aur etc. și în general toate descoperirile înglobate în cercul așa-numit « thraco-cimmerian » al lui P. Reinecke, trebuie datate în perioada B și C a epocii hallstattiene¹. Legătura în timp între acestea și rarele obiecte de aur din epoca La Tène este făcută prin brățările-inele de bucle cu capete conice din mormintele perioadei « scitice ».

După cum am văzut pînă aici și atît cît ne putem da seama din datele pe care ni le dă M. Roska în repertoriul său, se pare că partea cea mai mare a lucrurilor de aur « preistorice », găsite în Transilvania, aparține epocii bronzului, respectiv primei epoci a fierului. S-ar putea ca unele din aceste descoperiri să aparțină unor epoci mai noi, totuși, acest lucru nu poate fi afirmat fără o prealabilă examinare a obiectelor. În afară de inelele de la Aiud și Blaj și de brățările de la Totești, pe care le-am menționat mai sus, într-un singur caz informațiile literare par a permite așezarea descoperirii în perioada mijlocie sau tîrzie a epocii La Tène: în anul 1836, s-au găsit la nord de comuna Chitid din Reg. Hunedoara, mici « bare » de aur împreună cu tetradrahme. Nu știm despre ce fel de tetradrahme este vorba, dar dacă ele într-adevăr au fost găsite cu lucrurile de aur, ar permite datarea acestora.

În linii mari putem spune, fără a greși prea mult, că începînd din secolul al V-lea și pînă în epoca stăpînirii romane, nu avem în Transilvania decît foarte puține descoperiri de obiecte de aur. Dar nu numai în această epocă lipsesc lucrurile de aur, ci și în perioada premergătoare, scitică. Chiar dacă unele lucruri pot fi datate pînă în secolul al V-lea ele nu pot fi atribuite în nici un caz sciților.

Cum se potrivește deci această lipsă a aurului în mormintele scitice din Transilvania cu cunoascuta frază a lui Herodot (IV, 104) despre agatirșii cei gingași, care poartă mai ales lucruri de aur și cum se potrivește cu extraordinara bogăție în aur a mormintelor scitice de pe teritoriul U.R.S.S., din cunoscutele *curgane* sau movile funerare?

Răspîndite în mai multe regiuni geografice, aceste movile au diferite dimensiuni, unele uriașe, cuprinzînd toate morminte ale șefilor tribali sau ale războinicilor sciți, îngropați uneori împreună cu servitorii, femeile și caii lor, morminte care deși au fost jefuite în parte încă din antichitate — unele la cîteva zile chiar după înălțarea movilelor — au furnizat totuși nenumărate obiecte de aur.

Herodot, descriînd într-un pasaj din « Istoriile » sale (IV,71) obiceiurile cu care își îngropau sciții « prinții », spune că aceste morminte sînt situate în părțile gherilor, acolo unde riul Nipru devine navigabil.

Ar reieși din acest pasaj că sciții își îngropau conducătorii în regiunea Niprului, de unde, probabil, porniseră spre vest. Evident, dintre cele nouă grupuri de *curgane* scitice de pe teritoriul U.R.S.S., cele de la Nipru și din Crimeea ar fi cele mai apropiate de Transilvania. Dacă acceptăm această povestire a lui Herodot ca document istoric, ea ar explica, în parte, lipsa obiectelor de aur în mormintele scitice din Transilvania. Totuși, ele există în mormintele scitice de pe teritoriul R.P.Ungară. N. Fettich, în repertoriul său asupra monumentelor scitice din vechea Ungarie, publicat în cartea lui M. Rostovțev², menționează și lucrurile de aur găsite în diferitele morminte. Fără a fi prea valoroase, ele sînt destul de numeroase: la Pilin (Nograd), Hatvan-Boldog (Pest), Csanytelek (Csongrad), Gyöngyös (Heves), Halász (Szabolcs), Muhipusztá (Borsod), Tápiószentmárton (Pest), Zöldhalompusztá (Borsod), Györszemere (Györ), Kisköszeg (Baranya), Velemszentvid (Vas), în « comitatul » Neutra (fără loc de descoperire). Numai despre două din aceste descoperiri știm că au fost găsite în *curgane*: cea de la

¹ Obiecte aparținînd acestui grup pot fi datate și în Hallstatt B, vezi « Wiener Prähist. Ztschr. », 1940, p. 7-32.

² M. Rostowzew, *Skythien und der Bosphorus*, Berlin, 1931.

Gyoma și cea de la Zöldhalompusztá. Aceasta din urmă conține, ca și descoperirea de la Tápíosztmárton, câte un cerb de aur lucrat în stilul zoomorf, caracteristic sciților din Rusia de sud și pe care îl găsim reprezentat și mai departe, spre vest, de pildă în cunoscutul tezaur de la Vetttersfelde (Brandenburg).

Iată deci că explicația pe care credeam că am găsit-o în pasajul lui Herodot nu este suficientă, chiar dacă poate fi în parte verosimilă. Ea trebuie căutată în alte cauze și, în primul rând, în lipsa cercetărilor. Nu s-au săpat decît prea puțini tumuli în Transilvania. La aceasta ni se poate pune întrebarea: există tumuli funerari sau curgane, pentru ca să le păstrăm termenul consacrat, în Transilvania? Fără îndoială că printre sutele de movile, care așteaptă cazmaua arheologului pentru ca să-și dezvăluie secretul, trebuie să fie și morminte scitice.

Afară de aceste considerații, se știe că sciții nu au reprezentat în Transilvania decît o minoritate, care a fost repede absorbită de populația locală. Această enclavă scitică — fie că a pierdut legătura cu regiunile de unde a plecat, fie că, dimpotrivă, membrii ei se considerau într-un fel de colonie, pe care o părăseau mai curînd sau mai tîrziu, întorcîndu-se în vechea lor patrie — pierduse legătura cu orașele grecești de pe malul Mării Negre, care au influențat atît de mult întreaga civilizație scitică. Ajunși în Transilvania în secolul al VI-lea sciții de aici nu avuseseră timp să primească influența elenă într-o măsură atît de mare ca frații lor din Rusia de sud, rămași cîteva secole în contact atît de strîns cu coloniștii greci.

Chiar dacă stilul zoomorf scitic este de origine orientală, nu este mai puțin adevărat că el a fost puternic influențat de arta grecească a orașelor din nordul Mării Negre. Mai mult, chiar dacă erau de stil scitic, multe obiecte erau lucrate de meșterii greci. Aceasta ar explica și faptul că în Muntenia s-a găsit frumosul coif de aur de la Poiana-Prahova, că Dobrogea ne-a dat descoperirea de la Hagighiol, Oltenia ne-a dat descoperirea de la Brădești, Craiova și Poroina, în Muntenia s-au găsit cazanul de la Scorțaru și ligheanul de bronz de la Bălănoaia, iar regiunile apropiate de orașele grecești au stat neconținut sub influența grecească, în timp ce mormintele scitice din Transilvania nu ne-au dat nici un obiect curat grecesc și cu atît mai puțin ceramică grecească, atît de importantă din punct de vedere al datării descoperirilor.

Dar mai este un fapt foarte important, care nu știm dacă a fost suficient accentuat și care explică și el lipsa lucrurilor de stil greco-iranian în mormintele scitice din Transilvania. În secolul al IV-lea sau al III-lea î.e.n. nu mai există sciți în Transilvania, fie că au fost absorbiți de populația băștinașă, fie că au pierit sub loviturile celților și astfel ei nu au avut la dispoziție încă două sau trei secole pentru ca să-și răspîndească civilizația așa cum au putut să o facă pe teritoriul U.R.S.S., unde o mare parte a curganelor datează din secolele IV și III î.e.n.

Este adevărat că și în U.R.S.S. există deosebiri în ceea ce privește construcția curganelor și felul înmormîntării; totuși s-au găsit lucruri de aur în toate grupurile, chiar și în grupul Volga-Ural, destul de îndepărtat de litoralul Mării Negre. Multe dintre obiectele care formează inventarul mormintelor din U.R.S.S., ca de pildă vîrfurile de săgeți de bronz și vîrfurile de baldachin, s-au descoperit și în Transilvania, în împrejurări necunoscute. Putem presupune că ele provin tot din morminte distruse, despre care nu ne-au rămas informații. Să fi conținut aceste morminte și lucruri de aur? Este foarte posibil, iar dispariția lor este ușor de explicat.

În concluzie, putem spune următoarele: nu avem lucruri de aur în mormintele scitice din Transilvania, dar nu este exclus ca ele să fi existat și este foarte posibil să se mai descopere de aici înainte. Totuși, avînd în vedere bogăția în aur a provinciei și mulțimea descoperirilor din perioadele precedente, această lipsă rămîne un fapt destul de curios și greu de explicat. O ultimă ipoteză despre dispariția aurului în epoca scitică

ne-o dă V. Pârvan¹, care crede că agatirșii bogați în aur ai lui Herodot și-au însușit aurul dacic și în acest caz este probabil, adăugăm noi, că l-au trimis în vechea lor patrie.

Dar să trecem acum la epoca La Tène propriu-zisă a Transilvaniei, adică la primele patru secole dinaintea erei noastre și la o parte a secolului I din era noastră. În această perioadă, lipsa descoperirilor de aur este și mai evidentă. Ele lipsesc în prima parte a acestei epoci caracterizată prin prezența celților, în Transilvania — și totuși, celții erau iubitori de podoabe de aur, deși nu în măsura sciților — și lipsesc și în partea a doua, când dacii își organizează puternicul lor regat, care va fi distrus de Traian. Chiar dacă unele din descoperiri, pe care nu le-am putut identifica, ar putea fi atribuite epocii La Tène, ele nu pot fi decât cu totul neînsemnate și necaracteristice.

V. Pârvan a văzut această lipsă și a căutat să și-o explice. Pentru o mai ușoară înțelegere a problemei ne permitem să repetăm câteva pasaje din «Getica», în care se spun următoarele: «Ceea ce însă trebuie să mire mai mult ca lipsa chihlimbarului e lipsa aurului în La Tène-ul getic. Dacia, țara aurului, cu nenumăratele ei comori și depozite de obiecte de aur din bronzul IV și chiar din Hallstatt, cu o artă particulară a aurului, ridicată între anii 1200 și 700 î.e.n. la o rară perfecție tehnică și distincție stilistică, este în La Tène cel mult bogată în argint».

Iar ceva mai departe: «Și în vreme ce Ungaria propriu-zisă, ori Boemia cunoșteau încă din belșug aurul, iar la Herczeg-Marok, în Baranya, s-au găsit podoabe de aur de stil central și vest european celtic, Dacia face corp cu regiunea illyrică și est-alpină în precumpănirea absolută a argintului asupra aurului»².

Fără îndoială că există numeroase elemente ilirice în arheologia comunei primitive a Transilvaniei, elemente care nu au fost încă suficient studiate, dar influența ilirică asupra artei dacice a argintului din Transilvania nu este totuși hotărâtoare.

Această artă a argintului, sau acest stil dacic în arta argintului, dacă îl putem numi așa, deoarece nu este vorba de un stil pur, ci de diferite influențe, care se caută și se împreună, a stat, după cum a remarcat de altfel V. Pârvan, sub înrîurirea elementelor vechi locale, a celor celtice, grecești și orientale. Afară de aceasta, arta argintului în Dacia și în deosebi în Transilvania, apare destul de târziu. Tezaurile de argint datează din secolul al II-lea, în cel mai bun caz, și, în cea mai mare parte din secolul I dinaintea erei noastre și din era noastră.

Vorbind despre aceste tezauri, V. Pârvan spune următoarele:

«G. Tégylás (AÉ. XII, 1892, p. 408 și urm.) încercînd să-și lămurească geneza tezaurilor de argint dace, face observația că ele încep la noi o dată cu pătrunderea în masă a monetelor de argint din miazăzi, în sec. IV moneta anulară de aur e înlocuită cu cea thasiană de argint (tetradrahma); apoi din sec. al III-lea î.e.n. încoace se introduc pe rînd: monetele de argint macedonene, monetele apolloniate și dyrrachice, denarii republicani romani, monetele diferitelor orașe grecești sudice, și chiar ale orașelor sud-italice și putea să adauge — spune V. Pârvan — în număr tot așa de mare, vin monetele celtice de argint. Deci o profuziune de material, destul de rar în Dacia, în orice caz mai greu de extras ca aurul, care se găsea în nisipurile rîurilor în stare nativă și nu avea decât a fi spălat și ales. Este o explicație folositoare pentru partea materială a chestiunii, dar care lasă și mai departe în întuneric problema nașterii noului stil dacic»³.

Chiar dacă admitem că diferitele inele sau verigi de aur au jucat rolul pe care îl vor avea mai târziu monedele, ele nu pot fi coborîte în nici un caz pînă în secolul al IV-lea. În ceea ce privește explicația lui Tégylás asupra provenienței argintului brut, ea

¹ V. Pârvan, op. cit., p. 597.

² Ibid., p. 558—559.

³ Ibid., p. 560.

poate fi în parte valabilă. Ne gândim însă că el ar putea fi datorit în primul rînd monezelor așa-zise celtice sau dacice, care fiind scoase cu încetul din circulație de către monedele romane, vor fi topite și transformate în podoabe¹. Aceasta ar explica și faptul de ce apar tezaurele de argint atît de tîrziu.

În ceea ce privește, în al treilea rînd, geneza noului stil dacic al argintului, trebuie să ținem seama că acest metal devine din ce în ce mai frecvent. El apare atît în tezaurele thraco-grecești de pe teritoriul R.P.Bulgaria, cît și în mormintele scitice din U.R.S.S., unde este găsit tot mai mult împreună cu podoabele de aur, pentru ca să devină și mai frecvent în perioada sarmată. A fost suficient să existe materialul brut, pentru ca să se nască în Dacia arta argintului, pentru al cărei stil existau dinainte diferitele elemente care îl vor compune.

Am văzut dar că pe măsură ce ne apropiem de vremea cuceririi romane, aurul dispare din ce în ce mai mult din Transilvania și totuși Traian — și aici ne întoarcem la punctul de la care am plecat — va găsi uriașă cantitate pe care o va lua ca pradă și care va servi la redresarea financiară a imperiului roman.

Întrebarea care ni se pune este: cum se explică acest fapt, această nepotrivire între datele arheologice și informațiile istorice?

V. Pârvan, care a remarcat această contradicție, găsește explicația care nu ne mulțumește însă pe deplin. După el: «Dacii strînseseră încă de pe vremea lui Burebista uriașe cantități de metal prețios prin războaiele de cucerire, în special împotriva celților, mari iubitori de podoabe de aur și argint, și prin oficiul de mercenari pe care-l făceau în slujba diferiților regi din S (cf. mai sus, p. 84, nr.1) ei de asemenea adunaseră mari cantități de aur și argint atît în monede, cît mai ales în podoabe începînd încă din sec. V î.e.n. (primele știri la Thukydides, privitoare la geții *ἱπποτοξόται*, cf. mai sus p. 149 și nota 2; cf. p. 143); dar mai cu seamă în sec. II și I. î.e.n. Marile tezaure monetare descoperite în zilele noastre în Dacia cuprind mai ales *lysimachi* și *kosoni* de aur: adică sau pradă din sec. III î.e.n. sau plată și pradă din a. 42. î.e.n. și cei următori (vremea lui Cotiso și Dicomes)»².

Teoria lui V. Pârvan despre prada de război pare mai mult sau mai puțin verosimilă. Totuși, nu vedem de la cine puteau să ia acest aur; în nici un caz de la celți, pe care i-am văzut că nu prea stăteau strălucit din acest punct de vedere în regiunile noastre și nici de la sciți, care erau și ei săraci în aur, contrar știrii lui Herodot. Afară de aceasta, nici tezaurele de monede de aur nu sînt chiar atît de numeroase, mai ales în raport cu cele de argint. Este posibil și chiar probabil ca dacii să fi făcut multe capturi în numeroasele lor incursiuni pe care le vor face mai tîrziu în sudul Dunării, dar la acestea participau în primul rînd geții din cîmpia munteană și numai în al doilea rînd dacii din munții Transilvaniei.

O altă întrebare care ni se pune este dacă este posibilă o atît de mare îngrămădire de aur ca aceea pe care a capturat-o Traian chiar după revizuirea părerii lui Lydus? Fără îndoială, lucrul este posibil și tot V. Pârvan spune³ că acest tezaur era egal cu cel luat de Lucullus după înfrîngerea lui Mithradates, egal cu tezaurul tectosagic capturat de Q. Servilius Caepio și mult inferior cantităților de aur și argint aduse de Pompeius din Orient. Există în istorie numeroase exemple de mari acumulări de obiecte de preț. Ne gândim printre altele și la cantitățile uriașe de aur pe care cuceritorii spanioli le-au găsit în Mexic și Peru.

¹ Se pare însă că podoabele au fost făcute dintr-un argint mai fin decît în general monedele, vezi N. Fettiçh, «Acta Archaeol.», III, Budapesta, 1953, p. 173. Acest lucru trebuie verificat în mai multe cazuri.

² V. Pârvan, op. cit., p. 595—596.

³ V. Pârvan, p. 595.

La toate aceste considerente și la numeroasele ipoteze pe care le-am arătat în cursul acestei rapide expunerii, ne îngăduim să mai adăugăm una. Se știe că, după cucerirea Daciei, minele de aur din această provincie au trecut direct în proprietatea împăratului¹. Se poate presupune că înainte de cucerire ele formau proprietatea regelui dac. Amintind aceasta, ni se oferă încă o posibilitate de a ne explica lipsa aurului în descoperirile arheologice ale epocii La Tène și, în același timp bogata pradă de război luată de Traian de la daci. Într-adevăr, dacă presupunem că minele și nu numai minele, ci producția auriferă din Dacia constituia un fel de monopol regal, atunci găsim o ipoteză, care să împace atât datele arheologice, cât și informațiile istorice. După această ipoteză, aurul intra în întregime în tezaurul regal — să se țină cont și de ospățul oferit de Dromihete, care dispunea de tot felul de obiecte de preț dar nu le întrebuința decât la anumite ocazii — el fiind, ca să întrebuințăm termeni tehnici moderni, retras din circulație și formînd un fel de tezaur, cum ar fi în zilele noastre aurul băncilor de stat.

Cu aceasta, am ajuns la sfîrșitul expunerii noastre. Ne dăm seama că subiectul pe care l-am tratat este prea vast pentru a putea fi epuizat într-o lucrare de proporții atât de reduse. Astfel, de sigur, multe laturi ale problemei nu au fost atinse sau nu au fost aprofundate.

Înainte de a termina se impune însă, să spunem cîteva cuvinte despre semnificația socială pe care o au în interpretarea istoriei noastre străvechi aceste numeroase descoperiri de obiecte și de trezore de aur.

Am văzut că primele obiecte de aur care apar în Transilvania sînt inelele de bucle, podoabe de sigur încă modeste, dar care arată totuși o bunăstare a celor care le purtau. Ele apar cam în același timp cu primele obiecte de aramă și de bronz. Spre mijlocul epocii de bronz, în jurul anilor 1500 î.e.n., apar alte podoabe mult mai bogate, anume falerele ornamentale, care au fost asemănate cu podoabele regilor micenieni. Cam în același timp, găsim și uimitorul tezaur de la Țufalău, contemporan, sau în orice caz nu prea departe în timp de splendidele arme de bronz de la Apa, Someșeni sau Valea Chioarului. Este sigur că podoabele de aur au continuat să fie lucrate și după aceasta și că ele apar, așa cum apar și obiectele de bronz, în număr mai mare la începutul primei epoci a fierului.

Tezaurile de aur atât de bogate, precum și armele de bronz atât de frumose, care apar spre mijlocul epocii de bronz, ne arată că în societatea gentilică din acea vreme începuse să existe o acută diferențiere socială. Indivizi care reușesc să producă peste nevoile lor încep să cunoască roadele acumulării de bunuri. Șefii de triburi se îmbogățesc de pe urma războaielor, care, în epoca bronzului, devin din ce în ce mai frecvente.

«În sînul ginților, proprietatea particulară și schimbul individual duc la diferențieri după proprietate: împărțirea oamenilor liberi în bogați și săraci se alătură împărțirii în sclavi și liberi»².

«Trecerea bogățiilor în proprietatea particulară — spune mai departe V. K. Nikolski — și creșterea rapidă a acestor bogății au putut fi urmărite după inventarul găsit în diferite morminte ca, de pildă, necropola de la Maicop»³ în care s-au descoperit numeroase podoabe de aur și argint⁴.

¹ V. Christescu. *Viața economică a Daciei Romane*, Pitești, 1929, p. 23. C. Daicoviciu spune de asemenea că dreptul de exploatare aparținea regelui («Anuarul Inst. de Stud. clas.», III, p. 213). De sigur, nici această explicație nu ne mulțumește pe deplin. Bănuim și alte cauze care ar putea explica dispariția aurului în epoca La Tène, cauze pe care nu le-am aprofundat încă. Astfel, de pildă, credem că la un moment dat au apărut în lumea antică mari centre care «drenau» producția de aur din diferitele regiuni, pentru a-l transforma în podoabe ce satisfăceau trebuința de lux a proprietarilor de sclavi, proprietari care erau tocmai în această epocă — spre sfîrșitul erei vechi — în plină ascensiune, precum și pentru a bate monedă.

² V. K. Nikolski, *Copilăria omenirii*, Editura de stat pentru literatură științifică, 1952, p. 123.

³ Ibid., p. 131.

⁴ Ibid., p. 128.

O dată cu intensificarea prelucrării metalelor începe să se intensifice și exploatarea omului de către semenii săi¹. Diferitele triburi, așezate în regiuni bogate în metal sau în regiuni prin care treceau drumurile spre zăcămintele de minereu, capătă preponderanță asupra altor triburi, iar conducătorii lor devin din ce în ce mai puternici. În curînd vor începe să muncească pentru ei din ce în ce mai mulți robi sau săraci. Din cauza metodelor primitive cu care se exploatau metalele, munca în minele din antichitate era deosebit de grea. Este cunoscut pasajul din scriitorul antic Diodor din Sicilia, care spune că în mine erau întrebuițați copii, pentru ca să se poată introduce mai ușor în coridoarele înguste care se scobeau cu multă greutate.

Acumularea din ce în ce mai mare de bogații va aduce cu sine înmulțirea războaielor și faima pe care o va căpăta Transilvania în antichitate, de a fi unul din ținuturile cele mai bogate în aur, va contribui și ea la căderea Daciei sub jugul roman.

ADDENDA

Lucrarea asupra aurului din Transilvania a fost scrisă în prima sa formă în 1948. Între timp s-au adus contribuții importante la studiul problemei, datorite cercetătoarei maghiare Amalia Mozsolics. Aceste contribuții au fost citate de noi și utilizate cu excepția studiului asupra tezaurului de la Țufalău (Cófalva)² pe care nu l-am avut la dispoziție.

În cele ce urmează vom căuta să aducem unele completări mai ales asupra acestui tezaur. În primul rînd vom reproduce concluziile la care ajunge A. Mozsolics în ce privește componența tezaurului. Tezaurul de la Țufalău (astăzi Tufălău, com. Boroșneu Mare, r. Sf. Gheorghe, Reg. Autonomă Maghiară) s-a găsit în 1840. După informații mai vechi, în tezaur ar fi fost 9 securi de aur, dintre acestea însă nu s-a păstrat decît una și desenul altor trei. Se pare deci, luînd în considerare și alte informații, că în tezaur nu au fost decît patru securi. În Naturhistorisches Museum din Viena se găsesc astăzi: o secure de aur, 6 falere mici cu ornamente perlate și cîte un fragment din două falere cu ornamente spiralice. În muzeul național din Budapesta ar fi ajuns două falere cu ornamente spiralice și patru «ochiuri de lanț». Acestea din urmă nu au putut fi însă identificate. Greutatea securii păstrate e de 485,92 gr. După ce arată felul în care a fost datat tezaurul de către diferiți cercetători, Amalia Mozsolics se pronunță de la început pentru datarea lui în epoca bronzului, nu în prima epocă a fierului³.

Posibilitățile de datare a tezaurului de la Țufalău se bazează pe analiza elementelor din care e compus. Cercetătoarea maghiară analizează rînd pe rînd aceste elemente, căutînd să le încadreze în cadrul lor cronologic. Astfel sînt trecute în revistă topoarele de aramă și de bronz cu gaură de înmănușare transversală, unele avînd ceafa prelungită, din grupa cărora fac parte și topoarele de aur de la Țufalău.

Aceste topoare se datează într-o perioadă mai veche a epocii bronzului. La Tószeg, de pildă, s-a găsit în stratul B (Tompá) tiparul unui astfel de topor, iar tiparele de la Pecica provin din nivele contemporane (Tószeg C, după săpătura din 1948). Mai departe se arată înrudirea falerelor de la Țufalău cu celelalte falere de aur din Transilvania, se fac considerații asupra răspîndirii inelelor de buclă, asupra motivelor ornamentale de pe obiectele de la Țufalău etc. Nu vom insista asupra acestora deoarece

¹ Vezi și «S.C.I.V.», II, 1951, 2, p. 27 și urm.

² Mozsolics Amália, A cőfalvi (Țufalău) aranybűlet, în «Antiquitas Hungarica», III, nr. 1—2, 1949, p. 14—27.

³ În acest sens citează o părere mai veche a lui M. Roska din «Emlékkönyv a Székely Nemz. Műz. 50 éves jubil.», Sf. Gheorghe, 1929, p. 32

ne interesează în primul rînd datarea tezaurului. În linii mari această datare e justă în sensul că descoperirea e paralelizată cu descoperiri contemporane și că ea nu poate fi mai nouă decît 1200 sau 1100 î.e.n.

Faptul că în desenul care s-a păstrat despre tezaur figurează și o brățară tordată și fragmentul unei alte brățări, terminată în două spirale, o face pe autoare să dateze cel puțin momentul în care a fost îngropat tezaurul în prima epocă a fierului. Mozsolics arată în mod just că cele două obiecte ar putea data și dintr-o perioadă mai veche, înclină totuși să le dateze în epoca hallstattiană.

În ce ne privește, înclinăm mai mult să datăm întregul tezaur, inclusiv cele două piese, în perioada mijlocie a bronzului ¹. Totuși nu trebuie să lăsăm în afară de considerare și posibilitatea că cele două piese tordate ar fi mult mai noi decît restul tezaurului. Aceasta cu atît mai mult cu cît observăm aceeași trăsătură și la tezaurul de la Șmig, care conține piese din perioada de mijloc a epocii bronzului, dar după unele indicii, pe care le-am menționat mai sus, pare a fi fost îngropat mult mai tîrziu. Această asemănare între cele două tezaure se arată și în tipul inelelor de buclă, și în faptul că după unele informații, tezaurul de la Țufalău ar fi conținut o mărgea de aur și o bucată de aur brut pe care le găsim și în tezaurul de la Șmig. Se pune deci întrebarea dacă putem avea încredere în informația după care tezaurul de la Șmig a fost găsit într-un vas de bronz băgat într-unul de lut, ambele hallstattiene, și dacă se poate presupune că anumite tezaure conțin piese de vechime diferită sau dacă piesele de aspect mai vechi au continuat să fie lucrate și purtate timp de sute de ani.

În lucrarea sa cu un an mai nouă, Amalia Mozsolics se bazează în datarea tezaurului de la Țufalău în primul rînd pe toporul de bronz asemănător de la Apa ², iar în lucrarea asupra săpăturilor de la Tószeg tezaurul de la Țufalău pare a fi 'datat pe la 1400 î.e.n. ³.

Această datare ne pare mai precisă și am înclina să datăm tezaurul în linii mari în sec. XV î.e.n., așa cum am datat și tezaurul de aur de la Ostrovul Mare ⁴, ținînd seama ca și Mozsolics de influența miceniană care se arată la falerele de aur din regiunile noastre.

Depozitul de la Apa ca și tezaurul de la Țufalău și în general falerele de aur din Transilvania sînt datate de A. Mozsolics în perioada Tószeg C, deci în perioada III a bronzului ungar. Nepotrivirea între această datare și alte datări ale depozitului de la Apa, de pildă, autoarea o explică prin faptul că perioada Tószeg C corespunde încă în parte cu perioada B a lui Reinecke. Credem că depozitul de la Apa nu poate fi datat mai tîrziu decît perioada Reinecke B deoarece mai tîrziu apar alte variante ale obiectelor cunoscute (săbii, topoare de luptă etc.), și încă probabil în prima jumătate a acestei perioade.

Tot în perioada B se datează micul depozit de bronzuri de la Vărșand (a se vedea mai sus), care este probabil contemporan cu falera de aur de la Vărșand, înrudită la rîndul ei cu falerele de la Țufalău.

Datarea în perioada mijlocie a epocii bronzului a unor categorii de obiecte de aur de pe teritoriul țării noastre este astăzi în general acceptată de cercetătorii care se ocupă cu aceste probleme.

Vorbind despre falerele de aur de tip Țufalău, Vl. Milojević le datează în sec. 16—15 î.e.n. pe baza asemănării lor cu falerele din mormintele miceniene ⁵. Însuși

¹ Aceasta este de altfel și părerea lui I. Nestor, comunicată verbal.

² A. Mozsolics, *Der Goldfund von Velem-Szentvid (Prähistorica)*, Besel, 1950, p. 19—21.

³ A. Mozsolics, *Die Ausgrabungen in Tószeg im Jahre 1948*, p. 62, nota 90.

⁴ G. Severeanu, în «București, revista muzeului și pinacotecei», nr. 1—2, 1937, p. 5—19. Tezaurul a fost republicat de noi în «S.C.I.V.», nr. 3—4, 1955, p. 865—880.

⁵ Vl. Milojević, în «Germania», 28, 1944—1950, p. 272.

P. Reinecke își revizuieste vechea sa datare a tezaurului de la Țufalău spunînd că el trebuie datat într-o perioadă mai veche¹.

Afară de această grupă mai veche de obiecte de aur, mai există în Transilvania o grupă mai nouă în care nu mai găsim nici falerele, nici inelele de buclă. Din această grupă fac parte obiecte care se datează în așa-numitele perioade A și B ale epocii hallstattiene și chiar mai încoace, în sensul în care acestea mai corespund concepțiilor vechi asupra acestor noțiuni².

Este probabil însă că între cele două grupe nu a existat un *hiatus* în ceea ce privește prelucrarea aurului, ele corespunzînd mai de grabă cu două momente culminante ale acestei prelucrări, pe care le putem observa și la obiectele de bronz³.

Unele dintre obiectele de aur ca de exemplu brățările cu capete semilunare, care după cum am văzut încep să apară încă în perioada mijlocie a epocii bronzului⁴, și care nu pot fi datate cu destulă precizie, au trecut probabil și în grupa a doua. În schimb, inelele de buclă, de pildă, durează cel mai târziu pînă la sfîrșitul epocii bronzului. Cel mai nou exemplar din aceste obiecte, descoperit în Transilvania, este inelul de buclă care s-a găsit la Morești, într-un mormînt aparținînd culturii Noa. El e făcut din bronz îmbrăcat în placă de aur⁵.

Vorbînd despre tezaurul de la Țufalău, A. Mozsolics se întreabă cărei culturi îi poate aparține acest tezaur. Ne-am gîndi în această privință la cultura Wietenberg, mai apropiată ca răspîndire sau eventual la cultura Tei⁶. De altfel este neîndoios că obiectele de aur, ca și cele de bronz, nu erau mărginite numai la unele din culturile mai mult sau mai puțin contemporane și atît de înrudite între ele.

Ornamentele de pe falerele de aur, bazate în primul rînd pe variantele spiralei, se găsesc și pe ceramica diferitelor culturi. În aceleași tezaure găsim ornamente diferite, ca de exemplu la Grăniceri, Săcueni, Țufalău și în tezaurul de la Ostrovul Mare pe care l-am menționat.

Menționăm de asemenea considerațiile juste pe care le face A. Mozsolics în lucrarea sa asupra tezaurului de la Țufalău, în care constată înrudirea dintre desenul cu reprezentare scenică de pe una din falerele de la Grăniceri și de pe toporul de aur de la Țufalău, înrudire care pledează și ea pentru contemporaneitatea celor două tezaure.

În altă ordine de idei, dar tot în legătură cu tezaurele de aur, menționăm o părere pe care ne-a comunicat-o cercetătoarea maghiară, după care spiralele mari din tezaurul de la Sarasău ar putea să reprezinte discuri de la cunoscutele fibule italice cu disc ornamental. A. Mozsolics își exprimă această părere sub rezerva verificării ei printr-o analiză mai amănunțită a obiectelor.

Printre falerele de aur de tip deosebit din Transilvania cităm încă o dată cea de la Adoni (r. Săcueni), ornamentată cu șapte cercuri concentrice în jurul unui umbo. Falera ar fi, după Roska, făcută din aur ardelean. Ea are ca și celelalte falere două găuri față în față. Prin ornamentul ei această piesă ar putea fi asemuită cu falerele mai mici de la Țufalău sau mai probabil cu unele falere de la Felsőzsid⁷.

Menționăm de asemenea falera mică din Transilvania (fără loc de descoperire) ornamentată cu patru frunze așezate în formă de cruce. S-ar părea că și acest obiect face

¹ P. Reinecke, în «Germania», 28, 1944-1950, p. 272.

² A se vedea în această privință *Ibidem*, p. 274-275.

³ În cazul în care acest fapt nu ar trebui explicat prin evenimente istorice care au condiționat îngroparea tezaurelor.

⁴ A. Mozsolics, Le bracelet d'or de Bellye, în «Acta Archaeol. Acad. Sc. Hung.», I, 1951, p. 81 urm. A se vedea în această lucrare și reproducerea brățării de la Abrud.

⁵ «S.C.I.V.», V, nr. 1-2, 1954, p. 209 și 213, fig. 6, 3.

⁶ În cuprinsul căreia cunoaștem tiparul unei falere de tip asemănător falerelor de la Țufalău, dar unică prin faptul că are o prelungire pentru agățat. D. V. Rosetti, Civilizația tip București, 1936, pl. IX, 49 și 50.

⁷ Nu am văzut reproducerea falerei de la Adoni. Pentru falerele de la Felsőzsid vezi A. Mozsolics, Der Goldfund von Velem-Szentvid, pl. VII, 8, 9.

parte din grupul falerelor sau discurilor ornamentale, deși ornamentul ei e cu totul deosebit de al celorlalte, cu excepția bombării de la mijloc și al punctelor reliefate. Îndrăznim să ne exprimăm părerea că ea ar trebui pusă în legătură tot cu falerele miceniene¹.

La capătul lucrării noastre am abordat problema dispariției obiectelor de aur începînd de la sfîrșitul epocii hallstattiene. Am arătat că în descoperirile scitice din Transilvania nu există aproape de loc obiecte de aur, deși descoperirile scitice din alte regiuni sînt caracterizate tocmai prin astfel de obiecte. La ipotezele care s-au făcut asupra lipsei aurului în așa-numita perioadă scitică trebuie să adăugăm acum o nouă ipoteză care rezultă dintr-un studiu foarte important al cercetătoarei sovietice A. I. Meliukova².

Fără a insista aici asupra punctului de vedere deosebit de important pe care îl exprimă autoarea menționată, ne mîrginim să arătăm că în concepția ei nu poate fi vorba de o *așezare* a sciților în regiunile care ne interesează, ci de așa-numite raiduri dispareate.

Amintim aici că arheologia romînească a arătat, începînd încă cu Vasile Pârvan, sărăcia descoperirilor scitice din regiunile noastre — ne referim aici în primul rînd la Transilvania — în comparație cu descoperirile scitice din alte regiuni³. Vorbînd despre descoperirile scitice de pe teritoriul țării noastre, I. Nestor scria încă în 1933 că episodul scitic din Ungaria de est și Transilvania nu trebuie conceput ca o invadare a acestor regiuni, ci mai degrabă ca *raiduri* scitice⁴.

Dacă acceptăm deci ipoteza că sciții nu au locuit pe teritoriul Transilvaniei, se explică și lipsa obiectelor de aur în mormintele din așa-numita perioadă scitică. Totuși problema va trebui să fie examinată în amănunte.

¹ Ca de ex. H. Th. Bossert, *Altkreta*, Berlin, 1937, pl. 97, nr. 193, k.

² A. I. Meliukova, în « *Sovietskaia Arheologhiia* », XXII, 1955, p. 239.

³ A se vedea de ex. V. Pârvan, *Getica*, p. 365.

⁴ I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, p. 143. A se vedea și Dorin Popescu, *Sciții în Transilvania*, extras din « *Transilvania* », 74, nr. 3—4, Sibiu, 1943. Foarte importante sînt punctele de vedere exprimate de cunoscutul cercetător maghiar M. Párducz în privința descoperirilor scitice, în lucrările sale asupra cimitirului de la Szentes-Vekerzug (« *Acta Archaeol. Acad. Sc. Hung.* » II, 1952, p. 143—169; IV, 1954, p. 25—89; VI, 1955, p. 1—22) precum și în comunicarea pe care a ținut-o la Congresul Maghiar de Arheologie din octombrie 1955. Totuși concluziile sale vor trebui să fie examinate de aproape, cu alt prilej decît cel pe care ni-l oferă abordarea numai tangențială a problemei scitice.